

Ára 60 dinár

Poštárina plácena u gotovu

HID

IRODALOM ★ MŰVÉSZET ★ KRITIKA

XVI. ÉVF. ★

JÜLIUS
AUGUSZTUS

★ 1952

Szerkesztőbizottsági tagok:
 Ács Károly, Majtényi Mihály,
 Olajos Mihály, B. Szabó György.

Felelős szerkesztő: Majtényi Mihály.

A kultúrmunkás társadalmi szerepe*

Irta: Olajos Mihály

Hazánk dolgozói, a magyarok is, minden erejüket megfeszítve építik a szocializmust. Céljuk nemcsak az, hogy megteremtsék az új társadalom termelőerőit — a boldogabb jövő, az anyagi bőség és biztonság forrásait — (nehézipar, gépesített szövetkezeti mezőgazdaság, hadiipar) és ezek alapján a szocialista termelési viszonyokat (munkásigazgatás, szocialista demokrácia, közvetlen termelők rendelkezése a munkatöbblet felett), de az is, hogy a szocialista forradalomban fölszabadult nagy néptömegek minél gyorsabb tempóban művelődjenek, életmódjuk civilizálódjon, magasra emelkedjen kultúréletük szintje és hogy tudásuk, világnézetük, erkölcsi felfogásaik, egész szellemi életük, magatartásuk és emberi arcukatuk megfeleljen a szocialista társadalom eszmei és politikai szempontjainak.

Mindennapi harc ez az építőmunka, az új harca a régi ellen — szellemi sikon: a munkásosztály, illetőleg a dolgozó osztályok érdekeit és valóságát (de egyben a tárgyi igazságot is) a legjobban kifejezésre jutató eszmék, a proletár-világnézet harca a tőkés és az azt megelőző társadalmi formák maradi eszméi ellen. Más szóval: a materializmus, dialektikus materializmus harca az idealizmus ellen; a munkáskultúra harca a nyárspolgári szellem félreállításáért; a népek közötti testvériség eszméinek harca egyrészt a más népeket lebecsülő, elnyomni törekvő nemzeti különködés, másrészt a nemzeti begubóztatás ellen; a tudomány, az értelem harca a babonáság, vallásos misztikum és a tudománytalanság minden egyéb fajtája ellen.

Ennek a szellemi sikon folyó küzdelemnek az élharcosa az öntudatos kultúrmunkás, az értelmiségi dolgozó, aki a saját fölfogásait, életcélját, törekvéseit, munkáját és egész magatartását egybehangozta a munkásosztály, a dolgozó nép érdekeivel, törekvéseivel, illetőleg a dolgozók élcsapata, Jugoszlávia Kommunista Pártja harci céljaival — kultúrpolitikájával. Munkája komoly társadalmi szerepet játszik, amelynek nagy jelentősége van a régi és az új közötti harc szempontjából.

*Az alábbiakban közöljük néhány kevésbé fontos részlet kihagyásával Olajos Mihály beszámolóját, amelyet a kultúrmunkások palicsi találkozásán a Magyar Ünnepi Játékok harmadik napján megtartott.

I. Kulturmunkásaink népfrontos egysége

Csak egy röpke széttekintéssel kultúréletünk láthatárán csak egy vázlatos visszapillantással a felszabadulás óta eltelt hét és fél esztendő munkájára, tömördek olyan pozitív jelenséget, teljesítményt, sikert és eredményt láthatunk, amely minden kétséget kizáróan tanúsodik, hogy kulturmunkásaink, illetőleg értelmiségi embereink óriási többsége tudatában van a dolgozó nagytömegek iránti felelősségének, együttérez népevel, veletart — beállt a szocializmus építőinek sorába.

A tartományunkban kiterébélyesedett általános kulturmunka és kultúrélet keretében mindenben megkapva Pártunk és népi hatóságunk segítségét, mi vajdasági magyar kulturmunkások megértettük az itteni magyarságnak is egy olyan sokrétű, életerős, eredményekben gazdag és akkora tömegekre kiterjedő kulturális fellendülését, amilyenre — a túlzás legkisebb veszélye nélkül mondhatjuk — soha sem volt példa népünk multjában.

Megszoktuk, hogy leginkább az előttünk álló feladatokra összpontosítsuk figyelmünket. Majd mindig az lebeg szemünk előtt, amit még nem végeztünk el, ami még megoldatlan probléma, amiben úgy érezzük lemaradásban vagyunk; meg a különféle hibák, gyengeségek, fogyatékoságok — egyszóval lelkiismeretünk mérlegének passzív, nyugtot nem hagyó oldala. A Magyar Ünnepi Játékok többek között éppen az aktívák fölmérését jelentik, a visszapillantást az elvégzettekre.

Nincs szükség arra, hogy most itt a kulturmunka különféle formáinak, szervezetének és a bennük megvalósított eredményeket összegező adatoknak a felsorolásába kezdjek. Kultúrsemlénken élő valóságában láthatja mindenki a legjobb minőségi eredményeket. A mennyiség többi része pedig majd mind bele van foglalva az Ünnepi Játékok könyvének cikkeibe, amelyeket — hiszem — mindannyian elolvastunk.

Természetes, hogy mindenkit nemes büszkeség és öröm tölt el, aki csak végignézi kultúrfejlődésünk e nagy megnyilvánulását. De légyog-sabb azoknak a büszkesége, akik ilyen vagy olyan közreműködésükkel megteremtették mindazt, ami itt látható. Kulturmunkásainkon a sor első helyen örülni, amikor többévi szorgos munkájuknak olyan összegezett eredményeit vonultatják föl népünk előtt, amelyek miatt igazán nem kell szégyelniük magukat. Méltán feszülhet keblük itt a saját erejükbe vetett önbizalomtól.

Szó se lehetett volna ekkora eredmények megvalósításáról, ha a fölszabaduláskor már megvolt úgynevezett háború előtti értelmiségünk és kulturmunkásaink java része nem kapcsolódott volna be a kultúregyesületek és más kulturális tevékenységet kifejtő szervezetek munkájába. (Itt nem csak a kommunistákra, antifasisztákra és más öntudatos haladó emberekre gondolok, akik azonnal megtalálták helyüket, hanem azokra a polgári gondolkozású, de becsületes és a háborútól bünfolt nélkül kikerült értelmiségiekre és kultúrerőkre is, akik ha eleiben kétkedéssel és gyanakodva tekintettek is új népi hatóságunkra, a dolgozó tömegekre és Pártunk politikájára, végül mégis meggyőződtek arról, hogy őket is becsüli ez a forradalmasodott társadalom, megtalálták benne belyüket és népük oldalára álltak.

De időközben még jelentősebbé vált azoknak az új értelmiségieknek és kultúr-aktivistáknak a szerepe, akik a fölszabadulás utáni években nőttek föl és vittek helyes irányú új lendületet falvaink, városaink kultúréletébe. Értelmiségünk újabb nemzedékei a legfontosabb tényező kulturális fejlődésünkben, nemcsak a dolgok azon természetes rendje

folytán, hogy a fiataloké a jövő, hanem ezért is, mert sorainkban mind több az igazán haladó, a marxista, de itt a legtöbb a remény arra is, hogy a ma még úttjat keresők marxistákká fejlődnek. A fiatalok azok, akik a legkönnyebben tudnak tartani a fejlődéssel, a mával.

Külön kell szólni azokról a tehetséges fiatal munkásokról, parasztokról és alkalmazottakról, akik különösebb iskolai végzettség nélkül, a kalapács, az ekeszarva és egyéb foglalkozásuk mellett maradván, mégis cselekvő kultúrmunkásokká váltak, magában a munkában sajátítva el a megfelelő tudást, műveltséget, itt bontogatva tehetségüket. Számszerint ők vannak talán a legtöbben, ők alkotják a falusi és szakszervezeti kultúrccsoportok fő tömegét. A fejlődés minden bizonyára még több ilyen ember kiemelkedését hozza majd magával.

Ezért rendelkezik ma népünk az aktív kultúrmunkásoknak vagy 4—5.000 főt, de inkább még többet is számláló hadosztályával, amelyben doktorált emberek dolgoznak együtt kétkézi munkásokkal, a néhai vidéki társadalmi ranglétra középső, vagy annál magasabb fokain tetselegve kapaszkodó szülők sarjait volt napszámosok és béresek gyermekeivel, polgári gondolkodású idős tanárok kommunista fiatalokkal, valahogy úgy, ahogyan azt Herceg János a „Hattyúdal”-ban gyönyörűen megírta. Egyetlen cselekvő közösségbe fogódtak itt a gyári munkások, szövetségi parasztek, magántermelők, iparosok, állami alkalmazottak, diákok és úgynevezett szabadfoglalkozásúak.

Csak javára szolgál népünknek a pozitív erők összefogása. Ápolnunk is kell ezt akkora teljességében (sőt bővítenünk is), amekkorát csak lehetővé tesznek kultúréletünk alapvető szempontjai. Kapcsoljunk be ebbe a szellemi közösségbe mindenkit, aki magáévá tudja tenni az említett szempontokat, amelyekről alább majd bővebben is szó lesz még.

Amikor kultúrmunkásaink eredményeit számba vesszük, nem elég csak a mennyiségi és minőségi, illetőleg művészi teljesítményeket összegezni. Le kell szögezni azt is, hogy népi irányzatú kultúrmunka ez, a dolgozóké és nem holmiféle kiváltságosaké. Népi azért is, mert a munkások és parasztek nagytömegeinek művelésére, művészi nevelésére, és szórakoztatására vett irányt, nem kis sikereket valósítva meg e törekvésben — de azért is, mert tartalma, azaz amit és ahogyan kifejez, nem az úri világ, hanem a dolgozó nép érdekeinek, törekvéseinek felel meg. Ez az alapvető, általános irányzata kultúrmunkánknak. Persze ezzel még nem mondtam, hogy nem voltak letérések is erről az irányzatról.

Hogy mennyire népünkkel tartanak kultúrmunkásaink, mennyire Pártunk vonalát követik és mennyire Tito elvtárs útját járják, azt nem csak magában a kultúrmunkában mutatták meg, de bátor és határozott állásfoglalásukkal is népeink harcának minden fontosabb kérdésében. Gondoljunk csak azokra a Noviszádon megtartott tiltakozó nagygyűlésekre, amelyeken a vajdasági magyar kultúrmunkások szavukat emelték az ocsmány rágalmak és hazugságok ellen, amiket Rákosi és társai hazánkra szórtak; tiltakoztak az országunkra irányuló agresszív nyomás ellen, a Jugoszlávia népeit mocskoló sovíniszta uszítás ellen, a gáztettek ellen, amelyeket a magyarországi délszláv kisebbség üldözésével és pusztításával, valamint határőreink legyilkolásával követtek el és visszautasították a magyar nép és a szocializmus legnagyobb árulóinak gyámkodási kísérletét a jugoszláviai magyarok felett. Nem kis bátorság kellett ahhoz, hogy akkor, amikor még országunk egyedül állt harcával, a zárlatot se törtük még át, amikor a határon túlról ránkmeredező ágyúk csak a tüzmeignyítás parancsát várták és hallani lehetett a szovjet tan-

kok motórzúgását — tiltakozó szavunkat emeljük de nem csak úgy névtelenül, hanem alá is írjuk a tiltakozó gyűlés határozatát és át is küldjük azt Rákosiéknak: nesztek, írójtok neveinket olyan fekete listára, amilyenre akarjátok, de mi elítéljük gáztetteiteket és életünk árán se vagyunk hajlandók elárulni népünket! Itt mutatták meg kultúrunkásaink a legmeggyőzőbben, mennyire összenőttek népükkel. Emlékszem rá, hogy csak egy-két olyan gyáva akadt, aki aláírás nélkül ólálkodott ki a teremből. A Kominform szennyos bukaresti határozata is csak kishíj számú karriéristánál, néhány politikai spekulánsnál, meg egy-két ingadozó kishíj libaléleknél talált visszhangra. Kultúrunkásaink óriási többsége megértette, hogy itt a népünk és a magunk léteéről-nemléteéről van szó. Nem csak a kommunisták, de a polgárok is csakhamar átlátták, hogy a jugoszláviai magyarok nemzeti szabadsága csakis abban az esetben maradhat meg, ha mindenfajta ellenségtől megvédjük hazánk függetlenségét. A moszkvai nagyorosz imperialisták és budapesti szolgálk hazánkelleni hadjárata nem kikezdte, hanem még szorosabbra fűzte kultúrunkásaink és egész hazánk dolgozóinak népfrontos egységét.

De nem ünnepi beszédet akarok tartani, hanem problémákat felidéző beszámoló. Lehet, hogy valakinek közhelyként hangzott amit eddig elmondtam, de mégis tények ezek — valóban ilyen a kultúréletünk általános helyzete. A pozitív alapirányzatú folyamat hömpölygésében vetődnek föl azután a különböző negatívumok, problémák, a továbbhaladás kérdései, amelyekről má itt beszélgetni akarunk.

II. A kultúrunkás és a közélet

Amikor a kultúrunkás társadalmi szerepének kérdéseit tűztük mai találkozásunk napirendjére, akkor közéleti embereinknek arra a szerepére gondoltunk, amit ténykedésükkel a társadalmi harc színterén, az új és a régi harcában játszanak. Az alapvető szempont: **milyen mértékben járultak hozzá kultúrunkásaink a forradalmi erők reakció elleni harcához.** A fő kérdés: **milyen elemek hiányoznak szereplésünkéből, mit kell mégjobban kifejezésre juttatni ténykedésükben és mit eltávolítani abból, hogy még hathatósabban előmozdítsák a haladást?** De mindjárt tegyük fel a közvetlenül idekapcsolódó kérdést is: **milyen irányban fejlesszék magukat közművelődési embereink, hogy gondolkodásmódjuk, ismereteik, magatartásuk és egész egyéniségük megfeleljen a szocialista értelmiségi arculatának?** Milyen kultúrunkásra, illetőleg értelmiségire van szüksége dolgozó népünknek, szocializmust építő társadalmunknak?

Azért indokolt fölvetni e kérdéseket, mert sok értelmiségi emberünk tisztán szubjektív okokból nem játszik olyan pozitív és akkora szerepet társadalmi életünkben, amelyet és amekkorát objektív adottságai lehetővé tesznek. Csak tisztáznunk kell bizonyos kérdéseket, kikristályosítanunk bizonyos határozott álláspontokat — tehát helyesbíteniünk közművelődési munkásaink fölfogásait, tökéletesbíteni arculatát és ezúton elérhetjük további erők bekapcsolódását a kultúrunkába, sok eddig visszafojtott, tépelődésbe fulladt erő fölszabadulását, a kultúrunkások pozitív társadalmi szerepének jelentős megnövekedését.

A közélettől távolmaradó értelmiségiek kérdése az elsők között szerepel napirendünkön. Ha nagy kisebbségben is vannak a passzív, népüket cserbenhagyó értelmiségiek, mégis beszélünk kell róluk, mert a közösséggel szembeni háládatlanság legsúlyosabb fajtái közé tartozik.

ha nem dolgozik népe művelésén az, akinek a társadalom lehetővé tette, hogy az értelmiség soraiba emelkedjen. Mai társadalmi valóságunk nem elbűvő, hanem a közéletben kiálló, cselekvő értelmiségieket követel.

Közéletünk szelleme, kultúregyesületeink fölépítése és a társadalmi életben uralkodó hangulat ma nálunk igazán olyan, hogy minden értelmiségi emberünk könnyen bekapcsolódhat a kultúrmunkába. Távolmaradására senki se találhat elfogadható igazolást. Bárki elhúzódása azt jelenti, hogy nem akar résztvenni a közéletben. Ennek pedig oka van.

Szerintem ilyen okokról lehet szó:

a) — szakmai begubódzás, amikor a fizika-tanár szakmájában csak a saját önkielégülés forrását látja és nem igyekszik tudásából minél többet átvenni a tömegekre is, az iskolán kívül (szellemi egoizmus);

b) — a nyárspolgári közöny, pl. ha a patikus csak iparszerűen üzi szakmáját és csak a saját egzisztenciájának látja alapját benne, de nem törődik a nép nevelésével;

c) — a pénzhajhászás; vagyonygyűjtés és tőkéspekuláció, amikor a szent Mammon a mindenekfölött való az ügyvéd számára, a közösséggel, a néppel pedig történjen ami akar;

d) — politikai gyávaság, rövidlátó félelem a Népfront politikája melletti kiállástól, buta képzelődés arról, hogy mit hozhat a jövő;

e) — népellenes politikai beállítottság, a néphatóságok, a szocializmus, és a dolgozók iránti gyűlölet, a ledöntött kapitalizmus, a hazai és külföldi reakció pártján elfoglalt álláspont; vagy kominformizmus.

Az eszmei különbségek egyes polgári értelmiségi emberek világnézete és a szocializmus ideológiája között még nem ok a passzivitásra, hisz ki tudja hány olyan szakemberünk van, aki többé-kevésbé idealisztikus, vallásos, nemzeti idealista, stb., világnézet hordozója de, mégis önfeláldozóan résztvesz a kultúrmunkában. Hisz nem azt követeljük mi a gyermekgyógyász-szakorvostól, hogy a dialektikus materializmus alap-tételeiről tartson előadást, hanem magyarázza meg az anyáknak hogyan táplálják és gondozzák a csecsemőket, hogy csökkenjen a nálunk ijesztő mértéket öltött gyermekhalandóság. A mult ideológiája és az új szocialista társadalom világnézete közötti eszmei harc a szabad vita és a meggyőzés eszközeivel folyik és ez senkit se kényszerít passzivitásra.

A félrehúzódo értelmiségi mindenképpen vét a közösség ellen, megfosztja azt olyan munkájától, amit könnyen teljesíthetne. Gyanakvást is vált ki környezetében, mert hisz ki tudja, hogy szakmai rajongásból húzódik-e félre, vagy politikai passzív ellenállás szándékából.

De amikor passzivitásról beszélek, gondolok sok olyan tanítóra, tanárra is, aki a tantermen és az iskolán kívül semmiben sem vesz részt, holott a szülők nevelése az iskolán kívüli népfelvilágosító munka szintén kötelessége oktatómunkásainknak. Főleg fontos ez a falvak és tanyacsoportok tanítóinál, hisz elsősorban az ő kezdeményezésüktől függ, lesz-e és milyen kultúrmunka működési helyükön. Valószínű, hogy sokminden éppen a kezdeményezés hiánya miatt nem történik meg. A tanító, tanítónő, és falun dolgozó szakember arra vár, hogy valaki más kezdeményezze a kultúrmunkát a Népfront, a népbizottság, a párt- vagy más szervezet, ahelyett, hogy maga neki fogna és hívna másokat is.

Persze, megvannak még az értelmiségiekkel szembeni szektázásnak is bizonyos maradványai. A kétkézi munkásban van még bizalmatlankodás az értelmiségi iránt, annak ellenére, hogy mai népi értelmiségünk

nem ugyanaz, mint a háborúelőtti, munkást, parasztot lebecsülő, burzsoáziát kiszolgáló, úrhatnám értelmiség volt. A helyi vezetők abban is vétének, hogy nem vonják be bizalommal a pártonkívüli értelmiségieket akár a politikai és gazdasági kérdések magyarázásába is (mostanában: új gazdasági és illetményrendszer, népbizottságok átszervezése az új törvény alapján stb.). Mintha ezeket a dolgokat csak a kommunisták magyarázhatnák a népnek. A helyi népbizottságoknál is akad még durva bürokratizmus a közoktatásügyi munkások anyagi kérdéseivel kapcsolatban (fűtőanyag, lakás). Olyan tényezők ezek, amelyek megnehezítik ugyan értelmiségi embereink bekapcsolódását a közéletbe, de semmiképpen se igazolhatják a távolmaradást. Aki igazán tanítani akarja népét, az leküzdje a gátló körülményeket.

A kultúregyesület munkája nem egyetlen eleme a kultúréletnek még faluhelyen se. A színjátszócsoporthoz, táncsoporthoz, zenekaron, könyvtáron és népegyetemen és a különböző művelődési tanfolyamokon kívül idetartozik a falu szépítése utcáinak rendezése, fásítása, vagy az is, milyen a népbizottság épülete, irodái, az iskola, vagy a többi középület, de a lakások rendbentartása is, vagy az, hogy mennyire civilizálódott az emberek életmódja, táplálkozása, ruházatkódása, mennyire szabadultak meg a maradi szokásoktól. Idetartozik az egészségügyi felvilágosítás, a munka azon, hogy a föld dolgozói elsajátítsák és alkalmazzák a földművelés és állattenyésztés korszerű módjait, a szövetkezeti gazdálkodás előnyeinek magyarázása, stb., stb. Annyi módosítás van itt a kultúrmunkának, hogy igazán megtalálhatja a maga tennivalóját a tanító, az orvos, állatorvos, szülésznő és patikus is épp úgy, mint az agronómus, a népbizottság, tisztviselője, vagy a szüridejét otthon töltő egyetemista. Ha valaki bármit is tenni tud a falu kulturális előmozdításán, de nem teszi meg, az már a passzivitás eleme.

Vannak olyan közművelődési munkások is, akik azért nem tevékenyebbek a társadalmi életben, mert nem ismerik a társadalmi problémákat. Nem egy tanítónk belevész a környezetébe, a falu problémáiba, tétozavik, nem tud mihez kezdeni. Innen adódik az a feladat, hogy az eszmei önképzés mellett kultúrmunkásaink állandóan kísérik figyelemmel és tanulmányozzák országunk belpolitikai és gazdasági fejlődését, a szövetkezeti mozgalom problémáit, kormányunk gazdasági rendszabályait, a belföldi és külföldi reakció elleni harc kérdéseit, a nemzetközi fejleményeket, stb. Csak így tudnak teljes lendülettel részt venni a közéletben. Számoljuk föl a kultúrmunka és a politikai élet közötti merev válaszfalakat, tegyük félre a „politikamentes kultúra“ jelszavát, mert minden kultúrmunka politika is, mint ahogy a passzivitásban is van politikai. Mai valóságunkban a politika népeink sorsa és jövője és nem holmi pártpolitikások sötét üzelmei. Polgári szakembereink se tartják magukat illetékteleneknek ha politikáról van szó, mint ahogy a politikuskoknak tituláltakat se tanácsolják el a szakkérdésektől. Idejét multa már a művészek és politikások külön-autonómiája.

Nem érdektelen itt azt is aláhúzni, mennyire fontos állandóan dolgozni az általános műveltség elsajátításán is. Nem egy tanítónk műveltsége fogyóban van a képző elhagyása után. Még a párttagokat is éppen az általános műveltségük és szaktudásuk hiányossága akadályozza, hogy jobban bekapcsolódjanak a tényleges kultúrmunkába és ne csak mint szervezők, vagy éppenséggel „komeszárok“ legyenek ott. Persze, hogy vonatkozik ez nem csak a falun, hanem még a járásokban, sőt a tartományban dolgozó elvtársaink egy részére is.

A következő megvitatásra ajánlott fő kérdés ebből az anyagból: hogyan ébresszük föl a népük iránti kötelességérzetet teljesen passzív értelmiségi embereinkben, hogyan kapcsoljuk be őket a kultúrmunkába, másrészt, hogyan növeljük még nagyobbra a már aktivizálódottak haladó társadalmi szerepét?

III. Kultúrmunkásaink és a kispolgári szellem

Külön nagy téma kultúrproblémáink tömkelegében a haladó és reakciós kultúra elhatárolásának kérdése. Mert a forradalmi erők harca alapvetően megköveteli tőlünk, hogy kultúréletünkben csak olyan termékeknek adjunk helyet, amelyek nincsenek káros kihatással a közönségre — nem rombolják a fejlődésben lévő haladó gondolatot, osztálytudatot, a boldogabb jövőért folytatott harc útjainak felismerését a dolgozók szellemi világában; amelyek nem hatnak elferdítőleg erkölcsi arcukatukra, nem lassítják a szocialista hazaszeretetet, az egyenrangú népek Jugoszláviája iránti honszeretet erősödését.

Bonyolult kérdés ez, mert nem csupán arról van szó, hogy a népi és úri kultúrát szétválasszuk, hanem arról is, hogy csak a mának megfelelő, a mai adottságunkban, a mi ismert tudatú és érzésvilágú dolgozóinkra pozitív hatású, de legalább is nem káros, kultúrjavakat vegyünk. Ez az az alapvető kritérium, amelynek választóvizében vizsgálni kell kultúréletünk elemeit. Természetesen nem csak a művészi, hanem a világnézeti és politikai, nem csak az általános, hanem a konkrét helyi szempontokat is figyelembe kell itt venni.

A műsorkérdés képezi e problémakör fő anyagát. Mi a helyénvaló és mi a kirotálni való műsorunkban? Honnan válogassunk és mit vegyünk a színjátszócsoporthoz, dalárdák, táncscoporthoz, zenekarok műsorára? Miről előadasszon a népegyetem? Milyen könyvet adjunk az olvasó kezébe, mit kínáljunk neki a könyvtárban, miről tartunk könyvismertetést, irodalmi estet és mit adjon ki könyvkiadó vállalatunk? — Rokonságban van mindezzel az egyes tantárgyak tanítási programja és bizonyos tankönyvek kérdése is (irodalom, történelem, olvasókönyv).

Olyan kérdések ezek, amelyekben bizonyos jó szempontok megkönynyítik a tájékozódást, de semilyen sablon nem segít. Az eddigi keretműsorok ma már csak részben elégitik ki a követelményeket.

Nem csak az itt a kérdés: mit vegyünk a kultúra mai termékeiből, hanem méginkább az, hogy mit a kultúr hagyatékból. Idetartozik tehát a kultúrörökség és a mai kultúra kiértékelésének, illetőleg átértékelésének problémája is. — Merítenünk kell saját nemzeti kisebbségünk kultúrájából, az egyetemes magyar kultúrából, Jugoszlávia népeinek kultúrájából, de úgyszintén a többi népek, Nyugat és Kelet kultúrájából is. De mit, milyen szempontok szerint válogassunk?

A jugoszláviai magyarok mai kultúrájának kiértékelése tekintetében se mondhatjuk valami előrehaladottnak a munkát, az előbbi nemzedékektől kapott kultúrörökség számbavétele és átértékelése pedig kezdeti lépésénél tart. A kritikai irodalomnak, tanulmányirodalomnak eddig kevés művelője akadt nálunk, főleg kevesen végeznek mélyenszántó, alapos munkát.

Sajátos helyzetünkben a legnagyobb tévelygések lehetségesek és vannak is az egyetemes magyar kultúra kezelése terén. Tisztázni viszo-

nyunkat iránta, megtalálni azt a helyes utat, amelyen haladva nem mondunk le semmiről, ami pozitív érték a magyar nemzeti kultúrában, de azzal, amit belőle merítünk nem is csökkentjük dolgozóink lendületét a szocializmus építésében, vagy lazítjuk egységét Jugoszlávia többi népeivel — ebben kiemelkedő kulturmunkásaink, főleg íróink egyik sürgős föladatát látom.

Hírül se mondható elégségesnek az az érdeklődés, amellyel kulturmunkásaink a jugoszláviai népek kultúrája felé fordulnak. Ebben a kérdésben komoly hiányosságok vannak az egész vonalon kezdve a velikagredai színjátszóktól, egész a könyvkiadó munkánkig.

Majd mindig egyoldalúak voltunk a világ népeinek kultúrája iránti érdeklődésünkben, azelőtt egyes keleti, most egyes nyugati népek javára.

Sok kérdés ez így fölvezolvá. Gondolni se lehet kimerítőbb tárgyalásukra mai találkozókon. Szükséges és nagyon időszerű viszont rámutatni arra, hogy főleg az utóbbi másfél év folyamán úgy alakult kultúréletünk, mintha félretettük volna e kérdéseket. Szinte elburjándoztak a hibák a kulturrendezmények műsorában.

Minden válogatást sutbadobva vetették magukat színjátszó csoportjaink a minőségnélküli, sok negativumot hozó népszínművekre, nem ritka jelenség a színpadokon a legízletlenebb vulgarizmus, triviális trükkök, pornográfia. A legeldugottabb falu színjátszócsoporthoz is az operettben látja a teljesítmények csúcsát. Így került sor Telecskán a „Csárdáskirálynő“ előadására két tambura és egy harmonika zenekisérétével, vagy Verbicán a „Nótás Kata“ bemutatására három hegedű, egy trombita és egy nagydob közreműködésével. — Miközben egyre kevesebb a komoly dráma vagy tartalmas vígjáték a műkedvelők színpadán annál többször akadunk az olyan darabokra, mint a: „Gyimesi vadvirág“, „A nagyságos asszony“, „A házasság három parancsolata“, „Az első randevu“, „Mókus“, „Bandi gulyás“, „Felhő Klári“, stb.

Nem mondhatunk sokkal jobbat a „szív küldi szívnek szívesen“ nótaestekről sem, amelyeken sokszor licitálás megy és a pénzesebbek csinálnak maguknak jó reklámat. Ki jegyezte föl mi-minden történik a különféle tarka műsorokon is?

Abba se lehet belenyugodni, hogy dalkórusaink igen ritkán vagy soha se énekelnek partizándalokat, szabadságdalokat, az építés dalait, tömegdalokat. Ha népi hadseregünk a dal kedvéért külön szakaszban menetelő magyar katonáival találkozunk, kicsit szégyelnünk is kell magunkat, mert a ferencjós-kás időkben fennmaradt katonanótákon kívül mást nem igen tudnak magyarul énekelni.

Még mindig keresett cikk nálunk a ponyvairodalom, a sipuluszihercegferenci irodalom és arról is van adatunk, hogy Zomborban vitéz Somogyvári Gyula „Gyula-diák“-ját napi 30 dinárért kölcsönözgetik sutyiban.

Hogyan kerülhetett ennyi káros elem kultúréletünkbe?

A válasz nem vitás: a kispolgári szellem dagálya hozta magával.

Közönségünk idősebb nemzedékeit évtizedeken át rontották limonádé-darabokkal, szentimentalizmustól csöpögő termékekkel és ki tudná felsorolni, mennyiféle badarságot tartalmazó műsorokkal. Részben a mai külföldi behatás is rontja közönségünket, az ifjúságot is (az amerikai filmek egy része).

Sok kultúrscsoportunk pedig ahelyett, hogy nevelné a közönséget, kedvez a kispolgári igényeknek, „kassza-darabokat“ ad, olcsó sikerekre vadászik.

A következőkben vázolnám kultúrunkásaink hibáit, azok okait és egyben a tennivalókat is:

1. Sokan azt hitték, hogy a demokrácia nevében nálunk mindent szabad, mindenfajta törekvés, irányzat, mindenfajta szellem és igény teljesjogú helyet kaphat a nap alatt. Holott a demokrácia a haladó erők harci formája, éppen nem jelent lemondást a harcról az újért, se azt, hogy a dolgok elemi folyamatára bizzunk mindent. Sőt, a demokrácia éppen harcot jelent a demokrácia eszközeivel a kispolgári szellem kiküszöbölésére is.

2. Országunk Nyugattal fenntartott kapcsolatai alapján voltak, akik úgy gondolták, mindennek helye van nálunk, ami onnan jön, ha jó, ha rossz. Ez is súlyos tévedés. Mi független állam vagyunk és a nyugati kultúrák termékeiből is csak a pozitíveket vesszük át.

3. Sok kultúrunkásunk maga is a kispolgári szellem hordozója, az is volt, vagy ráterjedt ez a szellem a közönségről. Nem kis tennivalójuk ezeknek háttérbe szorítani, vagy levetkőzni a mult szellemét és a haladóval, az újjal helyettesíteni. Meg kell látniuk a nemeset, szépet, értékeset a haladó kultúrában és elhagyni a régi isténeket.

4. Végül vannak — sokszor párttagok is — akik minden forradalmi szándékuk ellenére sem tudnak különbséget tenni az elfogadható, a pozitív és a kiostálnivaló között. Nincs kritériumuk, nem tudják lemérni másorra ajánlott kultúrterméket.

Nyilvánvaló, hogy a nyárspolgári szellem a reakciós politikai és eszmei irányzatok szálláscsinálója. A szocializmusért harcoló kultúrunkás nem lehet közömbös iránta, mégkevésbé hordozója, terjesztője. A társadalmi szerepéből adódó követelményeknek tehát csak akkor tesz eleget a közművelődés munkása, ha erejétől telhetően tisztázza az itt felvázolt kérdéseket és a kispolgári szellem kiszorítására irányuló erőfeszítések egyik legfőbb tényezője lesz.

IV. A testvériség néhány kérdése

A kispolgári szellemben tenyésznek ki azok a beállítottságok is, amelyek problémákat idéznek elő a népek testvériségére irányuló célkitűzés szempontjából. Csak néhány kérdést és álláspontot van szándékomban fölvetni itt a testvériséggel kapcsolatban. Hisz elég gyakran találkozhattunk a sajtóban az idevonatkozó kérdések részletesebb tárgyalásával.

A kultúrélet terén domborodnak ki legjobban a népek nemzeti sajátságai, tehát itt lehet legjobban rombolni is, de építeni is a népek közötti testvériséget. Különös felelősség és szerep hárul ebből kifolyólag éppen miránk, kultúrunkásokra.

Nekünk nem a népek egymásmelletti békés élete a célunk, hanem **együttélő, egymást szemtől szemben ismerő, egymással a mindennapi életben is keveredő, gazdasági, politikai és kulturális közlekedést folytató népek testvériségét építjük.** Minden külön-gyékényre törekvés az egymástól való idegenkedés jele.

Kultúréletünkben azt kell szorgalmaznunk, ami az itteni magyarokat, szerbeket, horvátokat, románokat, szlovákokat, ruszinokat és más nemzetiségűeket közelebb hozza egymáshoz és háttérbe szorítanunk, ami

elválaszt. De kevés történt meg nálunk azon történelmi és kultúrtörténeti mozzanatok felkutatásából és megírásából, amelyekben magyarok, szerbek és mások együtt harcoltak.

Komolyan fölvehetjük a kérdést: nem haladhatnánk-e nagyobb lépésekben a kultúrélet közös szervezeti formái — vegyes kultúregyesület, táncsoport, énekkar, stb. — felé?

Elképzelhetetlen a magyar tömegek bekapcsolása kultúréletünkbe a nemzeti sajátosságok szabad kifejezésrejuttatása nélkül. De magyar kultúrunkánk nem kínai falakkal körülzárt térségben folyik. Meg kell hát találnunk magyarkodásunknak azt az útját, módját és mértékét, amely nemcsak a magyar tömegeket mozgósítja, **hanem növeli a szerbek, horvátok bizalmát is a magyarok iránt és megfordítva.** Vajjon elég tisztán látjuk-e már ezt az utat?

Sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy magunknak kell megvernünk a szerbeket is, horvátokat is, a többieket is a velünk való testvériségre. Mai nemzedékünk történelmi hivatása szétosztalni azt a magyarság iránti bizalmatlanságot, ami évszázadok folyamán lerakódott, és aminek életét meghosszabbítani igyekszik Rákosiék utálatos soviniszta uszítása Jugoszlávia népei ellen. Természetes, hogy a szerb, horvát és többi kultúrunkásoknak is megvan a maguk föladata ebben a kérdésben.

A magyar nyelv, a magyar sajátosságok kultúréletünkben valóban tárgyi adottság. Ápolnunk is kell. De kérdés, hogy meddig terjedő különügyelekezést, különválást követelnek meg ezek az adottságok? Véleményem szerint léteznek nálunk olyan törekvések, amelyek a megindokoltnál jóval messzebbremenő különsoportosulásra céloznak. Másrészt vannak öncsonkításra irányuló, műszóval „kontraszovinizta“ beállítottságok is. Azt hiszem ebben a kérdésben hiányzik legtöbb kultúrunkásunknál a tisztánlátás.

Sovinizta kilengések is akadnak kultúréletünkben. Kik a hordozói, hogyan harcoljunk ellenük? — Látjuk-e már elég tisztán, meddig terjed az, ami az egyenrangúság és testvériség szellemében valóban pozitív és hol kezdődik a sovinizmus?

Vannak, akik még mindig féltik a magyarság egyenrangúságát, nemzeti kultúránk fejlődési lehetőségeit; úgy érzik, védekeznünk kell itt még, követeléseket támasztani, harcolni valamiért. Olyan beállítottság ez, amilyen a régi Jugoszláviában volt indokolt. Mit jelent objektíve az ilyen magatartás?

Mennyire használjuk föl a testvériség erősítésére kultúrunkánk útján is azokat a lehetőségeket, amelyek a demokratizmusból, önkormányzatból, munkásigazgatásból erednek?

Megannyi fontos kérdés ez és a vitában bizonyosan több felszólaló kitér majd rájuk, hisz mindenütt igen sok szó esik róluk.

V. A közművelődési munkás és a vallás

Társadalmi valóságunk olyan oktatómunkást és kultúrunkást követel meg, aki tudományos szemmel tekint a természet jelenségeire, felvilágosult, meggyőződéseit az értelem által fölfogható ismeretekre alapozza és mentes minden babonától, vakhitre alapított előítéllettől, a primitív vallásos érzésektől vagy bármilyen tudománytalanságtól. Csak az ilyen arculatú közművelődési munkás tud megfelelni annak a követel-

ménynek — amely szintén elvitathatatlan tartozéka a kultúrmunkás társadalmi szerepének — hogy a tudományos ismeretek világhosságát sugározza környezetében, oszlatva vele a misztikum és babona sötétségeit. Aki még maga se szabadult meg a vallásosság lelki nyugétól, nem tud harcolni azért, hogy a még föl nem világosult dolgozó embereink kiszabaduljanak a mult e csökönyös maradványának rabságából.

Nem bocsátkozhatok itt hosszabb érvelésbe arról, hogy a vallásos világnézet tévhiteken alapszik, hogy egészében véve emberi produktum, a letúnt korok tudatlanságának szüleménye és hogy mennyire megdöntötte a tudomány a különböző vallások eszmei alapjait — az idealizmust. Bőséges irodalmat találhat erről mindenki. Ide tartoznak: Marx, Engels, Lenin gyűjteményes alakban is megjelent cikkei, Kautzky, Feuerbach, La Fargue, Plechanov, Panekuk idevonatkozó munkái és egész sor újabb marxista szerző írásai (Henri Lucien, és mások; hazaiak: Velyko Ribar, Ive Mihajlovics, A. Fiamengo (a felvilágosodás korszakának írói), Diderot, Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Jean Mellier, Holbach, Helvetius; hazaiak: Doszitej, Vasza Pelagics, magyarok: Apácai Cseri János, Bessenyei György, de egész sor ógörög bölcsele is (Thales, Heraklitos, Empedokles, Leukippos, Demokritos, Epikures) sok szépirodalmi mű is, különböző szerzőktől (Emile Zola, Mikszáth Kálmán, Szabó Dezső, Zmáj, Matavuly, stb., stb.).

Nem vérbeli kultúrmunkás az, aki az ilyen irodalmat nem tanulmányozza, aki nem kutatja az igazságot, nem igyekszik bővíteni ismereteit a már megtalált igazságról és továbbképesíteni magát arra, hogy a tudományokon alapuló világnézet felismerésére másokat is sikeresebben rá tudjon vezetni.

Legfontosabbnak tartom a vallás problémáiról beszélve fölvezetni álláspontunkat — a hivatásuk magaslatán álló kultúrmunkások álláspontját — a néptömegek fölvilágosításáért folytatott harc különböző kéréseiben.

A JSzNK Alkotmánya 21., 23., 25., 26. és 38. szakaszában a Szerbia NK Alkotmánya 22., 24., 26., 27. és 29. szakaszában az új Btk. pedig 311, 312 és 313 szakaszában törvényesítette népi államunk álláspontját a vallás kérdésében. Az a marxi tétel áll e törvénytörvényesítések tengelyében, hogy az állam szempontjából a vallás a **polgárok magánügye**. Alkotmányunk mindenki számára teljes lelkiismeretszabadságot és teljes vallásszabadságot biztosít. Ennek érdekében az egyházat elválasztja az államtól és az iskolákat az egyháztól. A vallásoktatásnak nem ad helyet az iskolában, a hittan tanítását csak a templomban engedélyezi. Az állam mindenkinek megengedi, hogy azt a vallást vallja, amelyiket akarja — csak ne legyenek tanításai alkotmányellenesek — de ezzel megengedi a felekezetenélküliséget, a vallásonkívüliséget, az atheizmust is. Demokratikus törvényeink értelmében mindenki szabadon gyakorolhatja vallását, a vallásos szertartásokat is szabadon végezhetik — de éppúgy szabad és megengedett a felvilágosító munka és a nyílt, közvetlenül célirányított vallásellenes propaganda is. Szabad tagadni is mindenfajta vallást és babonát.

Senkit se kényszerít népi államunk arra, hogy meggyőződéseit megváltoztassa — de a tudományos ismeretek terjesztését, a fölvilágosító munkát, a meggyőzés eszközeivel folytatott harcot a vallásosság ellen se sorolhatja a kényszereszközök közé. Az állam nem folytat semilyen harcot a vallás és az egyház (papság) ellen — de mégsem engedheti meg, hogy egyes népellenes papok, vagy egyházfők a vallás köntösébe bur-

kolózva, ám a vallás síkjáról a politika mezejére hágva, reakciós, népellenes tevékenységet fejtsenek ki és ellenforradalmi politikai áfiummal mérgezzék a tömegeket, az ifjúságot. Alkotmányunk 38. szakasza kimondja, hogy az ifjúság nevelése az állam védelme alatt áll, az állam gondja — tehát nem a papoké. Törvényellenes dolog ezek szerint sakkjátékra, ping-pongra, nyelvórákra és egyebekre a paplakokba gyűjteni az ifjúságot, hogy ott azután másmilyen órákban is részesítsék őket.

Amint látjuk, népi államunk törvényhozása mint magánügyet a polgároknak bizta annak az eldöntését, milyen vallásúaknak vallják magukat, meddig lesznek vallásosak és mikor vetik le szemükről a hályogot. De ugyanez a törvényhozás a nép felvilágosult fiaira — elsősorban reánk, kultúr munkásokra — azt bizta, hogy magunk határozzuk meg, milyen lesz álláspontunk a néptömegekben még meglévő vallásossággal kapcsolatban és biztosította szabad cselekvésünket ebben a kérdésben (természetesen a kényszereszközök használatán kívül).

Amilyen lelkiismeretlenség lenne tőlünk, a népművelés munkásaitól tétlenül hagyni, hogy a différiában fuldokló kisgyermeket kuruzsló banyák hókusz-pókuszával „gyógyítsák“ ahelyett, hogy orvost hívnának, épp olyan vétek népünk, a tudomány, a haladás ellen tétlenül nézni, hogy embereink imádságoztól, böjtölésektől, papi ígéttől várják a béke megvédését, az esőt és egész életük jobbrafordulását, vagy pedig a túlvilági üdvözülés álomképeibe menekülve lemondjanak arról, hogy a „mennyrszágot“ a szebb, boldogabb életüket itt, a mi mai valóságunkban megteremtsek. Mi tehát — államhatóságunktól eltérően — a vallásban nem embereink magánügyét, hanem **társadalmi ügyet látunk**. Olyan tényezőt, amely akadályozza társadalmunk továbbfejlődését, visszafelé húzza dolgozó embereinket — amelyet tehát fokozatos munkával ki kell küszöbölnünk. Mi nem lehetünk közömbösek embereink valóságos megrögzöttségei iránt, nem bízhatjuk a dolgot az elemi folyamat véletlenjére és szeszélyeire.

Micsoda rombolást végez a vallás egy-egy istenfélelembe fulladt ifjú, vagy leány életében? Elnyomorítja valóságérzékét, megingatja bizalmát érzéki tapasztalataiban és a logikus következtetésekben, rengeteg tépelődést és vergődést idéz elő nála, a vallásos bűnbánat sok önmegvetést is magával hoz, elröbböl az önbizalmát. Sőt az emberi méltóság érzését is összezúzza benne; akadályozza a tudományos ismeretek gyűjtésében és abban, hogy befogadja a haladó eszméket. Mennyi, de mennyi elrontott, megcsontított élet, mennyi emberi szenvedés, sőt halál vezethető vissza éppen a vallásosságra. Ami csak létezik vallásos gondolat és érzés dolgozó embereinkben, az mind könnyen a politikai reakció tartalékává válik. A nép ellenségei éppen a valláshoz bilincselve igyekeznek visszatartani a tömegeket attól, hogy a szocializmus forradalmi eszméit magukévá tegyék.

De főleg így van ez a mi mostani helyzetünkben, amikor nem egy faluban éppen a legsötétebb alakok, spekulánsok, kulákok, kisajátított nagytőkés- és nagybirtokos-elemek, a szocializmus megrögzött ellenségei gyülekeznek a hitközségi vezető-testületben, de nem vallási, hanem **politikai ténykedésük megbeszélésére**. A reakció, politikai párttal nem rendelkezvén, az egyház szervezetét igyekszik gyűjtőhelyévé és harci fellegvárává megtenni. Itt megvan a vallási suba is, ami alá rejtőzik, a kapcsolat is a külföldi, a nyugati reakcióval, mert tudott dolog, hogy a katolikus egyház gyeplőt Róma, a szocialista Jugoszlávia elleni uszítás egyik nagy központja tartja kezében és ismertek a református egy-

ház, vagy a szekták külföldre vezető köldökzsinórjai is. Számptalan jele van ma annak, hogy Budánovics püspök nem vallási, hanem kimondottan politikai célokból utasítja papjait bebizonyítottan reakciós akciókra. Biztos, hogy nem a túlvilági üdvözülés kedvéért járt futballozni Kecskés Ferenc bezdáni pap se, aki még nekem is arról magyarázott, hogy Jugoszláviában is ugyanaz a helyzet, mint a Szovjetúnióban. Eppen ezt az ellenforradalmi politikai jelszót igyekezett terjeszteni az ifjúságnál. Az újságok is megírták Gere Vince adai plébános, Szógi Albert csantavéri kispap, Rác Imre becsei kántor, Tomka Viktor debelyacsai tiszteletes, Gulyás Károly budiszavai plébános és a klérus más reakciós papjának vagy befentesének üzelmeit. A katolikus egyház reakciós csúcsa ma általában a kommunizmus elleni, de ebbe burkolva a mi országunk elleni harcot is hirdeti. Ilyen körülmények között még a tisztán vallásos igék terjesztése is — ami nálunk nem törvénybeütköző — nemritkán reakciós politikai célokat szolgál.

Tétlenek maradhatunk-e mindezzel szemben mi, néphezhű, haladó kultúrmunkások? Nyilvánvalóan nem! Történelmi küldetésünk, a dolgozók iránti, felvilágosult meggyőződésünkben eredő kötelességünk, hogy kitartó, rendszeres és módszeres népművelő munkával — és a nyílt vallásellenes propaganda eszközével is — oszlassuk a babona és vallásosság évezredes sötétségét. Antihumánus, népéhez hűtlen az a kultúrmunkás, aki ebbe a feladatba nem kapcsolódik be, aki hagyja tudni, hogy népe a sötétségben vergődjön. A művelt ember és a vallás, a tudományos meggyőződés és a vallási tévhitek teljesen kizárják egymást. Ha igazán művelt emberekké akarjuk nevelni dolgozóinkat, kikerülhetetlen tennivalónk az is, hogy megszabadítsuk őket a vallás béklyóitól. Valamennyiünknek öntudattal vállalt és önként vállalt feladata kell, hogy legyen ez. Az iskolában dolgozó oktatómunkásoknak pedig törvényelőírta feladatuk is, hogy már az osztályban folyó munka természetéből adódóan a tudományos ismereteket ültessék át a szülők és a közösség által reájukbízott tanulókbá és oszlassák szét azokat a vallásos tévhiteket, amelyek az utcán és egyebütt a növendékekre rakódtak.

Magunkat álltatnánk, ha azt hinnénk, hogy minden kultúrmunkásunk magaslatán áll már e feladatnak. Koránt sincs így. Ez a jelenségek hosszú sorából is látható. Csak röptiben ime, néhány:

Sok kultúregyesületünkben, népegyetemünkön, iskolánkban és más kultúr szervezetben kerülnek a vallásosság kérdéseit. Ma még általában nagyon kevés nálunk a nyílt vallásellenes propaganda. Sok tantestületben nagyon ritkán, vagy sohasem tűzik napirendre a miszticizmus problémáját. Így akadhat olyan falu is, ahol 20 tanító és tanár van, pap meg csak egy, a templom mégis minden misén megtelik. — Egyik színjászó társulatunk egyszerűen kihagyta a pap figuráját Bródy Sándor „Tanítónő“ c. darabjából, anélkül hozta színre; másik csoportunk a plébánoshoz ment tanácsot kérni, hogyan állítsák be a pap alapját a darabban. — Nem kevés kultúregyesületünk tartott rendezményt karácsony estéjén, husvét hétfőjén, farsangi napokon, pünkösöd hétfőjén és így a maga részéről is aláfamasztotta e vallási ünnepek megülését. — Nem egy kultúregyesületi vezetőségi tagunk, meg aktiv kultúrmunkásunk tagja a hitközségi vezetőségnek is, vagy mindennapi bejáratos a papnál.

— Énekkar vezetőink között is akad néhány, aki ugyanakkor a templomban is kántorkodik, ahogy dalárdistáink is vannak, akik a templomi körusban is énekelnek.

— Olyan tanítónőről is tudunk, aki nagyszombaton öt ízben térdelt fél-fél órát a templomban Krisztus koporsója mellett; az egyik elemiskolai igazgató szombaton délutánonként előadás helyett a paphoz küldte át a gyerekeket hittanórára, különben is nyíltan tartja a szövetséget a pappal.

— Akad biológia tanára, aki az élet fejlődéstörvényeit magyarázza, a fajok keletkezését, az ember származását — a tudományok alapján, de közben diákjai szemeláttára templomba jár, imádkozik, ájtatoskodik, gyónik, áldozik. De ki számolta meg, hány olyan tanítónk, tanárunk és más kultúrmunkásunk van, aki rendszeresen jár templomba?

— Az egyik tanítónő így fogadta a karácsony napján is iskolába jött gyermekeket: „De odáig vagytok a tudásért, hogy még ma is jöttetek!”

— Akadt tanító, aki maga mondta diákjainak, hogy „isten adja az esőt”, vagy aki elmondta, hogyan teremtetten isten a világot, a papok szerint és hogyan keletkezett a Naprendszer, a Föld a tudomány szerint, ő ugyan a papoknak hisz, templomba jár, de a gyerekek higgyék, amit jónak látnak.

Abbahagyom a felsorolást, habár nem merült ki az esetek sokfélesége, de szemléltetésre ennyi is elég.

Azt bizonyítják a példák, hogy kultúrmunkásaink és oktatóink egy része még maga is vallásos és ilyen magatartásával éppen annak a világnézetnek a malmára hajtja a vizet, amelyik ellen harcolnia kellene. Szó se arról, hogy most az ilyen kultúrmunkásokat minden további nélkül közönséjük ki a kultúrélethez. De elsőrendű feladata felvilágosult embereinknek, hogy vitatkozzanak velük a vallásosság kérdéseiről és segítsenek nekik megszabadulni a mult e terhétől. — Viszont ébereknek kell lennünk, hogy felfedjük azokat, akik nem maradi meggyőződésből vallásosak, hanem reakciós politikai érdekből játsszák magukat ilyeneknek és éppen a vallási sötétség terjesztésén dolgoznak. Természetes, hogy az ilyen kétszínűeket nyíltan is leálcazzuk. — A vallásos oktatómunkásokkal kapcsolatban pedig meg kell még jegyezni, hogy habár törvényeink szerint nekik is joguk van arra, hogy vallásukat gyakorolják, de ugyanez a törvény arra is kötelezi őket, hogy az iskolában a tudomány diadaláért harcoljanak. Így törvényes kötelezettségét mulasztja el a tanítónő már akkor is, ha magukra hagyja diákjait, hogy a vallás egy-egy eljűkbotlott kérdésével vergődjenek. A nevelőnek nemcsak szavakkal, hanem élő példával is hatnia kell. De milyen nevelő az, akinek a szavai és tettei között áthidalhatatlan szakadék áll? Másrészt lassan létrejönnek az adottságok ahhoz is, hogy az ilyen paradoxális esetek kiküszöbölhetőek legyenek. Mert joga van valakinek abban hinni, hogy a hasra kötött sárga szalag megvédi a gyermeket a hastifusztól, de nem köteles az állam egy ilyen babonafészket egészségházban alkalmazni.

Vannak vallással szakítani törekvők, de erőtlenekek, akik így felelnek: „Hát adjanak ki egy hatósági rendeletet, amely megtiltja, hogy az oktatómunkások templomba járjanak.” Hát éppen ezt nem teszi meg államunk soha. Azon kell dolgoznunk, hogy minden oktatómunkás és kultúrmunkás, de idővel minden emberünk a maga meggyőződése alapján, önállóan döntve szakítson a vallással.

Olyanok is akadnak, akik államunk Nyugattal fenntartott kapcsolatát, vagy az egyházak és állam közötti kérdések rendezését arra magyarázzák, hogy most már Pártunk indifferens a vallás iránt. Súlyosan

tévednek. A külfölddel létrejött kapcsolataink, vagy Sztepinac szabadonbocsátása még nem olyan körülmények, amelyek miatt le kellene mondanunk népünk fölvilágosításáról.

Vannak, akiket kispolgári félelem ural, nem mernek nyíltan kiállni a haladás mellett, mert hátha bekövetkezik valami „fordulat”. Szellemi vérszegények ezek, akik nem képesek meglátni népünk, államunk és Pártunk erejét, országunk és rendszerünk szilárd alapjait és elpusztíthatatlanságát.

De legtöbben vannak azok a kultúrmunkások, akik maguk ugyan nem vallásosak és mégsem fejtenek ki semilyen vallásellenes tevékenységet. Úgy vélik, jobb nem kikezdeni egy ilyen érzékeny kérdést; félnek környezetük, hozzátartozóik rossz véleményétől, kényelmesebbnek tartják nem kezdeni semmibe. Olyan athéisták ezek, akik szégyenlik kimondani saját meggyőződésüket. Maguk verték bilincsbe azt a lelkiismeret-szabadságot, amit a törvény megadott nekik. Ismét mások attól félnek, hogy, mondjuk, ha a vallás keletkezését, vagy az ember származását ismertető előadást tartanak a kultúregyesületben, akkor elveszítik a tömegeket. Harcolnának a vallás ellen, de nem akarnak összeveszni a néppel.

Az atheizmusukat szégyenlők lássák meg, hogy a babonáság és vallásos tudományellenesség terjesztői egyáltalán nem szégyenlik tévta-
naikat hirdetni. A dolgok rendje éppen nem az, hogy a világosság szégyelje magát a sötétség előtt. Továbbá a vallásosság elleni küzdelem egyáltalában nem jelenti a vallásos emberek elleni harcot. Éppen az emberekért harcolunk, azért, hogy kiszabadítsuk őket a vallás és babona bűvköréből. Ebben a munkánkban nagyon is kerülnünk kell az emberek sértegetését, legkisebb megalázását is vallásos érzéseik miatt. Ha türelmesen, jószándékkal és barátságosan magyarázunk nekik, ha szinte közös igazságkeresésben vitatkozunk velük és sorakoztatjuk fel előttük a tudomány érveit — ez még igazán nem vezethet semilyen kibékíthetetlen összeveszéshez a néppel. Az is bebizonyított és dolgozó embereink előtt is ismert tény, hogy a dolgozók legjobb élharcosai, ha nem is vallásosak, de mégis erkölcsösek, humánusak, megnyerők, — jó emberek, akiket nincs miért kerülni. Annál is felvilágosultabbak, már a mi dolgozóink, hogy ne jönnének el meghallgatni egy előadást pl. az inkvizíció történetéről. Sokmindent megláttak már tömegeink — külön a magyar tömegek — azokból a reakciós, sokszor a magyarok elleni gyűlölettel telített politikai üzemekből és sötét anyagi spekulációkból is, amiken Budánovics atya püspöksége a vallás palástja alatt véghezvitt. Tömeges megnyilvánulások is voltak már, amelyeken a nép elítélte Budánovics püspök usztasa sovíniszta népellenes ténykedéseit és nem csak magyar, de horvát papok is vannak, akik szintén az egyházi bürokrácia reakciós lépései ellen foglalnak állást, ha nem is bátorodtak még föl annyira, hogy nyíltan is kimondják véleményüket, mint ahogy azt a néphez hűséges szlovéniai papok tették.

A nyílt, őszinte vallásellenes fejtegetésektől még dehogy ijedt el a mi népünk. Azzal rebbentenénk szét embereinket, ha mereven nekik rontanánk, ellenségnek bélyegeznénk mindenkit, aki templomba jár, vagy istenben hisz, ha állandóan sértegetnénk, gúny és megalázás tárgyává tennénk, felülről kezelnénk. De mi ezt nem tesszük és nem is szabad tennünk. Tisztában vagyunk vele, hogy azok a dolgozóink is építik a szocializmust, akik ma még vallásosak; nagy többségükben ők is hasznos tagjai társadalmunknak és jó tagjai Népfrentünknek is. Mi a vallás ellen nem folytatunk semilyen politikai harcot és szó sincs holmféle

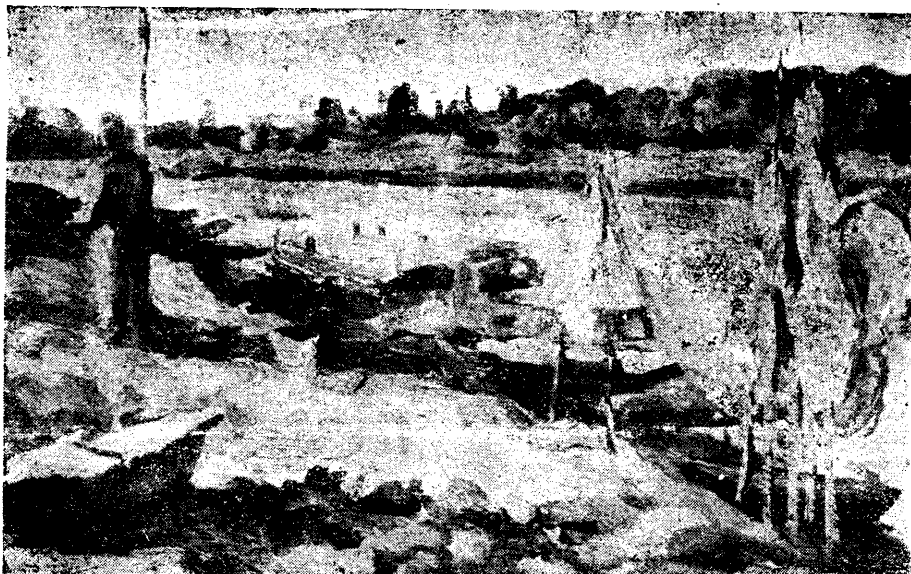
vallásellenes kampányról. Távol áll tőlünk a szándék, hogy ezt a kérdést politikai jelentőségűvé érezzük, és aszerint mérjük a dolgozókat, hogy ki a vallásos és ki nem az. Nem akarunk földézni semmiféle megkülönböztetést, a tömegek semmiféle megoszlását a vallás kérdései kapcsán. Állandó, hosszantartó, türelmes eszmei munka az, amit mi végzünk, amibe be kell kapcsolódnia minden kultúrmunkásnak, hogy igazán a műveltség magasabb fokára emeljük népünket.

Széles alapokra kell fektetnünk ezt a munkát és folytatnunk mindenütt: a kultúregyesületekben, iskolákban, szakszervezetekben, ifjúsági szervezetekben, nők szervezetében, népegyetemen stb. élő szóval, írással, újságokban, könyvekben, képekkel, filmekkel; használjuk fel hozzá a tudományos formákat éppúgy, mint a művészi eszközöket.

Tisztában kell lennünk azzal is, hogy már maga a kulturális és sportrendezvényekben gazdag közélet egy-egy faluban olyan tényező, amely kitűnően tudja helyettesíteni az embereknél a vallást, templomjárást. Éppen a falun kell ezirányban mindent megtennünk; a klérus is a falu ifjúságára helyezte tevékenységének fő súlyát.

A vallás kiküszöbölésére irányuló küzdelem eszközei tehát sokkal változatosabbak és számosabbak, semminthogy csupán a közvetlen vallásellenes propagandára szorítkoznának. De mégse nélkülözhető és manálunk nagyon időszerű a nyílt, közvetlenül a vallás eszmei alapjainak tarthatatlanságát bizonyító vallásellenes propaganda is.

Azzal a biztos tudattal végezzük e munkánkat, hogy sikere feltétlenül be fog következni. Társadalmunk anyagi alapjainak erősödése, a technikai fejlődés, az anyagi jólét teljesen megszünteti a babona és miszticizmus forrásait (nincstelenség, tudatlanság) és olyan helyzetet teremt, amelyben idők folyamán teljesen ki fog veszni a vallás az emberek tudatából. Csak akkor szűnik majd meg a kultúrmunkások itt fejtetett feladata is.

Ács Iózsef: Alsó, Tiszapart

GÁL LÁSZLÓ:

Tenger

1.

Most fekete...

Bécsi keringőt játszik a zene,
kopasz, pocakos öregúr kering.
A teraszon egy megbocsátó mosoly,
s a karmester vidáman beint.
Fent feketén nevet az esti erdő,
csillognak a szentjánosbogár halász csónakok,
a fekete tenger fekete partján,
izmos és barna örömmel

boldog vagyok.

2.

Most kék...

Nyújtózkodik a nap a hegyek fölött,
jóreggelt mond a kék vizen a reggel.
Egy kislány hangosan felkacag,
teli a tenger kedvvel, szerelemmel.
Nevetnek a pálmák, a leanderek,
gumikacsát fúj egy boldog kisgyerek.
Ragyog a víz, a szobám fala is ragyog
és egy cipőtisztító
kacag és a cipőmre keni a napot.

3.

Most zöld...

Sztanko, barátom és horgásztársam
azt mondja: most a szél veszekszik.
A misztrál és a bóra kint a vízen
csatát vív, hajh, még a szél is verekszik.
Piciny halat fog horgom: nézem, nézem...
a bóra győz a messzi tengerszélen.
Sztanko melle legényesen feszül —
csónakunk repül, menekül...

Most szürke...

Olasz kislány hozza a kávét elém,
s dűnnyögöm néki: grazie, signorina.
Futó mosolyt dob kedvesen felém,
egy csöppet mintha csókolódnai hívna.
Hajamhoz nyúlok, ősz az már egészen,
csak a szívem vágy még asszonyi mosolyra...
„Fizetni!” — mondom, s kicsit keserűn,

tíz dinárral többet dobok az asztalra.

Oláh Sándor: Pionirok a könyvtárban

Velykó Petrovics:

Kegyetlen ifjúság

Az éjjel egy öreg házaspárról írtam, akik azt vitatták, melyikük fog előbb meghalni és melyiküknek kellene előbb kiköltöznie az árnyékvilágból. Mindakettő a maga számára tartotta fenn a jogot, hogy legalább tizenkét órával, de megelőzi a másikat, hogy az a másik fogja le a szemét. Egy mondat közepén, amelyben öreges csipősségnek, no meg szomorúságnak is kellett volna lennie, a tollam megcsikordult, széttámasztotta a lábait és megállott. Mintha a földszinti ablakon át valami láthatatlan huncut kéz sörbetet öntött volna a tintatartómba és józan teámba csipős rámpást. A szamovár csendes durúzsolásába tamburaakkordok keveredtek. Holmi távoli, halk tamburaszó, amely azonban legényes, betyáros csengésével mégis csiklandozta a fületem is, a talpamat is. Nos, jóéjszakát öregek! Feküdjetek csak le, ide a papírok közé és várjatok. A viszontlátásra, a legközelebbi esős éjszakán!

Hogyan is állhattam ki mindeddig csukott ablak mellett? Dohányfüst tódul utánam és a padlóra hulló sárga fénynek nincs ereje kikukcskálni az ablakon. Odakint ugyanis királyi, fenséges módon ömlik a holdsugár. Csakúgy fénylenek körülöttem a felső Vracsár háztetői. Az utca fele sötét, a másik felén pedig a fény és légység folyója zuhog. A tamburahangok közelednek s mintha velük együtt a Hold is növekedne. A sarkon, mint valami ajtón át, négy, fiatalember lép az utcába. Egymás mellett haladnak az úttesten, verik a tamburát és dalolgatnak. Egyenesek, mint a nádszál. A fejük födetlen, fiatal hangjuk harsog ebben a kisvárosi csendben. Hosszú árnyékok húzódnak utánuk, mint valami királyi palást, amelyet a Hold és az ifjúság terített rájuk:

„Ömlik a holdsugár,
Nyílik az orgona
Kelj fel hát, kisleány
Szedd össze csokorba.“

A szomszéd fűszeres is kidugta fejét a holdfénybe. Csapzott a haja, mintha most húzta volna ki a hidegvizből. Bosszúsan dörmög:

— Inkább ülnétek a könyv mellett! Mit mászkáltok az utcákon, mint holmi kandúrok? . . . Már pihenni sem lehet tőletek! És pont ilyenkor nem hoz erre rendőrt az ördög!

A diákok nevetnek s szinte tépik a húrokat, mintha orrba akarnák találni velük a szomszédot.

— Zákó gazda, vendégeljen meg benhünket!

A fűszeres dühösen berántja az ablakot, én meg mosolyogva nézek a nevető, nótázó fiatalok után. Hamarosan nagy messzeségből csak a bögő hangja brummog föl néha, a nótát már csak inkább sejteni lehet. Végül mindent elnyel a holdfény, a csend és az emlékezés.

Tavaszi van és húsz évesek! Zákó gazda, hát már elfelejtetted, hogy te is voltál húszéves és neked is volt tavaszod? Látod, én még jól emlékszem a bolondozásainkra. Az ilyen holdfény nekünk is jobban a fejünkbe szállott, mint egy liter budai bor. Nekünk is a szemünkre csúszott ilyenkor a kalapunk és szinte viszkedtek zsebükben az utolsó hatosok. Akkor nekünk is nagy volt a mellünk és csengett a hangunk...

... Akkor megvolt még Pesten a szerb templom mellett a régi Thököliánum, ó-szláv felirással: „Tjukuli ucsascsimszja“. A földszinten az öreg, ösztövért Faith boltos; az első emeleten a vén igazgató, Szvété bácsi, a javíthatatlan bohém; a második emeleten pedig mi húszan, egyetemi hallgatók és csontváz, az egyébként népszerű „Uros kolléga“, „aki“ az orvosok hallgatók felszereléséhez tartozott. Mikor beköszöntött a március, vacsoránál az ebédlőben összedugtuk a fejünket, kiraktuk a pénzünket az asztalra, megállapítottuk, hogy mindegyikünkre jut egy-egy forint, azután tamburát a hónunk alá és gyerünk sörözni! Jó, sűrű márciusi sört, igazi „botladozót“ mértek abban az ósdi szerb le-bújban, Solcnál. Oda még valahogy csendben mentünk, de visszafelé már nagy volt a hangunk és cincogott a tamburánk. Mindez természetesen a rendőrség jóindulatú asszisztenciája mellett történt, mert a pesti rendőr örökségképen tiszteletben tartja „a bácskai jogászok“ privilégiumait. Ha pedig így világított a Hold, mint ma éjjel is, akkor valamennyien kiléptünk arra az öreg udvari balkonra és daloltunk, míg a jó, vén igazgató meg nem kért bennünket, hogy vigyázzunk, be ne rekedjünk, mert mi lesz a holnapi szerenáddal?

A Thököliánumra valóságos sértés, hogy vele kapcsolatban holmiféle udvart emlegetek. Hiszen nem udvar volt az, hanem kert! Szép, nagy kert, kanyargó ösvényekkel és sok nagy fával, amelyeket még az öreg Thököli Száva ültetett, több mint hatvan évvel előbb. Az óriási platanok, akácok, hársak és pavlovniák ágai felértek egészen az erkély vasrácsáig. Tavasztól egész a vizsgák végéig valami mindig virágzott nálunk. Ilyen éjszakákon, amikor elszállott a nagyváros füstje, párája és eltűntek a sötétben a bérkaszárnnyák kopott falai, füstös kéményei és azok a repedezett, homályos ablakok, amelyek a hátsó mellékhelyiségekbe, kamrákba és klozetekbe nyíltak, a mi Thököliánum-kertünk valóságos oázissá vált és elénk varázsoltá az erdők illatát, ezüstös-zöld csillogását és susogását. Nem segített ott még Csekolics gróf tiltakozása sem; bizony mi nem feküdtünk le, míg el nem énekeltük, el nem sóhajtoztuk és el nem vihogtuk tavaszi repertoárunkat, kezdve azzal, hogy „Szereti a pap a kávé“ egészen addig, hogy „Aludj édes, álmodjál“.

Egyszer éppen így állottunk. Egyik lábunkat a vaskorláthoz támasztva ölelgettük a tamburákat és a deliblátói Ádám kollégát kísértük, aki égne emelt fejjel üvöltözött lírai tenorban a dagadtpofájú Holdra, hogy „Nyisd ki babám az ajtót“. A Hold persze nem nyitotta. Eszrevettük azonban, hogy valaki kivilágított egy ablakot a második emelet „lichthofjában“, a tőlünk jobbra lévő óriási, mógorva házon, amelynek a homlokzata isten tudja, melyik utcára nyílik. A nótát és a muzsikát nem hagytuk abba és egymást sem figyelmeztettük erre a jelenségre, de valamennyien a kivilágított ablakot bámultuk. Egy árnyék lengett rajta és mikor rögtön ezután kinyílt az ablak, izgatottan láttuk, hogy valami fe-

hérruhás női alak igazgatja a haját, majd sálat terít magára, kihajol és felknyököl a párkányra. A nő ott is maradt. Hallgatta a nótákat és a homályon, az ágakon át nézett bennünket, akiket előntött a holdfény. Erre mi anélkül, hogy összebeszéltünk volna, áthelyezkedtünk az erkélynek arra a végére, ahova legjobban odaláthatott. Feléje fordítottuk az arcunkat, mellünket és a húrokat is és folytattuk, vagyis hogy tulajdonképpen csak most kezdtünk el dalolni neki. Szólistáink nem üvöltözték többé a Holdra, ők is a nőt nézték és nagyon ügyeltek, hogy sem a pillantásuk, sem a hangjuk bele ne ütközzék valamelyik ágacskába, hanem teljes egészében odárepüljön kedves hallgatónkhoz. A szerb nótákat megtoldottuk minden lehetséges és ismert opera szerelmi áriáival. Kivántuk a nőt, hívogattuk, elneveztük Manonnak, Carmennek, Toscának, Elvirának és szegény Sztévó bácsi hiába lármázott ott lent, hogy Jusztina néninek migrénje van, mert amíg Dulcineánk meg nem remegett az éjszakai hűvösségtől, föl nem állott, meg nem hajolt felénk, be nem csukta az ablakot és el nem oltotta a világosságot, mi bizony nem akartunk nyugovóra térni.

Ettől kezdve ez a nő volt álmaink és beszélgetésünk tárgya, szerénádjaink hercegnője. Nem mentünk az erkélyre többé csak úgy, a holdfénytől csalogatva és a tavasztól üzve. Minden este tíz óra után rendszeresen és pontosan összegyűltünk ott, mint valami bejelentett tárgyaláson, vagy mint valami szerelmi találkán. Előre betanultunk mindenféle nótát, sőt én még egy újdonságot is bevezettem. Szavaltam neki, vertem a mellemet, forgattam a szememet és emondtam neki a magam és a többiek nevében Heine legszerelmesebb verseit. Deklamáltam Rómeóból és Júliából, sőt Vojiszlávból¹⁾ is, mert végül is sóhajainkból bizonyára megérti, miről van szó. Később szokásba hoztuk, hogy csókkal búcsúzunk. Pelyhes diákajkainkról ujjunk hegyén dobtuk neki a csókot az ágakon, az éjszakán, a levegőn és mintegy harminc méter távolságon át. És ami a legérdekesebb, ebben a közös éjszakai szerelmünkben szolidárisak voltunk. Ezt a szerelmet senki sem rútitotta el holmi nappali egyéni cselekedettel. Közös ebédjeink alkalmával lelkesedéssel beszélünk róla, de senki sem érzett közülünk féltékenységet, senki sem kívánczolt a nőt nappal látni, megismerkedni vele, vagy valami közelebit megtudni róla.

Az ismerkedés egészen véletlenül történt és sajnos, én voltam a szenvedő alany. Egyik künnlakó kollégánk, Matejics technikus lakást változtatott s oda költözött a közelünkbe, a Kecskeméti-utcába. Valami özvegynél lakott a második emeleten. Mikor új lakásában először ke-restem fel, riadt vénasszony nyitott ajtót, aki a lakójának még a nevét sem tudta. Megfordult a vénség és a csípőjét tapogatva kiáltotta.

— Lizi, Lizi, hogy hívják a szobaurunkat? Ma... Madejics?

Erre előjött egy magas, ösztövér, szürkülőhajú nő. Rendkívül hosszú, szorosra fűzött dereka volt és sovány, szeplős arca, amelyből a hús — úgy látszott — leköltözött az állkapcsára. Átnézett a fejem fölött. Ritka, vörös szemöldökét felhúzta szigorúan összeráncolt homlokára s valahogy úgy beszélt, mintha olyasvalakihez szólna, aki nincs jelen.

— Igen uram, Niklász Matejics úr tegnapelőtt óta nálunk lakik. Őt keresi? Tessék, erre?

Valami szalón-féleségen mentünk át. Barátomat egy kis szobácskában találtam; éppen a rajztáblája fölé hajolt.

¹⁾ Illes Vojiszláv szerb lírikusról van szó. — A fordító megjegyzése.

— Várj csak, míg ezt befejezem. Mit szólsz a szobámhoz? Kicsi, de tiszta. Tudod, ezek németek, minden peinlich rein náluk.

— S neked mindig ezen a szalónon kell átjárnod? Ez kicsit kellemetlen.

— Dehogy is! Az udvaron át, hátulról, azon az ajtón is bejöhettek. Gyere csak, majd megmutatom. Ez itt a folyosó, az meg a konyha és a spájz. Nézd csak, olyan tiszta itt minden, mint a patikában. Még a szennyeseimet sem tarthatom a szobámban; ebben a külön ládában kell tartanom.

Amint a barátom kinyitotta az ajtót, pillantásom valahol távol, az ablak alatt ingadozó, zöld ágakra esett.

— Mi az ott, kérlek?

— Hát nem látod? Nem ismered? Ha-ha-ha, hiszen az a Thököliánum, a szerb park, ahogy ezek a vénasszonyok mondják. „Szálloda a romantikus kilátáshoz“. Ha-ha-ha!

Pogány sejtelem villant át az agyamon. Az ablakhöz léptem, kihajoltam és körülnéztem lefelé is, fölfelé is, majd a fákat vettem szemügyre. Mikor az erkélyünket is megpillantottam, behúztam a nyakamat, mintha valaki hideg vízzel öntött volna le. Szomorú is voltam, dühös is. Nem is akartam megegyszer látni azt a szegény teremtést, aki akaratlanul is ekkora csalódást okozott! Siettem közölni barátaimmal, hogy milyen szép ez a mi Heloiseünk. Mert ezt nem lehet elhallgatni! Igaz, nagyszerű lenne hagyni őket és nézni, hogyan olvadoznak a szerelemtől és hogyan ágálnak. Szörnyű nagyot lehetne nevetni rajtuk, de ez nem lenne kollégiális.

Valamennyien neveltünk a „kolosszális viccen“, ezen a pokoli eseten. Csakúgy rengett az alacsony ebédlő a röhögésünktől. Csörögtek a poharak, meg a kések, ahogy csapdostuk az asztalt, de mégis, lelke mélyén mindegyikünk szomorú volt és szégyelte magát. De minden viharos fiatalságunk ellenére is elhatároztuk, hogy a szegény nőt nem szomorítjuk meg. Szavalunk, dalolunk neki tovább is, mintha nem ismernék a titkát. Hadd élvezze szegény, hiszen isten tudja, mi mindent él át ezeken az estéken. És ne csúfolódjék, ne röhögjön senki, mert ellaznakoljuk!

Azon az estén kétszeres izgalommal készülődtünk és léptünk ki az erkélyre. Idegesen tapogattuk a húrokat, fel vannak-e stimmelve. Köhécseltünk, köszörültük a torkunkat, mintha nem volnánk biztosak a hangunkban. Ugyan hogy is csoportosultunk tegnap? Minden apróságra vissza kellett emlékeznünk, még azokra is, amelyekre eddig nem fordítottunk gondot. Suttogva tanácskoztunk; mivel kezdjük, ki legyen az első, mintha az a szegény nő megérthette volna, hogy miről beszélünk. Valami ellenállhatatlan, ragályos röhögési vágy csiklandozott bennünket, mint a gyermekeket a templomban. Végül is Ádám kénytelen volt zord arcot vágni és mint karnagy parancsolni. Az első ütemeket vezényelte ki. Elkezdtük a nótázást és igyekeztünk úgy dalolni, mint tegnap. Utánoztuk a tegnapi önmagunkat, de a saját fülünk is megállapította, hogy most nem úgy megy, mint eddig. Dalolunk, énekelünk összhangzóan és pontosan, de valahogy katonamódra, hidegen, kötelességszerűen. És ha akart is egyikünk, vagy másikunk hangulatba esni, félt hogy nevetségessé válik, hiszen tudta, valamennyien figyeljük egymást és attól tartott, hogy a szomszédja oldalba löki és kitör a nevetés.

A nő, mint eddig is, kikönyökölt az ablakon. Ekkor lett csak igazán nehéz visszatartani, a nevetést! Rámjött a sor, szavalnom kellett. En

nem akartam, de a többiek unszoltak. Hogyan szavaljak, atyaúristen?! Valami régi verssel kellene kezdeni. Olyan lámpalázam volt, mint a kezdő színésznek, mikor először lép színpadra. El is jutottam addig, hogy „Ezek a fehér keblek, ez a fekete haj megfosztanak az eszemtől“. Még azt a széles, patétikus gesztust is megtettem. Mellemre szoritottam a kezemet, majd félkörben kilenditettem, mikor mögöttem az egyik elvihogta magát. Zavarba jöttem, elkezdtem dadogni, majd ellenállhatatlan erővel tört ki, torkomból a nevetés, amely már majd megfojtott és ami miatt még ma is szeretném megpofozni magam. A kollégák elkezdtek csípni, rúgni, de végül is lerakták a tamburákat és támolyogva, vihogva, az öklüket rágva szétszóródtak. Az ágyakon hemperegve, megszegyenülve, önmagukra haragudva, de tehetetlenül, könnyes szemmel röhögtek, vihogtak...

Néhány napig nem énekeltünk. De amikor az akác kivirágzott, ismét elkezdtük a nótázást, hanem Dulcineánk többé nem mutatkozott. Sajnáltuk szegényt, és hogy ne gondoljunk reá, még mélyebben leheltük be a virágzó akácfürtök szagát és a pavlovniák finom gombaillatát. Még lármásabban vertük a húrokat és még részegebben vetettük arcunkat a csillagok felé...

Fordította: Hornyik János.

B. Szabó György: Önarckép

ÁCS KÁROLY:

G ó l y a*

Ajánlom a beográdi magyar egyetemistáknak.

I.

Szót érthetünk-e?
Én, kósza bárd, s te, gyökeret vert,
akit boldog egy-otthon pányváz.
„Hazamegyek“ — azt mondd,
és tudod, mire gondolsz,
és csodálkozol, ha az én szemem
talán egy kicsit tétován tekint rád.
Hazamégy? — nem értem pontosan,
csak azt látom, hogy vonz el valami,
nem is figyelsz rám, mennél,
pedig olyan jó volna beszélgetni,
épp erre termett ez az éjszaka.
Lásd, a gólyák.
Én sokszor gondolkozom róla,
hova is mennek haza ők?
Kényszerű szükség viszi-e őket ősszel,
vagy hazamennek, s számkivetés nekik
az a nyári, falusi fészek?
Hát a víg, kereplő, kinőtt nadrágban ösztövérlábú.
gyerekszemű, mélyhangú gólya-diákok?
Egyet jól ismerek,
mintha én lettem volna öt nyárral ezelőtt.

II.

Megérkezés

Az állomás előtt áll.
Hova csöppent, jaj, hova csöppent?
Valahogy így vesznek el a kisgyerekek.
A világ, amit húsz évig tanult,
egyszerre kifordul belőle,
a dolgoknak nincs ismertetőjelük,
hogy: „sarki Pista bódéja“,
vagy: „Sztipán hordár targoncája“,
vagy: „plakátoszlop a köpködőnél“.

* A palicsi irodalmi est műsorából.

Jaj, csupa szöglet ez a város,
csupa tükör és csupa idegen.
Ha szembetalálkozna önmagával,
akár egy ismeretlen, kikerülné.
Elindul, s csak úgy tudja, hogy ő
ez a fejét furán kapkodó kamasz
az önzajába feledkezett utcán,
hogy le-lenéz a vén bőröndre,
amely, mint hű csósz, őrzi
a belehányt holmi jó otthonszagát.

III.

Reggel

Hét óra. Kipattan a szemhéj.
Mire is hasonlít ez az ébredés?
Az álom mindenütt otthon van,
s reggelenként sohasem tudjuk,
hányadszor jöttünk a világra,
és hogy hol vagyunk, mintha elfelednénk.
Szétnéz. Mikor szűkült így össze a szoba?
Két lépés hátra és előre.
Csupasz falak, riasztó sarkok.
Vagy kriptá ez? A doha dermed,
s mellére térdel az ijedtség.
De felébredt már. Tudja hol van.
Egy nagyvárosi csúf diákszobácska.
Hisz őt becsapta ez az álom,
feje alatt nem vakondtúrás,
nem égboltozat a feje fölött.
Haza még a gondolatok se érnek,
annyi, annyi köztük a kilométer.
Be kell húnynia újra a szemét,
visszaszökni, oh, visszaszökni!
Ám egyszerre reápillant a nap
a szomszéd tűzfal részén. Ez a nap!
És duruzsolni kezd a kis szoba,
a rokkant szék a vén szekrény, az ágy,
s mondja: „Ne félj, megszokjuk egymást!
Tán megszeretsz, s akkor majd együtt
alszunk és ébredünk.“

IV.

Tanteremben

Lám, most milyen komoly!
Szinte szép az a pattanásos arca,
ahogy az értelem bele-belevibrál
a törvények és titkok villamos delejévei.

Nagy dolgok: körzővel és ésszel
egy otthonná rakni a földet,
a szétszedett test dőre darabkáin
górcsóvel lesni meg az emberséget,
korok, kötések, tabuk, babonák
bordaléka alól kikotorni
egy csontváz-szót, hogy: társadalom,
és aztán hússal megpárnázni,
és aztán vérrel lelocsolni,
mígnem feltűnik, mint a vágy,
mint roppant vízió, az eleven jövő.
Félszket rakni: boldog tudomány.
Érzi, hogy valami mély öröm,
valami meleg buzgás ömlik el benne,
pedig haza sem gondolt.

V.

Ebéd

A diákéhség!
Dél felé a percek sorbaállnak
a konyhánál, s akár a rácskerítés
romantikus kastélykertek körül,
vizsla szemektől rejtik az ízek birodalmát.
Pompás világ: a képzeletben bíbort ölt a bab,
a kása tündérhölgy, a rozskenyér igéző hableány,
s a hús, a hús, hatalmas szuverén!
A diák ül a hosszú asztal mellett,
már-már eszébejut, hogy milyen is otthon,
amikor négyen-öten ülik körül a tálat,
de valahol a sarokban megcsendül
egy pléhtányér, kanál az ütő hozzá,
aztán még egy, még kettő,
és máris harsog az egész terem,
a kanalak ördögös diákkezekben
furcsa, ugrató ütemet vernek,
a hang kacágva szétgurul,
lenn a konyhában kiborítja az üstöt,
s már futnak az ételhordó lányok,
kitárt karokkal lubickolnak
csiklandó tányér-csörömpölésben.
Ő is veri, a mi diákunk,
és nevet is, hát lehet nem otthon lenni
ilyen bolondos, zajos hahótában?

VI.

Lámpák

Este ne járjon senki egyedül
ott, ahol sok az ember.

A télesteri puha félhomályban
gyúlszemű autórém toppan elé,
sötétet bőfögő kaputorok vadásza,
villó, száz-tükrös kirakatokon botlik,
fürt-fejű, elmosott testű tömegben
sodródik tova tehetetlen.
Egyedül van s nincs kibe kapaszkodjon,
mint a gyerek, ha lidércálmától dermed.
A diák megy, a homály és az árva bánat
szinte a szája pereméig ér,
s akkor kigyúlanak a lámpák,
varázsfény tolja félre az estet,
az alaktalan alagúti nyüzsgés
gyönyörűség színekké omlik,
a lámpák alatt kifeszlenek a nők,
és őreá is vár, ni, valaki
az egyik íves oszlop tövében.
Mintha épp néki virágozna
égi és földi csillagokkal
a város.

VII.

Csomag

Ott világít az asztalon.
Nem mer még hozzányúlni.
Kezét megsütné, szemét kiegészné,
húsát pörkölné
ez a gondos, papírba bugyolált,
sűrített szeretet,
ha egy sugárban süvítene elő.
Mint aknász a sistergő bombát,
óvatosan bogozza,
egyenként emeli át magába
az otthonhagyott otthon utánaküldött
cserépdarabjait.
Pillantással és foggal harapnivalók.
Mindenbe kicsit belekóstol,
ínyének édes áldozat.
Aztán eltűnődik a jófalat a szájban:
talán csak épp itt esik jól,
ezen a távoli diák-kakasülön,
és épp azért,
mert hazulról olyan messze van,
hogy már csak vendég-üzenet lehet,
ami otthon tán nem is izlett,
s ami eztán csak így tud ízleni,
csomagból hámozva elő.

VII.

Nóta

Lombokban zöld öröm.
Barátkozik a vén Kosutnyák.
Hegy-vállán öt-hat diák kalimpál,
a magas fák s az alacsony ég közt
száll-száll a nóta.
Mit hall ki ez a déli rög-halom
kalászt hintázó alföldi siratóból,
hogyan pattog itt a fürge palotás?
A diák néha felüti a fejét
a nótából s a földet figyeli.
Dalnak és csendnek rokon ez a föld,
ittthon van, mint túlról a Duna,
s itt ez az ismeretlen dalra bámcsz
szerb fiúcska.
A diák hangja csuklik,
szeretné a karjába venni
ezt a véren vett, dallal váltott földet.
Összeborul öt-hat diák és öt-hat ősi dal fölött
a kosutnyáki tölgy
s egy poros, bácskai diófa.

IX.

Haza

Van, amit csak ezred- s még többemagával
mondhat ki szépen az ember.
Kell az ékesszóló ünnep
hallgatag hétköznapiak közé.
Május-egy az utcára locsolta
a házakat, még kapunyitás előtt,
a diákot is mossa a tömeg,
olyan jó ez a biztonságos sodrás,
a gondolatból csak annyi marad,
ami a szájra szökken,
és nagy zúgásban kivirágzik.
Van-e boldogság, nem pillanatra
feledtető, ámitó mámor,
s nem szökevény, gyáva pillahúnyás?
A diák érzi, most kell kiáltani, hogy hallják,
amit a jóért s a rossz ellen akar,
véletlenül ide- vagy odaejtett
fészek-otthonocskákon túlhan,
az egyetlen nagy otthon:
a közös fészek-haza.

X.

Lásd, a gólyák.
Én sokszor gondolkozom róla.

hova is mennek haza ők?
Kényszerű szükség viszi-e őket ősszel,
vagy hazamehnek, s számkivetés nekik
az a nyári, falusi fészek?
Hát a vig, kereplő, kinőtt nadrágban ösztövérlábú,
gyerekszemű, mélyhangú gólya-diákok?
Egyet jól ismerek,
mintha én lettem volna öt nyárral ezelőtt
Ez az egy, s mind a többi, úgy hiszem,
azóta megtanulta jól
az utat oda-vissza két otthon között,
a gólya-leckét megtanulta,
s ha volt is vizsga, amin megbukott talán,
ezt tudja, ebből vizsgáznia se' kell:
szállni és szeretni
közelt és távult egyaránt.
Szót értettünk-e?
Úgy-e igen?

Petrik Pál: Petőfi utca

SZIRMAI KÁROLY:

„Isten vele, Zorića!”

A vállalati osztályban két év óta egyre kevesebb lett a munka, s egyre több az ölbetett-kezes tétlenkedés. Az észszerű egyszerűsítés mind több sallangot hajigált ki, s mind több bürokratikus csökevényt ítelt halálra. Megszűntek az agytröszt-kitalálta bonyolult munkák, megszűntek a szükségtelenül halmozott jelentések. Minden letisztult, leegyszerűsödött, s míg régebben heten is alig tudták ellátni a sokféle teendőt, az utolsó hónapokban ketten is játszva el tudták végezni. A rajzolóra meg éppen nem volt szükség. A különféle grafikonok helyett utóbb csak mozi- vagy versenyplakátokat festett, étlapot rajzolt, gyász-szalagokat pingált. Minden tevékenysége ilyen haszontalan pepecsélésben merült ki.

Csikorgó unalomban teltek a napok. Mindegyik világosan érezte, hogy ez nem mehet így soká, előbb-utóbb történnie kell valaminek. Az enyészet bomlasztó hangulata nyomasztóan úszott a levegőben.

S egyik nap valaki csakugyan azzal a hírrel állított be, hogy a hasonló osztályokat rövidesen megszüntetik. Egy-két vállalat már meg is kezdte beolvasztásukat. Ugyanaz állította, hogy nemsokára az ő osztályukra is sor kerül. Magas, katonás, feketeüstökű főnökük, néhány nappal később, szintén megerősítette a hírt. Ő már új beosztását is tudta.

— S velünk mi lesz? — kérdezte puha hangján a mindig álmos, gyönyörű barnaszemű Mária.

— Nem tudom, néptársnőm — válaszolta megszokott rövidségével a közójük telepedő főnök.

— Mit gondol mégis? Elbocsájtanak? — puhatolta.

— Megeshetik, bár nem hiszem.

— S meddig maradunk még itt? — firtatta tovább.

— Két hónapig. Az átszervezést addig végre kell hajtani — válaszolta főnökük, hosszú ujjjaival szórakozottan dobolva az asztalon.

— Szóval még két hónap az élet — mondta, könyökére támasztott fejével, elgondolkozva, a szőrösarcú rajzoló.

— Nem sok — jegyezte meg Mária. — Azután szedhetjük, Jancsi, a sátorfánkat.

— Csak azt nem értem, miért kellett akkor erre a rövid időre ide hurcolkodnunk — válaszolta Jancsi. — Igazán maradhattunk volna odalenn is.

— Bizonyára azért, mert Gyákovics igazgató mindezt már akkor is tudta. — De mit vagy annyira oda? Én négy év alatt már hatszor hurcolkodtam. Földszintről emeletre, emeletről földszintre, földszintről emeletre. Már azt sem tudom, hány irodában dolgoztam. Még meg se melegedtem, s már ismét szedhetem betyárbútoromat. Nincs még egy osz-

tály, mely annyit vándorolt volna, mint a miénk, s mely annyi átalakuláson ment volna át. (Gúnyos ajkbiggyesztéssel): A valamikori „elit-osztály!“.

— Ahová, altiszten kívül, akármilyen közönséges halandó be se léphetett — toldotta meg Jancsi. — Különösen a második szobába, a szentek-szentélyébe, ahol Gyiszó, az egykori másodfőnök kotlott, sörényében turkálva, nagykomolyan, Fönix-tojásán. Néha percekig kellett kopogtatni, míg valaki nagykegyesen ajtót nyitott. — Csodaelőkelőek voltak, Mária!

— Még azt se! — válaszolta amaz.

— Képzeld, družé šefe, — folytatta Jancsi — külön lakosztályt kaptak. Kőművesek, ácsok, asztalosok, szobafestők hónapokig dolgoztak, hogy az emelet első részét átalakítsák a számukra, s légmentesen elzárják tőlünk.

— Vagy-vagy — humorizált Mária.

— S ha látta volna, hogy Gyiszó mily fontoskodást vitt végbe a borítékok s az ajtó napi lepecsételésével! Mintha a titkaira kíváncsi nem vehetett volna nyomatot.

— Sajnos, még most is itt a helye a rossz, csurgós pecsétviasznak — mutatta oda formás, hófehér kezét Mária a főnökének. — Gledajte družé šefe!

— Vidim. — Sirota Marija! — bólogatott mosolyogva amaz.

— Bome sirota — bólogatott vissza ugyanúgy Mária. — Akaratom ellenére kerültem az osztályba, ahol csupa olyasmit gyömöszöltem a fejembe, ami már nem kell, s most mehetek.

— Talán mégse — nyugtatta kedélyes mosollyal a főnöke.

— Azért kínlódtam azokkal a bűdös, nagy, hosszú könyvekkel — mutatott Mária duzzogva a nyitva álló szekrénybe —, hogy most még a kutya se nézzen rájuk... (Felkönyökölve és nagyot sóhajtv.) Mennyi mindenféle haszontalan munkát is végeztünk!...

— De mennyit, amire most nincs szükség. Ahogy tulajdonképen akkor se volt. Ám így van ez rendjén. Ez a fejlődés útja. Ami korhadt vagy felesleges, pusztuljon!

— Szép, de minket nem vigasztal!

— Majd megvigasztalódik, ha a fejlődés, mely pillanatra letette, újra felkapja s magával viszi — válaszolta meggyőződéssel a főnöke.

— Szóval becsukhatjuk a boltot — mondta Jancsi.

— De mennyire be! S két hónap múlva lakatot is tehetünk ajtajára. Bár nem kíváncsi arra már senki. Ami az egészből megmarad: az eredmények összefoglaló, módszeres csoportosítása. Azt Fehér kollégánk egyedül is elvégezheti. Sőt azt is meg kell toldania, mert nem futja egész hónapra. Te pedig, Jancsi, nyugodj bele, hogy így van. Mert amit végeztünk, túlnyomóan élőkódés volt. Mások kaptarát, mások termését dézsmáltuk. Ennek a parazitizmusnak azonban most vége!

— Hallod, Jancsi, ez főképpen neked szól — mondta Mária. — Vége a plakátrajzoló semmittevésnek!

— Meg a hatvanperces vagy dupla tízóraiaknak — vágott vissza amaz.

— Nincs igazad, én evés közben is dolgoztam.

— Tudjuk...

— Ugyan hagyjátok már abba ezt az értelmetlen incselkedést — szakította őket félbe Fehér. — Mindjárt tíz óra, minden pillanatban jelentkezhetik Beográd, s Jancsi még össze se állította adatait. Gyerünk, fogj hozzá, s add ide!

Jancsi tehát nekiült körmölni: összeadni, kivonni, szorozni, osztani, százalékot kiszámítani. S alighogy elkészült, már csengetett is a telefon.

Fehér átsietett az interurbán-készülékhez, felvette a kagylót s behallgózott.

— Ovde Generalna... jelentkezett a hangok zagyva zürvarából egy kellemesen fátyolozott, női hang.

— Maga az, Zorica? — kérdezte Fehér.

— Én vagyok. Kérem a jelentést.

— Adom — válaszolta Fehér, és sietve bediktálta az előző napi adatokat, hogy néhány szót válthasson a leánnyal, akiről csak annyit tudott, hogy széke és szép, de akit még sohasem látott, bár már harmadik éve diktálta neki a jelentéseket. Eleinte bonyolult rejtjel alatt, később egyszerű számokkal.

— Tudja, mi újság, Zorica? — Már nem sokáig beszélgethetünk egymással. Megszűnünk... Úgy halljuk, önök közül is alig marad valaki. Igaz ez a hír?

— Még nem tudjuk, hogy lesz.

— Pedig úgy szerettem volna megismerni. Mária is mesélte, milyen kedves és szép.

— Hát miért nem jött el? Hányszor mondta, ígérte. Vártam...

De a beszélgetést hirtelen félbeszakították, mert letelt a megengedett idő, s a vonal másoknak kellett.

Fehér letette a kagylót és elgondolkozott. Mindig készülődött erre a látogatásra, de sohasem ment el. Valami veleszületett restség mindig visszatartotta. Pedig úgy vágyott, hogy Zoricát személyesen is megismerje. Csakugyan olyan-e, amilyennek hangján keresztül elképzelte? Mert hangja mindig mást fejezett ki. Egyszer finoman erélyes volt, máskor nyugodtan tárgyilagos, ismét máskor elgondolkodó, néha álmatag, olykor szomorúsággal fátyolozott, panasszal csendülő vagy asszonyos melegséggel simogató. Mindig más és más, sohasem egyforma, gazdag változataival folyton újabb és újabb meglepetéseket tartogató.

Mennyire hiányozni fog neki ez a hang — gondolta, mikor vissza-telepedett asztalához, hogy folytassa munkáját, melynek holnap talán szintén nem lesz értelme. Mennyivel jobban szeretett volna egy állandó, s nem átmeneti tevékenységet, ahol érezze, hogy szükség van rá, s ahol, amit végez, olyan, mint, egy elkészült útdarab, mely holnap-holnapután folytatását várja. Itt azonban összeverődtek egy ócska, bizonytalan hajón, melynek eresztékei aggasztóan recsegnek, hogy jó lenne mielőbb partot érni. De vajjon eljut-e mindenki oda, nem nyeli-e el közben a tenger? Nem csoda hát, ha a hír vétele óta a hangulat nyomasztóvá vált.

Hollószárnycsapásokkal húztak el felettük a napok, s a hetek szinte egymás kezébe adták az ajtókilincset. Egyre inkább áthatotta őket az érzés, hogy amit tesznek-vesznek: erőtlen tengés-lengés, utolsó kerékfordulat. S bár nyíltan nem mondták, legjobban szeretett volna mindenki új beosztásban dolgozni. Az iroda elvesztette korábbi otthonos, marasztaló melegségét, s a szétzüllöttség érzése mindjobban elhatalma-

sodott. Fehér is alig várta, hogy szabaduljon az elterpeszkedő felfordulástól. Szinte megkönnyebbülten közölte hát Zoricával egyik nap, hogy egyedül maradt.

— Meddig fogunk még egymással beszélgetni? — kérdezte.

— Egy ideig még feltétlenül — válaszolta amaz meggyőződéssel.

— S azután?

— Nem tudom — halkult suttogóra Zorica hangja.

Így váltottak naponta a jelentés után mindig néhány szót, a hosszantartó búcsúzkodásban mind közelebb kerülve egymáshoz.

Nyugtalanul számolgatták a heteket, napokat. Fehér egyik délelőtt örömmel hallotta, hogy Zoricáék még maradnak.

— Én sem hurcolkodom még fel új irodámba — válaszolta Fehér.

— Pedig noszogátnak, sürgetnek, elvégre oda tartoznám. De nem tudom magamat rászáni, húzom-halogatom az átköltözést — tavaszig. — Tudja, itt zavartalanul dolgozhatom. Ezenfelül szeretem a déli oldalt, napfényt, világosságot, melyben ott nem lesz részem, mert ablakom északra nyílik. Pedig itt se jó. Sokszor oly nyomasztóan hat reám az egyedülvalóság; hogy felkelnék s mennék... Mintha elvesztettém volna kapcsolatomat az emberekkel, s elátkozottan, egy toronyban üldögélnék... Úgy-e, érti, hogy gondolom?

— Értem. Rossz lehet így élni.

— Szinte megkönnyebbülés számomra, mikor a munkaidő végével, belegázolok a gyárból kiömlő emberhőpölybe. Ezért tavaszra mégis rászánom magamat, hogy itt hagyom medvebarlangomat.

— Hol leszek én már akkor? — mondta Zorica.

— Miért, még semmit se tud?

— Semmit. De azért nem esem kétségbe, valahogy csak lesz. Csupán egyet szeretnék: itt maradni. Bár csak három éve lakom itt, nagyon megszoktam, megkedveltem Beogradot, nehezemre ésnék elmenni. Más-
hol: Tomiban érezném magamat.

Elhallgattak.

— Olyanok ezek a beszélgetések — jegyezte meg Fehér egyik nap — mintha pársoros naplóbejegyzést olvasnék fel. Mindig csak én vallok, én beszélek, maga azonban, Zorica, hallgat, legfeljebb egy-két szavával bólint, pedig szeretném hallani.

— Akkor ide kellene jönnie, de nem teszi.

— Restellem, magam se tudom, miért. Talán csalódnék, ha meglátna, azért.

— Így pedig, mintha tenger választana el bennünket:

Más alkalommal:

— Ezentúl csak tíznaponként hívjon fel — mondta Zorica — s olyankor összevont jelentést adjon.

Fehér megjegyezte:

— Mi ez, a vég kezdete?

— Még nem, csak további egyszerűsítés. — Nem adjuk mi magunkat olyan könnyen.

— Mégis, mit gondol: meddig maradnak?

— Még nincs döntés.

— Egyre jobban érzem feleslegességemet — vallotta egyik nap őszintén Fehér. — Szorosan vett munkám, ha nekifekszem, alig félhónapra futja. Én pedig nem tudok hazudni, mások módjára nyakig való

elfoglaltságot mímelni. — Kétségbeejtő számomra ez az állapot! — Úgy érzem többször, nincs jogom a létezésre. Mintha csak kiszivattyúzták volna körülöttem a levegőt: meg lehetne fulladni.

Ismét máskor:

— Még itt vagyok, rövidesen azonban mégis megyek — mondta Fehér. — Túl akarok végre rajta lenni. Azt hiszem jobb lesz, munkám is megszorodik. S ez a fő.

Hetekkel később:

— Maga az, Zorica? — Milyen különös a hangja. Talán bántja valami? Hol volt ily sokáig? Két alkalommal egy férfi vette a jelentést.

— Nem bánt semmi. Csak beteg voltam, s félig-meddig az vagyok most is. Nem tudok kikászálódni. Csak már kitavaszkodnék.

— Mi baja volt, Zorica?

— Influenza. Még mindig köhögök, néha lázas is vagyok. Elmennék valahová, de nem lehet. Állás után néztem. — Inkább most, mint később. — Talán sikerül mégis itt maradnom.

— Őszintén kívánám.

Március vége felé:

— Elsején már nem leszek itt — jelentette be Zorica. — Sikerült mégis Beográdban elhelyezkednem.

— Örülök, hogy így történt. Mintha csak összebeszéltünk volna. Elsején én sem leszek már itt, átköltözöm. Nem bírtam már tovább, túlegyedül voltam. S ott a munka is több lesz... És most mégis... Ezentúl hát nem fogunk egymással beszélgetni, még tíznaponként sem, még szélesebb lesz köztünk a tenger.

— Bizony, még szélesebb — válaszolta Zorica.

— Pedig csak rajtunk múlik, hogy hogy ne legyen az.

— Elsősorban magán.

— S hátha a találkozás nem hozná meg a várakozást?

— Nem szabad kishitűnek lenni.

— Nem lenne szabad...

— Sem emberi erőn felül igényesnek. Hogy együtt élhessünk, valamiről te kell mondanunk.

— Megkísérem.

— Meglátom.

— Akkor hát Isten veled, Zorica!

— A viszontlátásra!

Fehér letette a kagylót, s belerévedt a levegőbe.

Ezentúl hát nem fogja hallani a hangját, ami három esztendőn keresztül szinte napról-napra felcsendült a telefonban. Helyette egy érdes, idegen férfihang válaszol majd. Végighúzta kezét homlokán s elgondolkozott. Szép álmom volt. Talán nem is jó lenne valóságra váltani. Inkább hagyni, hogy belesemmisüljön violás emlékként az időbe. Vagy talán mégis? — Nem tudott reá válaszolni. Csak ült hallgatagon a tenger partján, s egyelőre nem látott sehosem hajót, mellyel útra keljen a tulsó partra.

REMÉNYI JÓZSEF:

Írói és művészi portrék

Görög tragédiáirók

Melpomene, ki gyöngéd halmokon,
ijesztő jajjok s árnyak varázsán
tudott csak élni, ma hozzám lépett,
s így szólt: e kornak förtelmes lázán
nem látom sem a tiszta fájdalomak
költészetét, sem a gerinces jó
csatát vészített, csatát nyerő hévet,
s a magasság s a mély nem ámuló.

Nem ámuló, így szólt Melpomene,
s rátok gondoltam, rátok, ti nagyok,
meg nem tagadott titeket a lét,
ha kemény s lágy, ha szenvedély-vakok
körében mozog tárgy, szó, emberhang,
ti vétkek ízét vérrel keverők,
általiramlik rajtám nap és éj,
a csodák, noha szörnyen leverők.

Leverők s mégis kísérteteket
alázó bűvők, eszme, zene, tánc,
riasztó s riadt idegességben
alkotásokat kerüli a lánc,
mely hitet köt és erőt gyöngít s célt
kínvet s bármily gonosz a lélek,
tragédiátok porondján a sors
int az értékek nemes keblének.

Az akarat, mely bele nem nyugszik
kicsinységébe, reám világít.
A küzdelem, mely hős dacot őriz,
a balvégzetben visszhangot áhít.
Az istenek a romok közt járnak
s noha sajnálnak embert, tudják őket,
hogy van lugas, mely könnyek szállása
s van szív, mely lebir vad örvényülőt.

És Melpomene, jóllehet gúnyos,
Múzsátok maradt örök időkre.
Mert ti vagytok, kik emlékeztettek
őszülő főmben ősfenyítőkre.
Mert felöletek — míg a halandó
csúfban baktatva terheket cipel
s zokog a remény — a bú gyönyöre
magasztosan a lelkembe ivel.

El Greco

Amíg El Greco, ki Jerominát
hitvesnek mondta s szeretője volt,
(leánykérőbe sohsem ment s imát
úgy rebegett, mint ki bünt elnapolt),
míg így élte a gyarlók életét,
huszonnégy szoba s szolgálók között,
Bizánc s Velence színét s keretét
nem feledve s érzékbe költözött
sorsával családalapító lett
s görögül tanult filozófiát,
s inkvizíciót s persze indexet
ismert s tudta, hogy a szodomiák
nem az egyetlen vétkek Toledóban,
mondom, míg így élt, vásznán rejtélyek
nyújtózkodtak s nőttek a mulandóban,
testi bilincsből az örök élet.

Madame Chatelet levele Voltairehez

Uram, Ön tudja, éles elméjét
úgy értékelem, mint érett gyümölcsöt.
Tollától a köd világosság lesz
és eltűnnek az arcról a szemölcsök.

Ön tudja rólam, mit is szeretek,
számant és zenét, verset s a szalónok
izlését, ékszeret, bókot becsülök,
fényűzést, melyet nem aláznak romok.

De uram, Ön, ki folyton hirdeti,
hogy a szabadság a lélek élete,
elfelejti, hogy nő vagyok s kitárt
karomnak nem kell az ész szemlélete.

Bitang a tudás, ha az érzék holt,
várom megejtő vágygal holnap este.
Párnám illatos kedvvel köszönti
s vérem kérdezi az Ön vére rest-e?

Catullus Veronában

Lesbiát, véred gúny-rigóját,
még nem ismerted akkortáiban.
És érzékeid dáridóját
rejtegetted a dalos szájban

És Dianához szólni tudtál,
bár Valerius Cato szerint
a babonákhoz így fordultál,
az élet álma sokképpen int.

A ciprusok közt tanácstalan
nézted a holdnap ígérését.
Róma messze és határtalan
a vágy, míg hívja új szerepét.

Még nem tudtad a szűz s a ringyó
játékát otthon, Veronában.
És nem tudtad, hogy milyen ingó
a hűség a csók mámorában.

Ars amatoria

„Szerelmes dalod“ — így szólt Júlia —
„bennem zsong s bánom száműzöttséged.
Mindenütt kék az égbolt s tandíja
a barbárnak is a vér, ha éget.“

És Ovidius így szólt: „Júlia,
a tenger partján álmátlan leszek.
Miközben kedvem csókodat hívja,
köznap úton a sárban elveszek.“

S így Júlia: „Rád gondolok s Tomi
nem lészen Hades, míg milliányi
csillag szivemben teérted szikrázik.“

S így Ovidius: „A nap éj-setét
lészen s érzékem vidám seregét.
öli a csend s az unalom csirázik.“

Madame de la Fayette levele urához

(A „*La Princesse de Clèves*“ megjelenése alkalmával)

Uram, akinek két gyermeket adtam
s akitől vérem izgalmát tagadtam,
hadd mondjam Önnek, hogy La Rochefoucauld
szavában több az élet s bár bohó
élcet nem ismer s nem hív az ágyba

s sokszor percének köszvény az átka,
e moralista szellemességét
úgy élvezem, mint Ön szenvedélyét
az estének, ha üdvöt ígérő,
La Rochefoucauld, ki ítélet-mérő,
megjegyezte, hogy művészet regényem,
férjürem, Ön nem tudja szenvedélyem.

D. TADIJANOVICS:

Idegen talpak alá lököm a szívem

I.

Te már nyugszol apám. A rásztusjei
Temetőben pihenteted csontod,
Hantodra ráhull az éj barna szárnya.
Nem érzel föl többé korán,
Hogy hajnal előtt a saroglyába a lovaknak
szénát vess.

Elkorhad lassan a fejfád,
Szél kószál a sírod fölött —
Nem cserzi már ki a képed,
Mint midőn a határt jártad.
A rétre bő harmat száll: könnyez a lucerna;
Házunkban csönd penészlík s szunnyad a szegénység.

Nem aggaszt a fészekrakás gondja,
Az otthon melege nem ragyog arcomon.
Távol tőlem omladozik az atyai ház.

II.

Jó apám, ha nem fogsz a betűvetésre,
Bizony, régen házasember volnék
S lehetne immár öt-hat kisfiam.
Tavasszal szántanék-vetnék, nyáron aratnák,
Ősszel jó pálinkát főznék
S részeg fővel porlekednék
A szomszédokkal.

És végül, a gyerekek majd lefognák a szemem
S egy szürke délutánon mellédfektetnének
a temetőszélen, hol jeltelenül
porladnak régholt őseink.
Aztán hazamennének
Jószágot itatni.

De én idegen talpak alá lököm a szívem:
Az ismerősök elfordulnak tőlem!
S összesúgnak, hogy félküllős vagyok.

Fordította: P a p J ó z s e f

Nemzeti miszticizmus — a mi idealizmusunk jellegzetes vonása

(Részlet Milován Gyilász „Legenda Nyegoról“ c. művéből)

Gondolom, rólam senkisésem fogja föltételezni, hogy „meginogtam“, ha azt mondom, hogy Oroszország nekünk nem volt „évszázados ellenségünk“. Az orosz cárizmusnak, mint ismeretes, imperialista céljai voltak a Balkánon, mi pedig lázadásokat szítottunk, s voltaképpen fölszabadító háborúkat folytattunk, mégha gyengeségünk folytán mutatkozott is rablelkű engedelmesség és „hűség az orosz anyaföld“ iránt, ettől sem a cári, Oroszország nem lett jobb, sem a mi fölkeléseink és háborúskodásaink nem lettek rosszabbak. Minden azt jelenti, voltaképpen ami. Amikor és amennyiben erősek voltunk, hogy függetlenek legyünk, annyiban ugyanahhoz az Oroszországhoz, mert ő nem akarta, „hütlenné“ és „hálátlanokká“ váltunk. Ezt már Marx nagyon jól megfigyelte és hangsúlyozta, hogy a szerbeknek, amint megkaparintották maguknak a függetlenséget, hátat kellett fordítaniok orosz védnökeiknek is. De ha valaki ma csupán Oroszországban látja a jugoszlávok szabad, független és egyenjogú fejlődésének ellenségét, ha nem akarja meglátni vagy beismerni azt, hogy Oroszország a maga esetlen és primitív módján ugyanazt a játékot űzte velünk, amit Anglia és Ausztria, valamint a többi nagyhatalmak (azaz: csupán a saját imperialista számításaira gondoltak), — az nemcsak, hogy nem jár el tudományos alapon, hanem téves elfogultsággal lép föl s ennél fogva a mi súlyos történelmi multunkat ma úgy tárja föl, hogy minket — enyhén szólva — bizonytalanságban hagy, kínos bizonytalanságban, hogy tán azok a többiek jobbak és önzetlenebbek voltak irántunk, mint Oroszország. Ezzel az a nagy titói és egyetemes népi küzdelem, amire senki nem volt és nem is lehetett képes, ez az erőfeszítés, hogy egyszer már mi is föllépünk a történelem színpadára, mint én, mint **szubjektum** minden pöffeszkedés, minden melldőngetés és minden túlhajtott igény nélkül, de mint **nép a többi nép** között, és **ember a többi ember** között, — azért az a törekvés nem a saját valóságos történelmi céljai felé tart, hanem az illúziók felé, hogy nekünk azoknál jó lesz, akiknél „mindig“ jó dolgunk volt ha... ha nem csinálunk holmi aféle ördögös szocialista játékot! Mi azonban nem tehetjük, hogy ne csináljuk, mert azokká akarunk válni, amiké lennünk kell és amiké lenni akarunk... Ki mit cselekedett a multban — azt meg kell mondani, teknitet nélkül arra, hogy ma mi mit cselekszünk vagy mit csinálnak ma azoknak az örököseik, akik a multban velünk szemben önző és igazságtalan politikát folytattak. Egyébként nincs se tudomány, se politika tudományos alapokon és nincsen igazi kultúra sem. Mint az utolsó ítéleten, a történelem ítélőszéke előtt, helyesebben — az igazi tör-

ténelemtudomány előtt mindenki egyforma és a legjobban, a legbüntetlenebbül azok járnak, akik igazat beszéltek és igazat cselekedtek.

Mi mint igazi demokráciák, mint szocialisták bíráljuk és bírálunk is kell mind a cári, mind a sztalin Oroszországot, helyesebben — azaz, szigorúan tudományosan — a cárit nem a sztalin miatt és a sztalinit nem a cári miatt, mégha Sztalin örökölte is a cári birodalmat Sztalin Oroszországa, csak két dologra érzékeny: a szocialista, tudományos kritikára — ami nálunk lehetséges és aminek nálunk lennie kell, amire kötelezve vagyunk; és a másik, az erőre, amiből nekünk nincsen elegendő, de olyan és annyi nem is kell nekünk, mert mi nem gondolunk arra, hogy meghódítsuk és „fölszabadítsuk“ Oroszországot a „bolsevista járom“ alól. Az ilyen „fölszabadítás“ nem lehet és nem is történhetik a szocializmus szellemében, mert a Szovjetszövetség belső berendezkedése az ő népeinek a dolga s ugyanígy nem gondolunk arra, hogy „fölszabadítsunk“ valami más népet ilyen vagy olyan járom alól: mindenki viseli a maga terhét: ameddig viselnie kell, s ha már többé nem bírja — le kell vetnie; és nekünk csak segítenünk kell — példával és minden mással, ami módunkban áll és ami nem fogja az ő népi jogait kisebbé tenni a miénknél, annál, amit a magunk számára követelünk. A segítséget nem szokták rátukmálni, hanem kérik, s akkor kérik, amikor arra szükség van. Minden más se nem demokrácia, se nem szocializmus és előbb vagy utóbb sor kerül leleplezésére és megmutatkozik olyannak, amilyen... Ha mi Oroszországnak ebben a bírálatában „egy karámba“ kerültünk azokkal, akik Oroszországot nem szeretik, akár a maguk gyakorlati osztályorientációjánál fogva sem a cárit, vagy tisztán osztályhelyzetüknél fogva sem a bolsevikit, mi nem lehetünk és nem is vagyunk közös nevezőn azokkal a kritikusokkal (ők gyakorlati osztályindítékok alapján a maguk kritikáját — mint ahogy tudjuk is — még meg is tagadják, de mi ezt nem tehetjük). És ha úgy is tűnik, hogy együtt vagyunk, az nem jelenti azt, hogy valóban együtt vagyunk, és ez nem a mi bűnünk, hanem idegenek érdeme — Sztaliné és másoké. Mi dalolunk és dalolunk is kell a magunk szocialista dalát, bármit is dalolnak mások.

Izidóra Szekulics könyve keresztül-kasul telítve van ilyen egyoldalú kritikával, csupán illetve túlnyomórészt — Oroszország bírálatával, és sehol semmit nem mond Angliáról és csak igen keveset Ausztriáról. Volt elég indítók nemcsak az ilyen, hanem ennél sokkal élesebb kritikára is Oroszországgal (és Ausztriával) szemben. Jóllehet Izidóra Szekulics könyvének nem ez volt a célja. De, ha már egyszer bírálnak, akkor a bírálatnak tárgyilagosságnak kell lennie és mindenkit a maga érdeme szerint kell megbírálni.¹⁾ Ha éppen hívek akarunk maradni Nyegoszhoz, sőt hívek éppen ahhoz a tragikus prometheuszi végzethez, amelyre Izidóra Szekulics annyit hivatkozik, hogyan hallgathatott akkor el egy olyan igazán drámai mozzanatot az akkori Crnagóra egész életéből és természetesen Nyegosz életéből, mint amilyen az angol konzul uszító szerepe volt a szkadári török vezírnél, hogy az tartsa meg magának Leszendrő és Vránjén szigetét (Nyegosz 1844 augusztus -4-ikén Gagicshoz intézett levele szerint)? Vagy, hogy is tudta nem megemlíteni azt a remek metaforát, — jóllehet népi forrásokból ered, mint sok egyéb más

¹⁾ Egy dolog történelmileg sem pontos nála: arról beszél, hogy Nyegosz miként fordította el politikáját Oroszországtól. Lehet, hogy ezt Nyegosz csakugyan meg akarta tenni, de nem tette meg és nem is volt erre képes; zűgölődött, kísérletezett, tétovázott, de - nem tette meg. És ez az ő történelmi gyengesége, az akkori Crnagóra valódi gyengesége.

Nyegosnál — amely olyan világosan kifejezésre juttatja, hogy a mi népünk, éppen a nagyhatalmak önző érdekei folytán, tovább tűri a török rabságot és több vért ont, mint amennyit kellene? Azt a hasonlatot, amelyet Nyegos akkor használt föl, amikor valami angol lordnak ajándékozta fényképét, nevezetesen: hogy a török holt kezét éppen Anglia tartja nyakunkon a maga politikájával?

„És így íródik a történelem!”

És az valóban holt kéz volt egy fiatal életen, „csomó az igazi fiatal hajtáson”, De a holt kéz éppen mint olyan, sokkal kegyetlenebbül, sokkal rettenetesebben és gyilkosabban szorított. Nálunk, belülről, minden már érésben volt, növekedésben és mozdult haladt a nemzeti fölszabadosulás felé, a törököknél pedig úgyszólván befejeződést nyert a feudális birodalom széthullásának folyamata. Nyegos leveleiben panaszkodott a török fanatizmus rendkívüli, általános kegyetlenkedéseire, amely bőszebb volt akkor, mint valaha, amely egészen a bölcsőben levő gyermekig ért, kiirtotta az asszonyból a magzatot (és természetes, hogy ő maga nem volt és nem is lehetett fanatikus — már ezek miatt sem és az általános nemzeti okok miatt sem). De ha ilyen volt ez a holt kéz, — a másik, a mi oldalunkról szükséges volt a tömeges hősiességre, az önfeláldozásra, a régi, szűk, lokális nemesi szokásokról való lemondásra, amelyeket a belső fejlődés már úgyszólván aláásott. És úgy is volt. Mi — különösen mi Crnagórában — nem tudtunk többé a régi módon élni; még Törökország sem tudott minket továbbra is a régi módon tartani. Holt keze éppen ezért szubjektíven is annál rettenetesebb és kegyetlenebb lett, mert kegyetlensége és kiméretlensége legfőbb jellegzetességévé vált és objektíven is, — mert meg kellett állítania az új életet, amely minden oldalon előtört. Így van ez mindig, amikor összeütköztek azok a formák, amelyeknek tárgyilagosan többé nincs meg az előfeltételük ahhoz, hogy fennálljanak és azok a formák, amelyek objektíve már beérték őket. Az előbbinél a tehetetlenség erejének úgy kell megjelennie, mint rettenetes, végképp erkölcsstelen, igazságtalan és természetellenes erőnek, a másikon pedig a mozgás ereje úgy jelentkezik, mint az embriesség, mint az ideális igazság megtestesülése, az értelmesség, valaminek az értelmessége, ami voltaképp magától értetődik. A népköltészet tükrözi ennek a folyamatnak a hosszú és kínos érését. És amikor megjelent Nyegos — a népköltészet már nem tudta többé követni — poétikusan — ezt a folyamatot, mert már túlhaladta azt, túljutott a népköltészet keretein, tematikáján és formáin is.¹⁾ Most ennek a folyamatnak; a fiatal élet küzdelmének, hogy letépje torkáról a holt kezét, éppen Nyegost kellett tükröznie.

Valóban az már holt kéz volt, amelyet mások, erősebbek és fiatalabbak tartottak a torkunkon. És ha már valaki ezekről a más kezekről beszél, akkor mindannyiról beszélni kell, csakis mindannyiról, mert egyébként fölszabadító harcunk történelmi folyamatának képe — és általában a történelem képe — eltorzul, elvész mint egész és ezáltal eltűnik egész nagyvonalúsága és epikai lényege. És ha Izidóra Szekulics következetes maradt volna legalább a nemzeti miszticizmusának vonalán, akkor nem hallgathatná el az angol-osztrák-török holtkezet a mi

¹⁾ Az egész népköltészet, amely Visnyics után jött létre (jóllehet a legjobb műveiben már Visnyics költészete sem tisztán népi, de formájában még népi) művészi-leg nem sokat ér, és épp azért nem, mert kifejezési módjával, formájával nem volt többé alkalmas nemcsak arra, hogy átfogja, de arra sem, hogy kifejezze az új, szélesebb és egészen másfajta jelenségeket és viszonyokat.

torkunkon, amely éppen kölcsönzi is azokat az objektive tragikus és szubjektive hősiés és optimisztikus jellemvonásokat egész harcunknak és Nyegos költészetének egyaránt. Közben épp a maga idealizmusa, szűk látóköre és szellemének egyoldalú beállítottsága miatt Izidóra Szekulics harcunknak ezt a jellegzetességét nem is láthatta meg másként, csak mint szubjektív tragikumot belülről, és kívülről — nem mint valamennyi vagy majdnem valamennyi imperialista tényező ténykedésének következményét, hanem csak egyét, kettőjét vagy csoportokét.²⁾

Am alighogy a „maga“ belső területeire tér, a „maga“ házatájára, mindjárt megmutatkozik, hogy a szerb idealizmusnak ez a szellemileg függő és nem tárgyilagos lelke ugyanakkor nem más, mint a közvetlen reakciós kispolgári politikai gyakorlat egy másik, idealista formája.

És ez meglátszik még az ilyen kitisztult, „dematerializált“ és a napi jelenségek iránt érdektelen szellemeknél is, mint amilyen Izidóra Szekulics, aki, mint ahogy már hangsúlyoztam, a maga kultúrájánál és a primitív provinciálizmustól való fölszabadságánál fogva egy egész fejtel kimagaslik mindabból, amit a szerb kispolgári idealizmus egyáltalán teremteni tudott. Am mindennek ellenére a nemzeti miszticizmus nála is nem helytálló és nem történelmi politikai jelszóvá alakul át: „Szerbia, amely örökké előre halad“ (190. oldal; ugyanis mások előtt — M. Gy.). Ennek a szólamnak az igazi képe akkor mutatkozik meg a maga valójában, amikor a „mennyei magaslatokból“ leszáll a földre, amikor konkrétan áttér valamilyen esemény elemzésére, például 1848-ra.

Magától értetődik, hogy Izidóra Szekulics — Nyegos 1848-as magatartásával kapcsolatban — nem szenved attól az ostoba lelkiismeretfurdalástól, amelyet marxistáink (mindenekelőtt a crnogórijak) forradalmi lelkiismerete hiába igyekszik leplezni, — különféle idézetek előráncigálásával — meddően törekedve arra, hogy megcáfoljon valamit, mint igaztalant, ami teljesen érthető és elkerülhetetlen, sőt természetes is volt, ha csak egy pillantást is vetünk az akkori Crnogóra fejtelten viszonyaira és Nyegosra ezek közepette, ha olyannak látjuk őt, amilyen a maga valóságában lehetett. Ugyanis ez a „lelkiismeret“ meg akarja cáfolni a tényt: hogy ez a nagy, szabadszellemeű költő 1848-ban, ha olyan is volt — mégis a legsötétebb ellenforradalom oldalán állott.³⁾ Ez Izidóra

²⁾ Izidóra Szekulics kifejlesztve ugyanezen a vonalon a maga értelmetlen eszméjét a „klasszikus“ Crnogóráról (a nemzeti miszticizmus értelmében; nem tudom, hogy a z a Crnogóra objektive nézve miért lett volna klasszikusabb e n n é l a mainál!), kifejti Gladstone romantikus szólamait, hogy a crnogórác „cári fajta“ s közben hozzát teszi, hogy ő volt segítségére a crnogóráknak, hogy megkapják Bárt, Ulcinyt, Pláv és Gusziny helyett. Én nem kutatom Gladstone Disraeli törökbarát politikájára vonatkozó kritikájának valóságos, történelmi indítóokait, de mások is mondtak ilyen szólamokat Crnogóráról és a crnogórijaknak ezektől a frázisoktól egyáltalán nem lett jobb dolguk, mert a frázisok csupán egy egészen másik gyakorlatnak a forrái voltak. De ha már itt tartunk, meg kell mondanunk, hogy Andrászi éppen Salisbüry javaslatára kapta meg 1878-ban a Berliini Kongresszus zöld asztalánál Boszniát és Hercegovinát, míg a fölkelésben elvérzett nép ugyanabban a helyzetben maradt, amiben volt. Közben helyre igazítottam Izidóra Szekulics tévedését: Pláv és Gusziny helyett kártérítésként nem adták meg Bárt, hanem csak Ulcinyt, mert Crnogóra Bárt már megkapta az említett kongresszuson, Plávot és Guszinyt pedig a helyi török vezetők (vagy a „nép“ - ahogy azt az európai irodákban mondták) a szakaári pasa segítségére támaszkodva egyszerűen nem akarták átadni. Márkó Milyanovnak a novsicsi csatában ért veresége után aztán végképp nem lehetett erről szó.

³⁾ Még a közvetlen szomszédságában is, ott ahol az események a keze ügyében voltak. Bokában a császárt támogatta (a fölkelés elfojtása Grblyán, a bokajak megnyeteése, ha csatlakoznak a velencei lázadó köztársasághoz, mert az idegen).

Szekulics számára istenadta alkalom nem csupán arra, hogy a való események valóságát elködösítse, hanem hogy a horvátoknál kikutasson (nem Jellasicsnál, hanem a horvátországi horvátoknál) egy másmilyen magatartást, mint amilyen maguknál a szerbeknél (nem a szerbeknél, hanem Alekszandar fejedelemmel és Rajacsicsnál) objektíve és szubjektíve egy és ugyanaz volt. Ime mit mond ő (azt állítván, hogy Nyegos hangulatáról van szó): Szerbia sem kezdi (jóllehet Izidóra Szekulics szerint „Szerbia örökké előre halad“ — M. Gy.) és **Horvátország sem fogadja el őszintén** (kiemelés tőlem — M. Gy. ... sem Szerbia határozott lépését, sem Szerbia igazi segítését, sem Horvátország következetességét“ (143—144. oldal). Izidóra Szekulics szemléletének az örök igazságra és a nép örökké ugyanazon tulajdonságaira vonatkozó megvilágításában (az ő filozófiája számára osztályok valójában nem is léteznek), a történelmi eseményeknek ilyen, minden tekintetben nem történelmi tárgyalásának lehetetlen, hogy ne lenne meg a maga konkrét jelentősége: ime, mi szerbek, voltaképpen a „nemzeti végzet“ következtében sokszor megintogtunk, de az örök erkölcsi jellemvonásunk mindig ugyanaz maradt,¹⁾ amíg másoknál, mondjuk a horvátoknál és épp a horvátoknál — nem volt úgy, mert az ilyen és csakis az ilyen filozófia alapján a horvátoknál is meg kell lenniök a maguk örök tulajdonságainak. Amint tehát az idealizmus érinti a földet, mindjárt kiderül, hogy időn és téren kivülisége mennyire látszólagos és mennyire valóságos az ő időbeli és térbeli burzoá közönséges realitása.

De ha már annál a szerencsétlen 1848-nál tartunk, meg kell világitanunk — Izidóra Szekulicsot megkerülve és tekintet nélkül reá, mert ő semmit még nem kísérelt és nem is tudott megvilágítani²⁾ — Nyegos

¹⁾ „A mi egész népünk - (a szerb népre gondol - M. Gy.), a régi időktől fogva máig úgy hiszi, hogy a földi törvények a világmindenség törvénye alá tartoznak“ (202. oldal).

²⁾ Izidóra Szekulics nem magyarázza meg, hogy miben állott Szerbia ingadozása és Horvátország nem őszintesége. Vajjon Szerbia abban ingadozott, hogy nem indult a forradalom ellen vagy, hogy nem indult neki Boszniának (amit Nyegos akart és amire valószínűleg Izidóra Szekulics is gondol)? Vajjon Horvátország nem őszintesége abban állott, hogy őszintén nem akarta a délszlávok nemzeti föltszabadulását (ami abszurdum volt, és Nyegos illúziója, ha azt Jellasics osztrák tábornoktól várta s látni, hogy várta. De ezt az abszurdumot és illúziót Izidóra Szekulics is magáévá tette és az egész dolgot Horvátország rovására írta). Egyszerűen: kőd és zűrzavar, mint általában és mint mindenütt, ahol nála egy valóságos jelenségnek az elvont elemzéséről van szó. Ugyanígy: „Oroszország ... mint ismeretes, elhatározta, hogy elfojtja a magyar fölkelést s ezzel együtt a szerbet és a horvátot is (144. old.). Melyik szerbet és horvátot, amikor az nem is volt? A hivatalos Szerbia és Horvátország, ezek a kis fejedelemségi-bánsági vazallusok, segítették és előbb segíték a bécsi udvart, mint ahogy Oroszország „határozott“ (mert „határozott“, mert betört Magyarországra 1849-ben, Knityanin és Jellasics akciója után). - És a határozatlanságnak ugyanazon - de még konkrétabb és közelebbi vonalán: „Elpusztította a szilfát (a szilfára gondol Nyegos korából, amit levágtak, hogy emlékművet emeljenek Alekszandar királynak - M. Gy.) Aztán más emberek megölték a királyt ... A cefinyei szilfan szégyent vallottak apák és fiúk“ (176-177. oldal). Ki szégyenített meg? És kit? Vajjon azok, akik kivágták a szilfát (a „fiuk“) megszégyenítették azokat, akiknek kivágták (az „apákat“) azaz, egyet az apák közül, Alekszandart, amiből az derül ki, hogy Alekszandar nem érdemelte meg ezt a megszégyenítést. Rébusz, rejtély „valami távoli nemzedék számára“ spiritalista szeánsz. Utóvégre: „A nagy tribunok és diktátorok egy kicsit személyes varázssal ellátott kalandorok is, (299. oldal) és Alekszandar kétségtelen, diktátor is volt, mivel hiányzott a személyes varázsa. Reméljük, hogy mi nem vagyunk olyanok, ha a „személyi varázst“ meg is tagadták tőlünk.

magatartását és álláspontját, mert nála valamilyen szerepről nehéz még beszélni is, azért, mert semmiféle szerepet nem is tudott játszani.

Nem fogok Marxra vagy Engelsre tekintettel lenni, sem rájuk hivatkozni, sőt még a szerbekre és a horvátokra vonatkozó túlzásaikra és „előrelátásaikra” sem fogok kitérni, amiket ők az 1848-as forradalom idején a forradalom szenvedélyességében és az akörüli zajlásban mondtak ki. Nem térek ki a magyar forradalom belső gyengeségeire és következetlenségeire sem (s általában az akkori forradalmakéra Németországban és Ausztriában) — a gyengeségekre és következetlenségekre, amelyek közé a szerbek és a horvátok iránt viseltetett sovinizmus is tartozik és amelyek egyedül csak arra voltak jók, hogy a horvát és a szerb oldalon erősítsék a reakciós elemeket. De tény marad az, hogy nálunk akkor nem volt — de nem is lehetett — **elég erős** belső erő, hogy legalább az ellenforradalom kezét lefogja, hát még hogy forradalmi megmozdulást fejlesszen ki, hasonlót azokhoz Európában. Igazi, modern és fejlett polgári osztály nem volt, a parasztság pedig — és a csekély értelmiség — csatlakozhatott a forradalomhoz, és helyenként csatlakozott is, de — csak úgy magától — nem tudott forradalmat indítani, sem kifejleszteni. Szerbiában a figyelem akkor még a törökök és a hazai bürokrácia elleni harcra irányult. Az európai forradalom igazi polgári demokrata jellemvonását — legalább is mint egészet — a szerb parasztság nem tudta fölfogni egyszerűen annál az oknál fogva, mivel a fejlődésnek egy alacsonyabb fokán állott.

És ezt a legkevésbé tudták megérteni a crnagórai parasztok (és Nyegos), akik még alacsonyabb társadalmi fokon voltak, mint azok ott Szerbiában. Nyegos számára nem léteztek osztályok, s amennyiben azokat látta is Európában, a konkrét crnagórai valóság számára annak nem volt semmiféle jelentősége. Az ő számára csak két lényeges, egymással összefüggő és egymástól elválaszthatatlan elem létezett: első: a törzsek szétzúzása, illetve — a központi abszolút uralom megteremtése, és a másik, a törökök elleni harc (és szélesebb, nem konkrét méreteken munkálkodás a délszlávok fölszabadításán). Ha az az első elem (a törzsek ellen folytatott harc) az ő gyakorlati tevékenységében túlsúlyba is került, mint a másik megvalósításának előfeltétele, a másik (harc a törökök ellen) az ő eszmei és politikai koncepciójában kerekedett fölül.¹⁾ Nyegos számára ez a két elem volt és egyedül csak ezek lehettek alapvető élet- és eszmei jelentőségűek, mert az ő közvetlen valóságából fakadtak. De amint láthattuk, ez a valóság rettenetesen szűk volt és a fejlődésnek összehasonlíthatatlanul alacsonyabb fokán állott mindahhoz mérten, ami akkor Európában történt. Erről a látóhatárról és erről a színvonalról nézte és egyedül csak erről nézhette az európai eseményeket. És jóllehet Crnagórában magas hegyen állott, mégis, Európához viszonyítva, mélyen alatta volt. Ha gyengíteni akarta Törökországot, Oroszországot nem merte gyengíteni, annak győznie kellett, mégha a forradalommal szemben is, — valójában ez volt az egyetlen logika, ame-

¹⁾ Nyegosnak nem voltak nagy összetűzései, háborúi a törökökkel, még pedig nem csupán azért, mert Oroszország nagyhatalmi okokból fékezte még akkor is, amikor Nyegos valamivel többet is tehetett volna, hanem az miatt is, mert Crnagóra az ilyen összeütközésekre még sem társadalmi, sem szervezési tekintetben nem volt felkészülve. Nyegos éppen ezt a hiányosságot szüntette meg sikeresen és előkészítette az alapot (a központi államhatalmat) a törökökkel való nagy összeütközésekre (crnagórai viszonylatban és ottani fogalmak szerint nagyokra), amelyek Danilo kenéz atatt és Nikola kenéz idejében játszódtak le.

lyig el tudott jutni. Valóban ez rendkívül szűk látókör volt, Crnagóra gyakorlati szükséglete, objektív előfeltételei és rendkívül alacsony színvonalra korlátozták, és előtte ugyanazok a társadalmi föladatok állottak, amelyeket Európa már valóban rég megoldott. Ezek a föladatok nagyok voltak, de csak számunkra voltak nagyok, Crnagóra számára és nem Európa számára is, mert annak liberális fejlődése számára nem volt jelentős kérdés, hogy Törökországban egy kis tartomány vajjon szabadlá lesz-e vagy élén valami kis fejedelemmel vagy éppen egyházfővel a török pasa helyett. Crnagóra számára a törökök alól való fölszabadulás élet vagy halál kérdését jelentette, Európa számára pedig — epizódot.²⁾ Ezek a nemzeti föladatokon kívül más gyakorlati föladata Crnagóranak nem is volt, nem is lehetett és ezek szerint nem is léphette át ezeknek az Európához viszonyított szűk kereteit: a törökök alól való fölszabadulással megkezdődött a kapitalista fejlődés az uralom abszolút-monarchista formáin át. Végül is mindenki a maga valóságához tartozik. Mindenki a maga eszméjéhez. Nyegos ezt kizárólag nemzeti szemszögből nézte s innen van az, hogy számára még maga az alapvető nemzeti eszme sem volt teljes egészében világos, s gyakran úgy jelentkezett, mint szláv ideál. A korszerű európai osztályok és a korszerű osztálycsoportok az ő számára nem jelentettek semmit. Jellasics horvát hűbérúr és osztrák generális számára pedig a nemzet és a nacionalizmus östobaság volt, amit a jakobinusok és a karbonárik eszeltek ki, hogy a jobbágyokat föllázítsák az isteni intézmények ellen; Jellasics számára tehát a gyakorlatban csak az osztályok léteztek. Alekszandar fejedelem számára szintén szükségszerűen — a nemzet fölött és még a demokrácia fölött is, a dinasztia és a bürokrácia állott; a vajdasági pravoszláv egyház számára pedig hűbéri privilégiumok. Innen van, ilyen szemléletből származik Nyegos illuziója, ezért kínál Jellasicsnak katonaságot, ennek nyomán írja Alekszandar fejedelemnek: „Az Ön nagylelkű áldozatossága és nagy segítsége, amit vajdasági testvéreinknek nyújtott (a magyar forradalom ellen — M. Gy.) az Ön arcát fényvel világítja meg a szerbség előtt és halhatatlan nevét a történelem lapjain megörökíti.“³⁾ Innen van az, hogy szidalmazza a lengyel forradalmárokat az Orlov grófhöz írt levelében: „A lengyelek mindig Oroszország és a szlávok ellenségeinek fegyverét használták“. Innen származik az is, hogy kifejezésre juttatja reményét, hogy „a széleslátókörű nagyúr (az orosz cár — M. Gy.) igazságos büntetése el fogja érni a rossz útra tért lázadókat“ (a magyar fölkelőket). Ezért írja: „Az én magas pártfogóm (az orosz cár — M. Gy.) küldi hadseregét, hogy eloltsa a békétlenségnek azt a tüzét, amely Magyarorszá-

²⁾ Tény az, hogy Európa számára, még ama legliberálisabb számára is, mindez csak epizód volt. Mindez azt mutatja, hogy mennyire nem volt képes, a múltban a nemzeti fölszabadulásért folytatott harcunk haladó és történelmi jelentőségét fölismerni, s hogy a maga mi voltában mennyire reakciós, önző és opportünista volt. De ha Európa a múltban is úgy nézett a mi harcunkra, mint valami epizódra, egészen ellentétes a helyzet a mi Forradalmunkkal, még inkább szocialista fejlődésünkkel a CK Szk (b)P-vel való összeütközés után; ezek már többé nem epizódok Európa számára, hanem korszakalkotó események, még ha nem is mondhatjuk, hogy ezeknek a lényegét megértik.

³⁾ Innen van az, hogy „kegyes büszkeségből“ az Obilics érdemrendet küldi Knityaninnak, amit Izidóra Szekulics így magyaráz: „A dolog ugyanaz maradt, ami volt, de meg volt hozzá a becsületérzésed, köszönöm“. (144. oldal). Lehet, hogy Knityaninnak minden más megvolt, de becsületérzése, az nem volt!

gon kigyulladt. Ebben lelkileg mi is ott vagyunk a közös nemzetség¹⁾ védelmére Oroszországgal és a mindennapi odaadással a minden oroszok trónja előtt. „Innen van az, hogy az orosz cárnak, amikor már elindult Magyarországra, négy-ötezer crnagórácot ígért; túlságosan konkrétan ajánlotta fel úgy, hogy nem kelthette a nem tudatos cselekedet látszatát és tűnhetett olyannak, hogy csak politikai sakkhúzásból történt: „Észak-magyarország hegyes vidék, a mi katonaságunk pedig gyakorlott hegy-lakó; remélem, hogy ott nagy hasznát veszük.”²⁾ És így tovább. Nyegos zúgolódott az orosz önkényesség és parancsuralom ellen, — ami úgy neki, mint nekünk becsületünkre szolgál, — de nem tudott, nem volt ereje, hogy ellenszegüljön. Ez másoknak lesz majd lehetséges, jóval később, amikor már (Szerbiában) létrejön a polgári nemzeti állam. De az ő számára ez nem volt lehetséges.”³⁾

Mindent egybevéve, különféle körülményekből és indítékokból kifolyólag mindnyájan, Nyegos is, Jellasics is, Alekszandar kenéz is ilyen vagy olyan módon reakciós szerepet játszottak 1848-ban. Azzal a mesével, hogy Nyegos 1848-ban forradalmi szerepet játszott, ő voltaképpen mint költő nem nyer semmit, mert költészete, mint az emberi szellem minden más alkotása annyit ér, amennyit a maga belső és valóban történelmi (és nem kiesztelt vagy rálöcsölt) forradalmisága ér. Az 1848-as forradalommal Nyegosnak sem így, sem úgy nincsen semmiféle kapcsolata, kivéve amennyiben ellene volt; de bemutatni őt, mint aki mellette volt — ezzel csak egy másfajta, hazug és látszólagosan forradalmi legenda születik meg, ami nem más, mint a reakciós polgári legendáknak a főnője és nem jelent semmi mást, mint a polgári módszerek és a polgári öntudat objektiv maradványait a forradalmárok fejében.”⁴⁾

¹⁾ Ez az egy nemzetség az ő számára lényeges és fontos, de lényegesnek és fontosnak is kell lennie - az akkori crnagórai körülmények között tekintve.

²⁾ Innen származik a történelmi valóságnak romantikus megszépitése, amely minden tudományos alapot nélkülöz és nem jelent semmi mást, mint a nemzeti romantikát afféle forradalmisággal fűszerezni, amikor úgy magyarázzák, hogy Nyegos nem állott az európai ellenforradalom oldalán. Zogovics „kimagyarázkodó” fecsegése arról, hogy Nyegosnak más álláspontja volt, mint Oroszországnak és Jellasicsnak és, hogy hogyan talált a szlávok 1848-as magatartására „keményebb” és élesebb szemrehányásokat mint Marx - mindez csak egy másfajta - crnagórai - változatát igazolja a „modernizált” szekulics-izidórai nacionalizmusnak (a ti Jellasicsotok és Alekszandártok olyan volt, de az én Nyegosom bizony nem!), de ugyanakkor Marx kispolgári pocskondiázását is jelenti és nacionalista kigúnyolását a marxizmusnak. Ebből a nagyzási hóborttal telített nacionalista szempontból kiindulva Zogovics el tudott jutni a maga nem történelmi és idealista következtetéséhez: hogy a „renegátok kiirtása” a „Balkán népek felszabadító harcának csírája” volt. Zogovics, hogy közben megjegyezzük, megkísérelte Nyegos „dialektizálását” (mint ahogy Izidóra Szekulics megkísérelte „dialektikusan” idealizálni): hogy az ellentétek harca (Nyegosnál - M. Gy.) az élet általános tulajdonsága (ez így is van - M. Gy.) az élet fejlődésének és haladásának a formája” (úgy véli ezt Izidóra Szekulics is, s ez nem helyes, mert Nyegosnál - idealista szemszögből - csak harc létezik, de nem harc, ami fejlődést is jelent, mint haladást előre, még ha gondolt is arra, hogy akkor, amikor, de a jó legyőzi a rosszat. És tovább, azok, akik be akarják bizonyítani, hogy Nyegos 1848-ban a haladás vonalán állott, általában Nyegos kitépett szavait idézik Dalmácia osztrák helytartójához intézett leveléből (1848.XI.17.) arról, miként tartja ő vissza a szerbeket és a horvátokat „ha a szerbek és a horvátok fölkelése nem volna vad ösztönzerűség, amely a világ előtt általános gúny tárgyává vált”. Közben az egész levélből és mindazokból az eseményekből, amelyek Nyegos körül zajlottak, úgyszintén magatartásából ezeknek az eseményeknek az idején az tűnik ki, hogy az „általános gúny tárgya” a szerbek és a horvátok fölkelése lett volna a bécsi udvar ellen és nem a forradalom „vak ösztönzerűsége”.

3) Ez számunkra is lehetséges volt egy másik és másfajta Oroszország ellen, de csak akkor, amikor a mi szocialista erőink annyira megerősödtek, hogy többé semmiféle „pártfogóra” nem csak, hogy nincs szükségük, hanem mint olyanoknak éppen ez jelentené fejlődésükben a legfőbb gátat.

4) Amikor Nyegos szemrehányást tesz a szlávoknak és feddi őket, azt nem a forradalom iránt tanúsított magatartásuk miatt teszi, hanem tétlenségük és tunyaságuk miatt a saját nemzeti felszabadulásukért folytatott harcban. Az ő számára nem volt semmi tragikus abban, hogy a magyar - vagy valami más forradalmat elfojtottak, hanem az, hogy nem győzedelmeskedik a nemzeti felszabadulásért folytatott harc. És tovább: Nenadovics állításai arról, hogy Nyegos véleménye szerint mindaddig, amíg lesz dinasztia, állam stb. Európában, az emberiség nem lesz szerencsés, nem jelentenek - magukban - semmi mást, mint általában Nyegos többé vagy kevésbé haladó szemléletét, de ezeknek a crnagóriai és a délszláv valóságra való alkalmazásukban nem volt semmiféle jelentőségük (kivéve mint valami mást, mint nemzeti harcot a törökök ellen).

És tovább, az a tény, hogy Metternich gyanús szemmel nézte Nyegost, mint liberális embert, még nem igazolja Nyegost, mint olyant, hanem mindennek előtt inkább fölfedi azt, hogy milyen megrögzött reakciós volt maga Metternich. Metternich szemében egy ember olyan általános, akár zavaros szemlélettel is, mint amilyen Nyegos volt s emellett még nacionalista is nem is nézhetett ki másként, mint valamelyik formája a liberális embernek. Metternich rendőri szemé éberén vigyázott mindenre, ami akár csak hasonlított is a liberáлизmusra, de azt, legalábbis ma, bármilyen éleslátású volt is, nem föltétlenül szükséges a tárgyilagos igazság kritériumának tekinteni.

Husvéth Lajos: Tavasz előtt

Kultúrörökségünk legendái

— Könyvismertetésnek szánt vallomás —

„... bármely kicsiny hegyen áll az ember,
messzebb lát, mint más a domb tövében...”

Nyegos: *Hegyek koszorúja.*“

Több, mint bírálat ez az írás és több, mint a szó napi jelentésében értelmezett könyvismertetés. Tanulmánynak vágy hozzászólásnak sem nevezhetem, mert én csupán annak a hegynek a lábánál járok, amelynek magaslataira Milován Gyilász a marxista irodalom elméletben elérkezett. Így csak — Ady szavaival élve — alulról nézem dús terebélyét s akár mint író, akár mint olvasó olvasgatom és újra meg újra elismételgetem a kőbe vésett sorokat, hogy archimédesi vagy pithagorászi tételként fejből megtanuljam az egyes szakaszok minden szavát. Nem tudom, ki hogyan van vele, mert én még kevés olyan marxista elméletet mélyen ismerő olvasóval találkoztam, aki elejétől végig átolvastam volna a legenda könyvét. Engem hév és izgalom fog el, valahányszor kezembe veszem a könyvet, (nem egy fejezetet háromszor is átolvastam már) és a benne rejlő gondolatokat, megfogalmazásokat szakaszról szakaszra elemezem vagy aprólékosan tanulmányozom. Erdemes és csakis így erdemes nagyjelentőségű műveket olvasni.

Amióta megjelent a könyv és kezemügyébe került, jóformán nem múlik el nap, hogy bele ne lapozzak, föl ne frissítsek magamban belőle egy-két mondatot. Ilyenkor a mondottakat vonatkoztatva a mi, saját népi irodalmunkra, azután a középeurópai kisépek irodalmára, de nem utolsósorban az európai irodalomra átvétítve Gyilász könyvének reflektorfényét, egy-egy alkotó alkotásának vagy korának képe azt mutatja, hogy a Legenda könyve valóban nagy lépéssel vitte előbbre irodalomelméletünk ügyét.

Hiszen jól tudjuk már, hogy a szellemi fejlődés útján egyik legjelentősebb probléma a kultúrörökség átértékelésében rejlik. Ezt keresi, kutatja és tapogatja már esztendőök óta minden marxista alkotóművész és minden esztéta, kritikus, aki materialista világnézeti alapon áll. Korunk alkotó műhelyét a problémák olyan tömkelege veszi körül és olyan történelmi korszakválasztó lépcsőfok, amilyen csak a renaissance — vagy a fölvilágosodás korabeli alkotókat vette körül. Az évek s évtizedek itt nem numerálnak: az érés a társadalmi fejlődéssel a forradalom tüzeiben kapja éltető erejét és az új világrend gazdaságpolitikai kibontakozásával vagy párhuzamosan vagy közvetlenül mellette halad. De attól el nem marad és el nem maradhat egy pillanatra sem. Ezért kettős a feladata: 1. a fejlődés siető lépteiben összegyűjteni és átértékelni a mult örökségeit, — amit néha a romok közül kell kikaparni és megtisztítani a salaktól, hogy jövő építéséhez használható legyen, — és 2. a fej-

lődésben kibontakozó új élet arcát figyelni, életmegnyilvánulásait rögzíteni és művészi alkotásban megfogalmazni azt, ami a szocialista építés hétköznapjaiban él. De még nem is annyira él, hogy körvonalai már határozottak lennének, csak föl-fölbukkan, egy pillanatra megjelenik, azután elmerül, hogy később, ki tudja mennyi idő múlva megint előtérbe kerüljön.

Ez a kettős föladat az író és a művész alkotó munkájával együtt jár, olyannyira, hogy sokszor egészen egybeforr s alig vagy egyáltalán nem is tudja különválasztani. Pedig a helyes értékmérés és a szocialista esztétikai megfogalmazás éppen ezt a különválasztást követeli meg, hiszen egy népi forradalom műve, egy új korszak és egy új társadalom születésének napjai választják el a mátt a tegnaptól: a mait a régitől. A múlt művei más gazdasági, politikai és társadalmi környezet és élet talajából szakadtak ki, kétségtelen, hogy magukon hordják azoknak jegeit, de valóságábrázolásukban — ha csakugyan az akkori valóságot adják — művészi megfogalmazásaikban, — ha csakugyan művészi fogalmazták meg azt, amit az akkori élet adott vagy a társadalom hétköznapjaiban végbement —, van bennük jövőbemutató érték.

Azok, akik napjainkban a kultúrörökség átértékelésével foglalkoznak, erről írnak, olvasnak vagy előadásokat tartanak, nagy nekigyűrekezéssel főleg ennél a kérdésnél akadnak meg. Őket e szándék megvalósításában nemcsak a föladat és az ideológiai alap irányítja, hanem a tárgyismeret többé vagy kevésbé gazdag kincsháza és természetesen az esztétikai szemlélet, amely nem magától terem, hanem voltaképpen az előbbiekből születik: az előbbieknak a kivetítődése.

Az utóbbi esztendőök könyvtermésében nem egy ilyen művel találkoztunk. De ha jól magunk köré nézünk, látjuk, hogy ez a kérdés előttünk van, felénk mered vagy egyenesen a mellünknek szegeződik lépten-nyomon. Téves fölfogás lenne a kultúrörökség átértékelését úgy értelmezni, hogy az kizárólag kultúrértékekre vonatkozik és problémái kizárólag csak a **szakmabeliek**é édekl. Nem egy bizonyíték cáfolja ezt az álláspontot s bár a kultúrmunkások szorosán a kultúra terén végzik munkájukat, a materialista világszemlélet alaptétele lépten-nyomon tudatja minden gondolkozó emberrel, hogy a „dolgok egymásra hatnak és egymással szoros összefüggésben vannak“. Így kultúréletünk problémái is összefüggésben vannak és hatnak gazdasági életünk problémáira is s egyetlen kultúrmunkás vagy alkotóművész előtt sem lehet közömbös dolog, hogy gazdaságilag és társadalompolitikai tekintetben milyen jelentősége is van annak, ami ma a szövetkezeteink életében végbemegy.

Milován Gyilász könyvének középpontjában ez a kérdés áll. A bevezetőben maga is elmondta, hogy a Nyegos legendáról szóló könyvét azok az események és azok a művek hívták életre, amelyek az utóbbi időben — az elmúlt években vagy évtizedekben — a költő életművével foglalkoztak. Cél az: a költő a multban is igazi megvilágításban jelenjen meg és mába áthozott műve a tartalomnak és a formának megfelelő értékelését nyerje. Eleddig nem egy ilyen mű láioit napvilágot. Nem is csoda és nem egyedülálló jelenség, hiszen az új korszak mesgyéjén az indulás első lépése az átértékelés munkájával jár, csakhogy — éppen ellentétben az eddigi gyakorlattal (az idealista módszerrel) az író és művét meg kell tisztítani mindattól, amit hozzáadtak és belemagyaráztak, főleg azokat az írókat és műveket, akiről és amelyekről „azok írtak, akik — voltaképpen sajátmagukról írtak s ilymódon a saját szemléletüket és a saját társadalmi gyakorlatukat védelmezték.“

A tanulmánykötet kiindulópontja Izidóra Szekulics műve, a „Mély ragaszkodás könyve Nyegosnak“ (Szerb Irodalmi Szövetkezet kiadása, Beograd, 1952), amely a multévi Nyegos-jubileum alkalmából jelent meg. Kétségtelen, hogy a problémák torlódása idején hatványozottan nehéz feladat eszmepolitikai és irodalomtörténeti jelentőségű művet írni, különösen akkor, ha az író mindjárt munkája kezdetén ilyen igény-nyel lép föl s ezt az igényét mindvégig meg akarja tartani, még akkor is, ha érzi és tudja, hogy itt vagy ott a hiányos tárgyismeretek ingó talajára lépett. Ilyenkor születnek meg aztán a „hozzáadások“, az „írói belemagyarázások“ vagy az idealista módszer leggyakoribb esete: a tanulmányíró az anyag objektív tárgyalása és ismertetése helyett elmondja a maga szubjektív érzeményeit. Ha történetesen nem is arról van szó, (mert a jelen esetben valóban nem lehet arról beszélni), hogy a tanulmányírónak az volna a vezérlő szándéka, hogy a „maga szürke halandóságát hozzávarrja a nagy költő halhatatlanságához“, mint a magyar irodalomban Horvát János Petőfi Sándorhoz), mégis az a tény, hogy Izidóra Szekulics művével a szubjektív módszerű idealista szemlélet útjára tévedt és száz esztendő után, éppen a centennárium napjaiban olyan művet adott, amely egy-két érdekességet ugyan hozott föl a rég feledett multból, kuriózumokat is Nyegos életéből, de mondanivalójának lényege nem más, mint a Nyegos-legendá új színekben és új fényekben való bemutatása.

Nyegos nagy költője a szerb irodalomnak és műve, a „Hegyek koszorúja“ — talán mélyebben és tartósabban, mint a középeurópai irodalmak bármelyik eposza és drámai hőskölteménye — a nép tudatában él. Nem véletlen tehát, hogy a történelem folyamán, különösen a századforduló után annyian foglalkoztak vele, annyi sok kiadást és fordítást ért meg a műve, hogy költői és emberi alakját valóságos **legenda** vette körül.

Költő és uralkodó volt egyszemélyben. Európát járta, nevelője a kor egyik legjelesebb költője volt (Szima Milutinovics-Szarajhija), aki a poeta nevelési módszerével fölébresztete benne az irodalom iránti érdeklődést és az alkotót, de ő, mint uralkodó is, mint alkotóművész is nép gyermeke maradt. Korában iskolák épültek, könyvtárak születtek, megkezdte működését az első nyomda: Crnagóranak ablaka nyílott a világ felé. Civilizátor volt és forradalmár; évszázados falakat kellett lebontania, hogy helyükbe új világot építsen és a régi helyébe új embert. Költészete a nép nyelvén szólt, bár a Lovtyen magaslatait járta, nem szakadt el a völgyektől, nem temetkezett föliánsokba a nép bölcsesége elől, hanem beleágyazta azt: minden cselekedtében és munkájában híven élte és híven adta a **valóságot**. (Annak a kornak s annak a társadalmi berendezkedésnek a maga valóságát.) Ezeket az elemeket használták föl az utána következő irónemzedékek, irodalomkutatók és történészek is. Nyegos nagyságát a nemzeti romantika olyan színekkel vette körül, amelyek inkább éltek a századforduló íróinak képzeletében, mint a Lovtyen csúcsain vagy a crnagórai hegyek között. A romantikus rajongás és a nemzeti miszticizmus így teremtette meg a maga gyümölcsét: a Nyegos-legendát. Aki Nyegosról beszélt, igyekezett a mély hódolat és odaadás hangján szólni és úgy beszélni a költőről, mint a szerb nép „legnagyobb költőjéről“, a lovtyeni „Prometheuszról“, a „Rigómezői végzettről“, a „világegyetem költőjéről“ s egyáltalán igyekeztek minél ünnepélyesebb hangot fölvenni, amikor első helyen Nyegos került a földolgozandó témák közé. Jóllehet, Nyegosnak már kortársai között is voltak olyan lite-

rátorok (Lyubomir Nenadovics), akik meglehetősen reálisan és kellő megvilágításba tudták helyezni úgy a költő alakját, mint akár a műveit, de az utána következő nemzedékek figyelmét elkerülte ez a valóságkeresés helyett a jelentkező nemzeti romantika szavának adtak visszhangot. Így a legenda megszületése az irodalomban Nikola Velimirovics „Nyegos hitvallása” című művéhez fűződik és „mindaz, ami utána következett Brane Petronijevicstől egészen Izidóra Szekulicsig, lényegében csak ismételtetése volt annak, amit Nikola Velimirovics elmondott. Sőt mi több: a művek összehasonlítása során Milován Gyilász fejezetről fejezetre kimutatta, hogy Izidóra Szekulics miként vett át — csaknem teljes egészében — kész szakaszokat Nikola Velimirovics könyvéből. Tehát ez a könyv, amely az elmúlt esztendőben íródott ma a letűnt korszak irodalombúvárát, Nikola Velimirovicsot idézi s ezek szerint — elfogadva s lelkendezve köszöntve a legendát —, többet adózik, nagyobb fontosságot tulajdonít annak, amit Velimirovics mond, mint magának a nyegosi kor-nak és a költői műnek. Így, ha idealista szemlélet alapján is sokkal kevesebb eredeti meglátást, megfogalmazást és részletfölkutatást találunk ma Szekulics Izidóra könyvében, mint amennyi az átvett anyag fölhasználása és idézgetése. Ez nemcsak a tanulmánykötet eredetiségét csorbítja, hanem igyekszik átültetni is a mába mindazt, amit a múlt kitermelt Nyegos költészete körül, amit belemagyarázott a költő életművébe csak azért, mert a polgári ideológia védelmében nagyot és maradandót akart „alkotni“.

Ennek az irodalmi munkának kapcsán adódik a hasonló irodalomtörténeti és kritikai példák keresése. Milyen arccal néz ma felénk Zmáj vagy Branko Radicevics, Mazsuranics vagy Szilvije Krancsevics? Vagy ha bepillantunk a magyar irodalom berkeibe, elegendő e lap hasábjain megjelent József Attila-tanulmányra utalni, amelyben B. Szabó György ha nem is éppen legendáról beszélt, de élesen rámutat arra, hogy a nemzeti romanticizmusba megfeneklett mai magyarországi irodalomkritika és könyvkiadás — moszkvai példára — „átértékelés” közben (bár inkább nevezhető az „átírásnak” vagy jobb esetben „átköltésnek”, mint átértékelésnek!) — mit művelt József Attila költészetével. Ha az adat és anyag között tovább keressélünk, egész halom ilyen példa tárul elénk. Eszünkbe jut, miként oszlatta szét Szabó Dezsó a milleneumi évek „ezeréves kultúrájú” Magyarországnak Petőfi legendáját vagy Bölöni György párizsi emigrációja idején írt könyvében az Ady-legendát...

A „Legenda Nyegosról” azonban nem csupán a költőt mutatja be előttünk a mai megvilágítás tiszta fényében, hanem általában a kultúrörökség átértékesésének módszere kapcsán olyan irodalompolitikai kérdések válaszában megfogalmazására lelünk, amelyekkel eleddig **soha és sehol** nem találkozhattunk. Mert ezekre a kérdésekre Milován Gyilász tollán keresztül **népi forradalmunk tanulságai és hazánk szocialista építésének új tapasztalatai** adták meg a választ.

Az irodalmi legendák megteremtői és írói csaknem minden esetben olyan alkotói életművet választottak ki maguknak, amelyben az alkotói nagyság mellett egyesülnek mindazok a sajátos vonások és elemek, amelyek a polgári ideológiának „lényeges és nélkülözhetetlen kellékei”. Mivel egyesítették magukban azokat a szellemi értéforrásokat is, amelyeket a polgári társadalom oly leleményesen ki tudott használni a maga haldoklásának elodázására, a polgári kritika erőltetett szuperlatívuszain át alakjuk oly hatalmassá növekedett, hogy azt már a „kis olvasók haldandó soraiból” nem is követhette más, mint a **vallásos rajongás, az**

áhitat, a hódolat és az **odaadás**, amely „illő és méltóhangú“ kifejezése lehet az egyszerű ember gondolatának, amikor „évszázadokon áttekintő géniuszokról“ beszél s képzeletében nem is úgy jelenik meg a költő, mint ember, hanem mint olyan halhatatlan és megfogalmazhatatlan lélek, mint aki valahol a magasban, tán a Parnasszus tetején az istenek között székel. Hozzájuk eljutni vagy hozzájuk érni nem szabad!

A nemzeti miszticizmusnak és a nemzeti romantikának ez a hangja, amely az idealista szemlélet lényegét fejezi ki, így nyilatkozik meg Madách „Ember tragédiájában“:

AZ ÚR (a világ megteremtése után a dicstől környezett trónján így szól Luciferhez:

S te, Lucifer, hallgatsz, önhittén állsz,
Dicséretemre nem találsz-e szót,
Vagy nem tetszik tán, amit alkoték?

LUCIFER:

Az ember ezt, ha egykor ellesi,
Vegykonyhájában szintén megteszi.

— — — — —
Méltó-e ilyen aggastyánhoz e
Játék, melyen csak gyermekszív hevülhet?
Hol sárba gyúrt kis szikra mímeli
Urát, de torzalak csak, képe nem;
Végzet, szabadság egymást üldözi,
S hiányzik az összhangzó értelem. —

AZ ÚR:

Csak hódolat illet meg engem, **nem bírálát.**

(Jellemző a polgári ideológiára, a korra és Madáchra egyaránt, hogy nem merte Ádám szájába adni a tárgyilagos bírálát szavát.)

A polgári kritika — amint a Tragédia idézett szakasza és a Nyeges legenda is mutatja — nem igen mutatott hajlandóságot arra, hogy érvényesítse a társadalombírálat hangját, mert a saját helyzetéről és a saját osztályáról volt szó. „A nacionalista romantika — mint ennek a szemléletnek méltó kifejezője — lényegében nem más, mint a letűnt korok ideológiájának maradványa, a megelőző osztályok hagyatéka s ez minden esetben a történelmi valóság idealizálását jelenti“, — írja Milován. Gylász. Van úgy, hogy az ideológiát létrehozó társadalom már letűnik. de eszméje, szemlélete tovább fennmarad az új társadalmi osztály eljövételének idejére is. És nemcsak hogy fennmarad önmagában és önmagának, hanem él és hat: újabb és újabb művekben lép elő, igyekszik magát igazolni az új korszak bírálata előtt, hangoztatja az új irodalompolitika hűséges szolgálatát, de lényegében a régi marad és idealizmusában a „reakciós és gyarmati lélekkel“ támad föl, mint a poraiból éledt. Phönix.

Milován Gylász könyvének igazi értékéről és irodalmi jelentőségéről már többen irtak és beszéltek. Szkender Kulenovics, a neves marxista író és esztétikus a „Književne Novine“ öt számán keresztül közölte e tanulmánykötettel kapcsolatos észrevételeit, nem különben a

többi lapok is. Így a mélyebb taglálás avatott író tollára került, aki fölszínre hozta azokat a részleteket is, amelyek Kulenovics írása nélkül tán elkerülték volna a figyelmemet. A jegyzetek olvasása közben csak gazdagodtam. Újra elővettem a Nyegos-legenda könyvét s — tollforgató intellektuel lévén — választ kerestem magamban azokra a kérdésekre, amelyeket a polgári esztétika támasztott bennem. És nemcsak ez, hanem egész kultúrörökségünk ártértékelése, a módszer, amellyel a legelvontabb és legösszetettebb kérdések megközelíthetők, a maradandó művek megtisztíthatók a polgári irodalomelmélet sallangjától és elébünk tárnak a maguk igazi valóságában. Az idealista szemlélettel szemben a mű rávilágít és elvezet a materialista szemlélet módszerének útjaihoz és segítséget nyújt ezen át valamennyi kultúrprobléma vizsgálatához, általános és egyéni vonatkozásban is, ahogy az ember látja, érzi és a dolgok összefüggésében megéri ezt.

Valóban „intellektuális merészség“ kellett ahhoz, hogy a fejlődés vonalán a materialista gondolat ilyen szélesen átfogó földolgozása megfogalmazást nyerjen — ahogy Szkender Kulenovics mondja Milován Gyilász könyvéről —, útravalót adjon a hazai kultúrproblémák megközelítéséhez, a társadalombírálat helyes alkalmazásához és a szocialista önkritika bátor érvényesítéséhez. Mert sok maradt bennünk a múltból, ismeretekben, anyagban, őrzött emlékekben és szemléletben egyképp. Ha az ember a materialista módszer mérőléccel leméri önmagát — magamról beszélek —, rájön, hogy nemcsak témaválasztásában, de mondatfűzésében és szótárában is fölfedezhetők a polgári kultúra és az idealista esztétika maradványai. A szocialista társadalomépítés jelene és a továbbfejlődés lehetőségei nem csak elméleti fölismerést kívánnak, hanem megkövetelik azt is, hogy az elméletet összekapcsoljuk a gyakorlat és a gyakorlat eszközei közül — ha nem a materialista módszer eszközei azok —, tépjük ki a múltat. Harcoljunk az elvont témák dédelgetése ellen, tisztítsuk meg irodalmi nyelvünket a dagályos stílustól, a hamis pátoztól, a komplikált kifejezésektől, ami nem más, mint hivalkodó intellektualizmus, hogy az emberek „négykézlábra csodálkozzanak tőle“, — és a szocialista társadalomépítés napjaiban tanuljunk meg egyszerű hétköznapi nyelven írni és így gondolkodni is. Nem a disztótelem a fontos, hanem a mondanivaló s mindaddig hiába törekszünk mi a tartalomforma egységre, az esztétikumra, amíg az új tartalom régi formában jelenik meg s csak arra szolgál, hogy „tisztületben tartva a mai követelményeket“ az új tartalom fölhasználásával megint kiéljük magunkat a régi formában is meglóbaljuk az emberek szeme előtt vagy az egészen elvont vagy a cirádás díszítőelemekkel ékesített stílus „szépségeit“! Mindettől meg kell szabadulni, hogy az író, az alkotó végképp megszabaduljon a nemzeti miszticizmustól és a nemzeti romantikától, amelyek szemüvegén keresztül sokszor olyan szépen látta a letűnő világot.

Milován Gyilász könyve bevezetőjében a dialektikus materializmusról, mint fölfogásról és egyben mint módszerről beszél. A materialista módszer és fölfogás egybetartozik, nem lehet a kettőt különválasztani. Együvé tartoznak és egybeforrva adják meg minden nyitott kérdésünkre a választ.

„A materialista fölfogás a világ objektív törvényeinek megismerésével fejlődik; fölfogás, amely egy meghatározott történelmi fejlődés eredményeként jött létre, amely a természeti és a társadalmi törvények valamint magának a gondolat törvényeinek megismerésével gazdagodik és változik és azért fejlődik, mert harcol, hogy önmagát, mint

módszert a gyakorlatban állandóan leellenőrizze és gazdagodik, — módszerre tehát a legkevésbé sztatikus, a legkevésbé a mindörökre meghatározott törvények összesége, hanem magának a fölfogásnak a lelke és éltető ereje.“

A „Legenda Nyegosról“ írástudóknak szól az írástudók felelősségéről. Bennem háromhónapi olvasása után ezek a gondolatok születtek meg, de érzem: még mindig nem eleget lapozgattam, mert ha hazánkban ma valaki az íráshoz elszegődik, akkor — ha van benne fejlődési szándék és fölismerés —, nem mulaszthatja el, hogy Milován Gyilász könyve állandóan a tarsolyában legyen.

L. E.

Gajamb János:

Az alkony küszöbén

Hallgatna a csatorna vize, partja,
ha hangot nem adna tiz-húsz béka, —
tükrén csak a vízivirág néma.
Talán szólana is, de nincsen hangja.

Érzem, — füledbe súgná: szeress nagyon!
Úgy szeress, miként a Nap a földet. —
Orkán, jég pusztíthat, mennydöröghet,
kelhet a hajnal és kelhet az alkony,

a Nap mindig éltet, gyújt és világít.
Most is, hogy vérpiros kerek arca,
akár a részegé. Ha két karja
volna, takargatná orcáját váltig,

hogy előbb lehulljon az alkony leple.
Nem bámulna andalgó juhnyáját,
sem dús zölddel hímezett parti tájat,
s bambán, most növő lázunkra sem lesne...

Ne várd az éjt, — mártózzunk meg a fényben!
Fessen be szép pirosra az alkony
csókot, ölelést, fűvet a parton
és minden virágot a víz tükrében.

Sebestyén Mátyás:

Cidri

A tulajdonképeni nevére senki sem volt kíváncsi. Mindenki úgy hívta, hogy Cidri. Ráadták csúfságból, mint valami bohócruhát, amelyet aztán muszáj hordani.

Persze, kezdetben roppant haragudott miatta. No de, ki örül a csúfnevének?! Bizony, sok orr megbűnhődött és sok nyakleves elcsattant a Cidrizésért.

Elég volt csak odakiáltani neki:

— Cidri!

Akkor aztán fuss, ahogy csak a lábod bírja! Képes volt két-három utcán végigkergetni a csúfolódót. És add ki neki, ha utólérte.

De később hozzátörődött és nem mutatta, hogy valami túlságosan haragszik miatta.

En akkor ismerkedtem össze vele, amikor már megszelídült. Amikor már nem verte be senkinek sem az orrát és amikor már nem kergetett meg senkit sem a Cidri miatt.

Ő, sok-sok mindent megszokik az ember. Az egyik a sántaságot, ha levágják a lábát, a másik a vakságot, ha elveszti a szemevilágát. És mi is megszokjuk azt, hogy Karcsinak, Misinek, vagy Lacinak neveznek bennünket. Noha kezdetben talán jobban szeretnénk más nevet viselni. Mondjuk: Miklós nevet, mint Toldi Miklós, vagy Márkó nevet, mint Krályevics Márkó.

Mondom, Cidri is megszokta, hogy őt mindenki Cidrinek nevezte és most már nem vert meg senkit, ha csúfneven szólította.

No de miért hívták Cidrinek?

Ezt sem kutatta senki. A Cidri Cidri és kész. Mint ahogy a Jancsi is Jancsi, vagy a Pista is Pista. És senki sem töpreng azon, hogy miért.

Hanem én most mégis csak elmondom, hogyan ragadt rá csúfneve.

Akik régóta ismerik azt mondják, hogy sosem volt meleg ruhája. De ez nem is baj nyáron, amikor mezitláb, ingben lehet szaladgálni. Csakhogy eljön ám a tél is...

Cidrinek nem voltak szülei. Korán árvaságra jutott. Öregapja nevelte, aki koldulni járogatott és kunyhóban lakott, kinn a szőlők közt.

Mikor hétéves lett Cidri, öregapja beíratta őt az iskolába.

Hosszú, sovány gyerek volt, legmagasabb az osztályban és a leg-
rongyosabb is.

Társai először megbámulták. Aztán csakhamar csúfolni kezdték. Hogy nagy a haja! Mért nem nyiratkozik meg? Retkes a lába! Mért nem mossa meg? Rongyos a ruhája üllepe! Mért nem foltoztassa meg?...

És baja volt mindig a tanítóval is. Nem volt palatáblája, nem volt ceruzája, nem volt irkája, nem volt Ábécés-könyve... És nem tudta a leckét sem.

A tanító már a második héten az utolsó padba ültette, a szamarak padjába. Ez a pad ott volt a kályha mellett és nem ült benne más csak ő. Persze, először szégyelte, hogy idekerült, de később beletörődött. Sőt örült is neki. Különösen, mikor hidegre fordult az idő és begyújtottak a kályhába. Nem volt télikabátja, sem meleg ruhája, sem rendes lábbelije, majd megette az isten hidege. Odahúzódott közel a kályhához és úgy didergett, hogy a fogai vacogtak. Csakhamar ő lett a kályha fűtője. Ő gondoskodott arról, hogy a szén ki ne fogyjon a kosárból és hogy a kályhában égjen a tűz. Örült ennek a foglalkozásnak és ezen a téren nem is mulasztott semmit. Annál több baja volt a leckével. Sehogy sem fogott rajta a tanulás. Négyszer járta az első osztályt, ha kinyílt az idő ki-kimaradozott az iskolából és nem tanult meg még írni-olvasni sem. A füle majd mindig be volt dugva vattával: valami makacs fülbetegsége volt, folyt a füle és rosszul hallott. Fülbaját elhanyagolta, nem orvosoltatta. De nem is törődött vele senki. A tanítónak az volt a véleménye, hogy nem a lustaság, hanem a szellemi fogyatékoság oka annak, hogy semmire sem halad a tanulásban. Így aztán nem is foglalkozott vele komolyan.

Egyszer, egy szigorú téli napon, kialudt a tűz a kályhában. Az osztályban hideg volt.

— Te didergős, te cidris, te... Mért hagyta a tüzet kialudni?...

És ő ekkor fölállt, anélkül, hogy a nevéen szólította volna a tanító. Állt, állt lesütött szemmel és némán, mint a tettenért bűnös, aki rémségesen szégyenli, hogy rajtafógták.

A tanító mosolyogva nézte és a fejét csóválta.

Az osztály pedig nevetni kezdett.

Ő hallgatott. Fázott, didergett.

— Ül le... te, cidri!...

Ettől-kezdve mindenki didergősnek, cidrisnek hívta az osztályban. S így lett aztán belőle „Cidri“.

— Cidri, tégy a kályhára!

— Cidri, merre csavarogtál a múlt héten, mért nem jöttél iskolába?

— Cidri, már megint nem tudsz semmit!

Így beszélt vele a tanító.

És a gyerekek így jelentették a tanítónak:

— A Cidri beverte Káposztás Anti orrát!

— A Cidri megpofozta Jánosi Ferkót!

— A Cidri beütötte az ablakot!

Éképpen ragadt rá a csúfneve, a Cidri.

Már nem járt iskolába, amikor én összeismerkedtem vele.

Tél volt akkor, kemény tél. Az utakat és a háztetőket vastag hóréteg fődte és szorgalmasan füstöltek a kémények.

Tizenkét éves volt már akkor Cidri, olyan idős mint én.

Éppen az iskolából mentem hazafelé, amikor elébem toppant.

— Adj egy dinárt! — mondotta.

Megrökönyödve néztem rá.

Hosszabb volt tőlem legalább egy fejjel és persze erősebb is nálamnál. Valami suszterinasnak véltem, akinek az a kedve szottyant, hogy eldángáljon. Nagyon rossz ruha volt rajta és a lábán hitvány cipő. Erősen fázott, didergett, „cidrizett“.

Csak néztem rá, miközben az járt az eszemben, hogyan iszkoljak meg tőle.

De erre nem volt kilátás. Utolérne csakhamar és meghempergetne a hóban. Milyen jó lenne, ha volna most egy dinárom! Belenyomnám a markába és — usgyi!

— Adj egy dinárt, te! — ismételte meg.

— Nincs.

— Muti a zsebedet!

Most aztán mégjobban megijedtem.

Ha belenyúl a zsebembe, megtalálja a gyöngyháznyelű kisbicskát. Akkor aztán fuccs a kisbicskának. Pedig nem is az enyém, hanem apámé. Elcsenytem tőle ceruzát faragni.

Elővettem a radirgumimat.

— Ezt neked adom — és nyújtottam feléje.

— Dinár köll!

— Nincsen dinárom.

— Hazudsz!

S már át is fogott és kutatni kezdte a zsebeimet.

Jaj, most mindjárt megtalálja a kisbicskát!...

Meg is találta. Kivette a zsebemből.

— A tied? — nézegette.

— Nem, hanem apámé.

— Szép kisbicska. Gyöngyháznyelű. Jó fog?

— Nem éppen — lóditottam, hogy kisebb kedve legyen elyenni tőlem.

Kinyitotta. Végighúzta hüvelykujját az élén.

— Elég jó éles — mondta és visszaadta.

Örömmel rejtettem a zsebembe.

S most már kezdtem jó szívvel lenni hozzája. Szerettem volna megajándékozni valamivel. De nem volt nálam semmi olyasmi. A radir nem kell neki. Pedig jó, négyszögletes radir, kiviszi a tintát is és alig használtam még.

Az hittem cigarettára kell a dinár neki, azért így szóltam:

— Gyere velem. Majd hozok ki cigarettát — s gondoltam, majd csempészek néhányat apám fiókjából.

— Hol laktok, messzire?

— Nem. Itt a másik utcában. Jössz?

— Gyüvök. De nem köll cigaretta.

— Hát?

— Hozzá ki inkább kinyeret.

— Jó, hozok. No gyere.

Ekkor két ismeretlen gyerek ment el mellettünk. Az egyik oda-szólt neki:

— Szerbusz, Cidri! Nem fázó?

Ő nem válaszolt, csak mérgesen rájuk nézett.

Azok visszafordultak és aki az imént köszönt neki, nevetve kérdezte:

— Hogy vagy, Cidri?

— Cidri, gyere fütteni — mondta a másik.

— Belétek vágok! — fenyegetőzött most már és az arca pirosra vált a haragtól.

Mikor vihogva odébbálltak a kötekedők, megkérdeztem tőle:

— Téged Cidrinak hívnak?

— Á, csak úgy csúfolnak — válaszolta őszintén.

Jókora darab kinyeret hoztam ki. Nagyon megörült neki. Mindjárt beleharapott.

— Majd hónap hozok egy cinkét, jó? — ígérte.
 — Jó lesz, hozzá.
 Így barátkoztunk össze.
 És másnap hozott egy cinkét, csakugyan.
 Ekkor behívtam hozzánk. Anyám éppen kenyeret sütött. Kukorica-
 izikkel jól befűtött a banyakemencébe.
 Mindketten odaültünk a padkára melegedni.
 Apám a cinkét beletette kalitkába. A kis cinke félenken ugrándo-
 zott benne.
 — Maj meglátod, hogy milyen szépen fűtül; ha maj megszokik —
 mondotta az új barátom.
 Anyám hozott be lepényt. Cidrinek is tört belőle.
 Ekkor mondta el Cidri, hogy nem élnek a szülei. Csak, öregapja van,
 aki kéregetni jár, mert olyan vén és gyöngé már, hogy nem tud dolgozni.
 — Nincs télikabátod? — kérdezte az anyám tőle.
 — Nincsen.
 — Cipőd sincs másik?
 — Nincsen.
 Anyám szánakozva végignézett rajta.
 — Mért van a füled bedugva? — kérdezte azután.
 — Folyik.
 — Fáj is?
 — Szokott. De mostan nem fáj.
 — Péter — szólt anyám hozzám.
 — Tessék! — nöztem rá.
 — Elmész majd öreganyádhó, oszt megmondod neki, hogy gyűjjön
 el hónap délután, akarok vele beszélni. És hozza el a rózsafüzért is.
 — Igenis, édesanyám.
 Most Cidrire nézett.
 — Gyere el te is, de okvetlen — mondta neki.
 — Jó maj elgyűvök — ígérte.
 És el is jött másnap, alighogy hazaértem az iskolából. Ott volt már
 öreganyám is.
 — Gyere csak ide — mondta Cidrinek.
 Az hozzá lépett.
 — Mutasd a füledet!
 Odatartotta a vattával bedugott fülét.
 Jó nagy füle volt Cidrinek és retkes is. Piszkos vatta volt benne,
 amelyet a fülfolyadék sárgásbarnára festett. És bele volt ragadva a fü-
 lébe. Mintha csirizzel ragasztották volna bele.
 Úgy nézte öreganyám a beteg fülét Cidrinek, mint valami híres
 fülorvos.
 — Régóta folyik? — kérdezte.
 — Régóta.
 — Fáj is?
 — Persze. De nem mindig.
 — Örzse! — szólt anyámnak. — Add csak ide azt pléhtányért. Meg
 add ide a vizesbögrét is és vegyél ki a fiókból egy kanalat.
 Míg anyám ezt a kérését teljesítette, addig ő a nyakába akasztotta
 a nagy rózsafüzért, amelyet csak akkor hordott magával, ha valamilyen
 betegséget ráolvasással meg akart gyógyítani. Híres volt ő erről a tu-
 dományáról és sok lisztet, zsírt, szalonnát, tojást és miegyebet kere-
 sett vele.

— Tedd össze a kezedet — mondta Cidrinek.

Cidri készségesen engedelmeskedett.

— Mondd szépen utánam: az atyának...

Cidri hűségesen ismételte végig.

Olyan érdekesen éneklő hangon mondta az imádságot öreganyám után, hogy nevetni szerettem volna. De hát sajnáltam Cidrit. Aztán meg féltem is, hogy megsérteném öreganyámat. Akkor pedig apám egész biztosan jól elnászpágolna, hogy én csúfot üzök öreganyám tudományából.

Azért inkább arra gondoltam, hogy jó volna hőembert csinálni és így nem nevettem el magamat. Pedig roppantul csiklandozott Cidri éneklő hangja.

Öreganyám imádkozás közben három kanálnyi vizet töltött a tányérba. Aztán erre a vízre háromszor keresztet vetett, mint mikor a pap áldást oszt. Majd belemártotta a hüvelykujját a tányérba és a vizes ujjával végigsímogatta beteg fülét Cidrinek. Ezt is háromszor ismételte. Mikor az imádkozással készen voltak, öreganyám megint belemártotta hüvelykujját a tányérba és újból megkenté háromszor a vizes hüvelykujjával Cidri beteg fülét. A maradék vizet pedig az arcára lötytyintette Cidrinek.

Ha megbetegedtem, engem is ekképpen gyógyított. Én ilyenkor leginkább azért imádkoztam, hogy minél kevesebb víz maradjon a tányérban. Ugyanis nem szerettem ennek a gyógyítási módnak azt a részét, hogy a maradék vízzel arcul-lötytyentik a beteget. De úgylátszik, öreganyám sajnálta kárbaveszni a gyógyerőjű vizet.

Azután anyám melegvizet hozott be a mozdótálya.

— Mosd meg jól a füledet, meg a nyakadat is — mondotta Cidrinek.

Ő boldogan engedelmeskedett. Bizott benne erősen, hogy a füle most meggyógyul. És én is bíztam benne.

Ez volt az első komoly „orvoslása” beteg fülének és talán az utolsó is...

De bizony nem gyógyult meg a Cidri füle. Nem ért annak a ráolvasás semmit sem...

Évek múltán annyira elhatalmasodott a fülbaja, hogy tán még a legjobb szakorvos sem tudott volna rajta segíteni.

...Valamelyik nap kinn jártam a temetőben.

Megálltam egy régi sírhant előtt. Elolvastam a fejfára vésett sorokat. Alig látszottak már a betűk rajta. Talán el sem tudtam volna olvasni azokat, ha nem tudnám ki fekszik a sírban.

Ez állt rajta:

Itt nyugszik Iccés Béla, élt 17 évet, meghalt 1929 október 24-én.
Szegény Cidri!

Már csak ez a fejfa őrzi emlékedet és én tudom a nevedet. Emlékszik-e még rád valaki?

A Cidrire...

Br. Eötvös József regényírói munkássága

Némely íróról azért nehéz tanulmányt írni, mert művein kívül alig áll más irodalom rendelkezésünkre, sőt gyakran összes műveit is nehéz megtalálni. Br. Eötvös József nem tartozik azok közé a magyar írók közé, akiket élve eltemettek, vagy haláluk után hallgattak agyon; tőle nem tagadták meg a díszkiadásokat sem. Összes művein kívül igen gazdag irodalom is található, amely műveivel foglalkozik. Eötvös munkásságának ismertetéséhez éppen azért nem könnyű hozzáfogni, mert itt nem kiaknázatlan területen jár az essayista, sőt folyton az a veszély fenyegeti, hogy elvesz a sokféle régi értékelésben. Első látszatra azt gondolhatnánk, hogy Eötvös munkásságával kapcsolatban nincs is tisztázatlan kérdés és talán az önbizalom túltengésére mutat, ha ma Voinovich, Ferenczi és Péterfy után valaki hozzá mer fogni ehhez a munkához. A tanulmányban azonban ki fog tűnni, milyen nagy szükség van arra, hogy az új szempontok szerint helyreigazítsuk az elődök néhány súlyos, de szükségszerű tévedését — felhasználva az általuk összehordott értékes adalékokat. Módszerünk éppen az lesz, hogy új szempontjaink szerint rámutassunk e tévedések okára és alapjaira, s így a helyes értékelési szempontokra is.

B. Szabó György a NÉPOKTATÁS-ban a magyar irodalmi forrasművekről értekezve megállapította, hogy a tájékoztatóirodás Magyarország „marxista esztétái” szinte kizárólag olyan írók és költők ismertetésére és átértékelésére szoritkoznak, akiket közvetlenül példaként állíthatnak az „irodalmi élmunkások” elé — persze ezeket sem minden torzítás nélkül. A magyar irodalom nagy alakjainak egész sorát még mindig meg sem kísérelték megismertetni és a marxista esztétika szempontjai szerint átértékelve az olvasó elé állítani, mert — úgy látszik — ez nem elsődrendű „tervfeladat”. Ennek a jelenségnek okát még abban is kereshetjük, hogy a magyar írók és költők között vannak olyanok is, akikkel foglalkozni a Rákosi-féle Magyarországon ma kényelmetlen volna; szerintük a magyar irodalomnak vannak bizonyos kényes kérdései. Legyen e szerény kísérlet példája és bizonyossága annak, hogy az új, szabad, szocialista Jugoszláviában egyetlen irodalmi, irodalomtörténeti kérdés felvetése sem kényelmetlen s egyetlen író munkásságának feltárása sem másodrangú tervfeladat.

A tanulmány természetesen nem ölelheti fel Eötvös egész munkásságát, amely rendkívül sokoldalú, de írói munkásságának ismertetése közben állandóan elkerülhetetlenül rá kell mutatnunk az összefüggésekre, amelyek politikai és irodalmi munkássága között felfedezhetők. A tanulmányban igyekszünk az összes problémákat négy regénye köré csoportosítani, amelyek egyben fejlődésének legfontosabb szakaszait is jelentik.

A Karthausi és Eötvös pesszimizmusa

Mielőtt első regényének ismertetéséhez fognánk, meg kell röviden vizsgálunk életrajzi adatait is, amelyek a regény keletkezésére s annak körülményeire vetnek némi fényt. Br. Eötvös József 1813-ban született Budán. Családja Mária Terézia idején emelkedett főnemesi rangra s mivel nem dicsekedhetett évszázados nemességgel és udvari szolgálattal, minden eszközt megragadott, hogy háláját kifejezze az uralkodóház iránt. Igyekezett minél hűségesebb kiszolgálója lenni az udvarnak s vakon teljesítette minden parancsát. Az író nagyatyja különösen a vármegyék ellenállásának megtörésében szerzett magának érdemeket az udvarnál, de egyszersmind „átkos hangzatot“ is nevének a magyar nemesség körében. Fia, Br. Eötvös Ignác — az író atyja — változatlan buzgalommal szolgálja tovább minden fenntartás nélkül az udvart. Az író anyja, Lilien Anna, német nő, aki sohasem tanult meg magyarul. Ilyen környezetben indult tehát fejlődésnek Eötvös József, a későbbi nagy magyar regényíró, s ebből a környezetből nehéz lenne megmagyaráznunk, hogyan lett hangja a politikában éppen úgy mint az irodalomban a magyar nemesség lelkiismeretének kifejezése. Ha azonban kissé több figyelmet szentelünk annak a ténynek, hogy nevelője és házi tanítója Pruzsinszky József a nagyműveltségű jakobinus, akkor mindjárt világos lesz, hogy világnézete, a haladás iránti érdeklődése, a nép fele fordulása nem annak az eredménye, hogy „anyját rendkívül szerette s tőle tanulta el a munkás élet áldását s örökölte a meleg és mély kedély mindent szeretettel tekintő áldását“ — mint ahogy Ferenczi Zoltán ilyeszkiz bizonyítani. Noha minden életrajzírója megemlékezik Pruzsinszky hatásáról az író világnézetének kialakításában, mégis úgy látszik, hogy nem adják meg ennek a ténynek azt a jelentőséget, amelyet kétségkívül megérdemel. Igen naivul hangzik Ferenczinek egy másik megállapítása, mely szerint „a leglabancabb magyarban is van valami a kurucból“ s ezt ő elegendőnek tartja olyan egyéniség kialakulásához, mint Eötvösé. Az előbbiekből azonban nyilvánvaló, hogy az Eötvös-családban nem volt annyi „a kurucból“, hogy ilyen egyéniség alakult volna ki Pruzsinszky hatása nélkül; a Lilien-családban pedig természetesen még ennyi sem lehetett. Annál több volt azonban Pruzsinszkyban nemcsak a kurucból, hanem éppen a tudatos polgári forradalmárból. Pruzsinszky József 3 évet töltött a brünni börtönben a Martinovics-féle összeesküvés leleplezése után. Noha részvételét nem tudták bizonyítani, de elítélték azon a címen, hogy tudott róla s nem jelentette fel. Pulszky Ferenc néhány érdekes anekdóta-szerű történetet örökít meg Pruzsinszky és Eötvös viszonyából, amelyek hitelességét semmi egyéb nem bizonyítja, mint az, hogy a kijelentések valóban jakobinusra vallanak. Pulszky említi, hogy Pruzsinszky sohasem vett részt a kastélyban rendezett estélyeken, noha mindig hivatalos volt azokra, de neveltjének ott kellett lennie, mert ez anyjának kifejezett kívánsága volt. Az estélyek után a fiú mindig beszámolt nevelőjének a hallottakról és történetekről s ilyenkor Pruzsinszky sohasem mulasztotta el, hogy ne adjon kimerítő és kiábrándító jellemzést egy-egy dicsőített vagy körülrajongott főúrról. Eötvös tehát már ekkor kezdett átlátni a főúri szalonok mesterkéltségén, képmutatásán, a főurak jellemtelenségén, és életük sivárságán, ürességén. Ezeket a tapasztalatait már a Karthausban, de regé-

nyeiben is felhasználja a főúri szalonok rajzában és a főúrak jellemzésében. Nevelője felvilágosítja családjá áruló magatartásáról is, sőt kiméretlenül leleplezi előtte azt is, hogy előreláthatólag ő is ősei nyomdokain fog haladni s nemzetének árulója lesz. Amikor állítólag a gyermek Eötvös azt kérdezte volna nevelőjétől, hogy valóban áruló-e a nagyapja, Pruzsinszky ezt felelte: „Az bizony, apád is az, s te is annak készülsz“. Ebben az időben valóban még magyarul is alig tudott a leendő magyar író. Ugyancsak Pulszky mondja el azt az állítólagos történetet is, hogy egyszer Pruzsinszky tanítványával a Vérmezőn sétált s megállt azon a helyen, ahol két gyalogút keresztben metszette egymást. Ekkor állítólag így szólt Pruzsinszky tanítványához: „Itt őt becsületes magyar hazafit végeztek ki; senki sem állított nekik emléket, de a nép lábai akaratlanul is keresztet tapostak itt a mezőn. Majd eljön az idő, amikor ezek az emberek is emléket fognak kapni, de ez az emlék egy akasztófa lesz, melyre fel fogják majd kötni az afféle embereket, amilyen egykor majd tebeled is lesz.“ Pruzsinszky azonban nemcsak ilyen kiméretlen és kissé durva nevelési módszerei, illetve eszközei voltak. Feljegyezték róla, hogy pl. az antik művészet szépségeit rendkívüli hozzáértéssel tudta feltárni tanítványa előtt s nem az iskolák formális módszerét alkalmazta, hanem igyekezett megszerettetni tanítványával a tudományokat és művészeteket. Amint látjuk, lehetetlen ezeket a körülményeket figyelmen kívül hagyni, amikor Eötvös jellemének, felfogásának kialakulását vizsgáljuk és műveit akarjuk megérteni. Bátran állíthatjuk, hogy világnézetének kialakulásában egyenesen döntő volt nevelőjének hatása és innen könnyebb lesz megértenünk azt az érdeklődést is, amelyet a franciaországi átalakulás iránt tanúsít már tanulóéveiben is, de később is, egészen külföldi útjáig.

Nem kétséges tehát, hogy a franciaországi polgári átalakulás iránti érdeklődést elsősorban Pruzsinszky ébresztette fel benne, de ez nem szűnt meg a nevelő közvetlen hatásának megszűnése után sem. Legnagyobb hatással később a júliusi forradalom híre volt rá. Ekkor már Pesten jogászodik és Szalay Lászlóval együtt figyeli az eseményeket. Erről a hatásról később Szalay László felett mondott emlékbeszédében emlékezik meg. Mintegy három és fél évtized távlatából így méri fel ennek a forradalomnak jelentőségét a maga generációjára: „A szabadság barátai egy új aera küszöbén látták magukat“... „talán soha esemény ily mély és általános hatást Európában nem gyakorolt, mint ez“. Legfontosabb azonban a következő megállapítás: „**Nemzedékünk ennek hatása alatt lépett az életbe**“. Nem kétséges tehát, hogy maga Eötvös is ennek az eseménynek hatása alatt lépett az életbe, — s ami egyelőre a mi szempontunkból még fontosabb — ennek hatása alatt indult el külföldi útjára. Nyilvánvaló, hogy a valóságban akarta szemlélni a polgári átalakulás eredményeit, áldásait, vagyis azt a fejlődést, haladást, amelynek Magyarországon ő is előharcosa akar lenni.

Mielőtt azonban külföldi utazásával s azzal kapcsolatban első regényével, a Karthausival, behatóan foglalkoznánk, ki kell térnünk röviden azokra az évekre is, amelyek ezt közvetlenül megelőzték, amikor éppen irodalmi munkásságát megkezdte. Írói pályafutását 1831-ben, tehát 18 éves korában kezdte, úgyszólván kizárólag hazafiúi felbuzdulásból. Erről ismét a már idézett emlékbeszédben mondja el, hogy az 1825-iki országgyűlés mozgalmának hatása külsőleg csak az irodalom terén nyilatkozott. Tudvalévő, hogy a forradalmi tette még nem jött el az idő s ez az országgyűlés csak a magyar nemesség legjobbjainak lelkiismeret-

furdalását fejezte ki. A cél ez volt: „Kötelességérzetére ébreszteni a nemzetet s biztosítani nemzetünket“. Ezért az ifjak nagy számban ragadtak tollat, hogy a nemzetet felrázzák tespedéséből. Nem vitatható, hogy erre a Zalán futása szolgáltatta a példát. Eötvös és társai is nagy buzgalommal vetették magukat az irodalmi munkásságra s — Eötvös szavai szerint: „naponkint három lyrai költeménnyel röttük le a haza iránti tartózkodásunkat, óriási eposzokat terveztünk, vagy lehetetlen drámákon kísérlettük meg ifjúi erőnket“. Ebből a felbuzdulásból születtek tehát Eötvös első lírai versei és drámái is. Részletesen ugyan nem foglalkozhatunk ezekkel a művekkel, de e körülmény említését fontosnak tartottuk azért, hogy lássuk, milyen célkitűzéssel kezdte meg irodalmi munkásságát, mert ez a cél lényegében később is változatlan marad. Legnagyobb műveinek megírására is rendszerint egy-egy konkrét politikai célkitűzés serkenti s erre igen könnyű lesz minden esetben rámutatnunk. Eötvös első műveiről különben Dobrolyubov találó szavaival nyugodtan mondhatjuk, hogy azok csak „jó szándékok, rosszul megvalósítva“ — mint minden olyan mű, amelyben szép gondolat van csupán, de művészet alig.

Atyja azonban nem írónak szánta fiát, hanem egészen természetesen életének, művének folytatóját szeretné benne látni, sőt mindannak elérését, amire ő nem volt képes. Meg is tesz mindent, hogy számára fényes politikai karriert biztosítson s azt kívánja tőle, hogy a hivatalban legalább fogalmazóságig vigye, azután pedig mint főnemes az országgyűlés munkájában vegyen részt. Az ifjú Eötvös azonban nem akar a kitaposott úton járni. Egy ideig ugyan hivatalnokoskodik a megyében, majd az udvari kancelláriában segédfogalmazó, végül fogalmazó lesz, de alig várja, hogy szabadulhasson innen. Ez végre 1836 őszén sikerül is neki s még ebben az évben külföldre utazik. Beutazza Svájcot, Németországot, Franciaországot és Angliát. Sajnos egyetlen szava sem maradt fenn sem levél sem napló formájában, amelyben közvetlenül számolna be külföldi tapasztalatairól, vagy a Karthausi keletkezésének körülményeiről. Itt ismét bizonyíthatatlan feljegyzésekkel kell beérnünk, amelyek hitelességét csak a logikus következtetés segítségével ellenőrizhetjük.

1.

Első jelentős irodalmi sikerét a Karthausival érte el, amelynek keletkezése külföldi útjával van kapcsolatban, s igen sok jel mutat arra, hogy erről az útjáról az akkori idők elterjedt divatja szerint útinaplót készült írni. Erre utal az a hír is, amely ebben az időben a lapokban megjelent, s amelyet Pulszky is említ „Életem és korom“ c. művében, hogy u. i., 1837-ben Eötvös „svájci útját írta éppen“. Itt persze másodlagos kérdés, hogy mi adhatta a közvetlen indítékot a mű megírásához; igaz-e, vagy nem, hogy hasonló történettel ismerkedett meg a karthausi kolostor bejáratánál, hogy a szerencsétlen ifjú rokoma elküldte-e neki az önvallomásokat, vagy sem. A Karthausi összes eddigi méltatói és ismertetői egyszerűen azzal magyarázzák a regény keletkezését, hogy Eötvös Franciaországban hallotta ezt a történetet s olyan mély benyomást tett rá, hogy regényt írt róla. Ha ezt így teljes mértékben elfogadnánk, tulajdonképpen az író szerepét az alkotó, teremtményegénység magaslatáról a reprodukáló színvonalára redukálnánk. Ezt elfogadni egyet jelentene Eötvös írói képességeinek és művészi fantáziájának lebecsülésével. Feltehető és elfogadható, hogy az ötletet valahol talán hasonló módon találta, de ez csak ötlet lehetett, s a regényt ebből

megérteni lehetetlen volna, ha figyelmen kívül hagynánk az akkori magyarországi helyzetet és az európaiakat is, valamint Eötvös viszonyát ezekhez. Ha azonban ezen az úton indulunk el a Karthausi magyarázása és megértése felé, akkor sokkal biztosabb utakon járunk, mintha megbízhatatlan feltevésekre alapozunk.

A francia forradalom utáni napoleoni háborúk idején a magyar birtokos osztályok és az osztrák gazdasági érdekeltségek közötti ellentétek háttérbe szorultak, de nem szűntek meg. Ez a két évtizedig tartó háborús korszak konjunktúrát jelentett a magyar mezőgazdaság számára, s az egyre növekvő terményszükséglet a termelés fokozásához vezetett. A magyar birtokos osztályok legfőbb kívánsága a hosszú, csendes háború és a tavaszi eső volt. Ez a konjunktúra azonban nem jelentette a felemelkedés útját, sőt mivel a háború idején a magyar főnemesség nagy mértékben bekapcsolódott az árutermelésbe és a termelést nagy mértékben fokozta, a termények és áruk szabad kivitele a háború után mindennél égetőbb követelés lett. A szabad kereskedelemnek azonban útjában állt az osztrák udvar s a magyar országgyűlés kérésére 1802-ben azt felelte, hogy a magyar gabona szabad kivitele esetén Bécs és Belső-Ausztria gabona nélkül maradna. Emellett a bécsi udvar politikai célkitűzése továbbra is az egységes monarchia megteremtése maradt, s a magyar nemesség alkotmányos jogainak fokozatos likvidálása állandóan élezte az udvar és a nemesség közti ellentéteket. A vármegyék megtagadták az adóbehajtást és az újoncozást s így került sor az 1825-ös országgyűlésre, amelyen a nemesség az abszolutizmus elleni küzdelmében maga lesz a reformok követelője. Egyelőre ugyan még nem vetődik fel a jobbágyfelszabadítás kérdése, csak a rendi alkotmány védelmezése és a szabad kereskedelem követelése, de innen vezet az út a polgári átalakulás szorgalmazásához és a nemzeti függetlenség követeléséhez, tehát az 1848-as forradalomhoz. Eötvös éberrel figyeli ezeket az eseményeket s ha tudjuk, mennyire lelkesedett már akkor a polgári átalakulásért, akkor világos előttünk az is, milyen illúziókat táplált a nyugati főleg a franciaországi átalakulással kapcsolatban. Ennek alapján az is érthető egyszerűen, hogyan hatott rá az, amit látott, mennyire sujtotta le az, hogy azokból az eszmékből kellett kiábrándulnia, amelyeknek zászlóhordozója akart lenni saját hazájában. Innen közelíthetjük meg pesszimizmusának kérdését, amely a „Karthausi“ c. regény legfontosabb kérdése. Ha ezt megértettük, akkor többé nem rejtély előttünk az egész regény és nem fogunk abba a hibába se beleesni, amelybe majdnem minden régi méltatója és bírálója esett, hogy az ú. n. „karthausi-hangulatot“ kizárólag az európai irányzatból vezessük le.

Világos, hogy ez a kiábrándulás nem kizárólag az ő egyéni élménye. Igaza van Péterfynek, amikor ezt a hangulatot összefüggésbe hozza azzal az általános kiábrándultsággal, amely ebben az időben Európa-szerte úrrá lesz a legmélyebben gondolkodó embereken s megteremti a szentimentális regényirodalmat. Ez azonban csak összefüggés és igen nagy hiba lenne a Karthausiban megnyilvánuló pesszimizmust egyszerűen Nyugatról átvett költői póznak tekintenünk. Ne felejtjük el, hogy Eötvös nem könyvek, nem az irodalom hatására lett pesszimista; ez nála nem ifjúi póz, vagy betegség, hanem közvetlen és személyes élmény s ezt igen fontos kihangsúlyozni. Ő maga látta a „a népet megvetve azoktól, kiket felemelt, a jogzarnokság helyett a pénz kegyetlen hatalmát, egyszóval

a nagy csalódást, mely egy nép reményét elvette“,¹ vagyis a feudalizmus kizsákmányolása helyén a kapitalista kizsákmányolást, amely nem enyhébb és nem humánusabb az előbbinél.

Ne álljunk meg azonban ennél az egyetlen bizonyításnál. Ha tovább elemezzük a Karthausit, különösen pedig Armand alakját és a szájába adott megállapításokat, akkor azt látjuk, hogy Eötvös mélyen elgondolkodott a kapitalizmus lényegén és rendkívüli éleslátással állapította meg azokat a sajátosságait, amelyek éppen a leglényegesebbek. Jól látja, hogy mivé lettek a felvilágosodás nagyszerű eszméi a kapitalizmusban. Az egyenlőség-ideál szertefoszlását pl. a következőképpen fejezi ki: „Reméltem egy világot, hol más nemes-levéltre nem leend szükségem, mint melyet isten lelkembe irt... s láttam egy nagy színházat, melyben egy fenséges jelenet után a szomorújáték tovább foly; melyben az új színészek nem éreznek többet az előbbieknél... régi fortélyaikkal gyakorolják nagy mesterségüket, a csalást...“² — állapítja meg Armand. Látja tehát, hogy a polgári forradalom nem vívta ki az egyenlőséget és szabadságot, nem szüntette meg a kizsákmányolást, csak a kizsákmányolókat változtatta s a kizsákmányolás formája. „Láttam az embereket — mondja tovább — e szorongatott sokaságot, mely között senki sem állhat a nélkül, hogy társát ne nyomná“. Azt is jól látja, mi a különbség a régi és mostani uralkodó osztály között, amilyen fontos volt előbb a nemesi címer, most ugyanolyan fontos a pénz. Az új uraknak „más címereük nincs, mint melyet 100.000 luisdorra nyomtak, ... kiknek történetét csak számokkal írhatná az utókor“, de azt is látja, hogy ezek az új urak „egy szép mult helyett az egész jelent magukévá tevék“. Különös részletességgel elemzi még a pénz hatalmát is a polgári társadalomban s megállapítja, hogy hatására az emberek kivetkőztek emberi mivoltukból s a század jelszava: „számolj s dolgozzál; a kor vallása: haszon.“³

Ha a Karthausi régi magyarózóit és értékelőit figyelmesen tanulmányozzuk, azt látjuk, hogy valamennyien közel állnak az igazsághoz, amikor a mű fő problémáját keresik, de valahol mindig félresiklanak. Látják, hogy a pesszimizmus egyik legfontosabb kérdése a Karthausinak, azonban nem szentelnek ennek a kérdésnek elegendő figyelmet. Majdnem valamennyien kiemelik, hogy e regény Eötvös külföldi útjának és tapasztalatainak eredménye, hogy csalódása szülte ezt a regényt, amely annak következménye, hogy a polgári társadalomhoz fűzött illúziói a valósággal összeütközve szertefoszlottak. E megállapításnak azonban egyik sem adja meg a központi helyet a fejtegetésben és értékelésben, hanem valamennyien Gusztáv lelki betegségét igyekeznek lélektanilag megmagyarázni. Pesszimizmusát kizárólag fiatalos elkeseredéséből származtatják s ezt olyan általános dolognak tartják, amelyen minden ifjúnak át kell esnie olyanformán, mint a gyermekhímlőn. Ebben Péterfy Jenő megy legmesszebb, aki így érvel: „Kétszer tanuljuk ösmerni az életet. Először, midőn félreismerjük, azután midőn megismerjük; először a képzelet iskolájában, azután a férfias elme világánál.“⁴ Ilyen módon igyekeznek azután Péterfy egyszerűen a pszichológus jogariécéivel kiszámítani és megjelölni az emberi léleknek azt a „táját, hol ama keserűség terem, mely a Karthausi-hangulat egyik főeleme.“⁵ Ilyenformán,

1) Br. Eötvös József: A karthausi, ötödik kiadás (Révai), 1917, 82. oлд.

2) I. m. 46. oлд.

3) I. m. 46. oлд.

4) Péterfy Jenő: Összegyűjtött munkái, 1901, 2. oлд.

5) U. o. Péterfy Jenő összegyűjtött munkái, 1901, 2. oлд.

amint látjuk, Péterfynél teljesen elmosódik és másodlagossá válik a pesszimizmus oka, egyéni színezete, s a lényegében természetes jelen-séggé, illetve tünetté válik az ember fejlődésének bizonyos szakaszá-ban, amelyen mindenki szükségszerűen keresztülmegy. Ha tovább me-gyünk ebben az abszurd következtetésben, akkor odajutunk, hogy ezt a regényt akárki megírhatta volna fejlődésének ebben a szakaszában s maga Eötvös is — mondjuk — Ercsiben, anélkül, hogy Franciaországban járt volna. Péterfy szerint minden ifjú teremt magának álomvilágot a képzeletében, amelyhez képest a valóság „rideg, ellenséges, eszmeha-gyott.“ Ezek után nem is csoda, hogy ilyen megállapításra jut: „Gusztáv inkább a phantasia betege, mint a tapasztalásé“. És tovább: „Gusztáv beteg volt, mielőtt még a társadalom beteggé tette volna“.⁶ Mindjárt látni fogjuk, hogy Péterfy állításának az a téves alapja, hogy szerinte az ifjú akkor lép a társadalomba, amikor iskoláit elvégezte s önálló ember-ként az „életbe“ lép. Vajjon az egész nevelési rendszer — az iskolai ép-penügy, mint a házi — nem a társadalom irányítása és befolyása alatt áll-e? Ilyen értelemben Eötvös egyáltalán nem takarékoskodik a szavak-kal s részletesen megindokolja Gusztáv betegségét, mégpedig éppen ne-velésével, a nemesi életmóddal, nevelési rendszerének hibáival stb. Vi-lágos tehát, hogy Gusztáv nem született betegnek, hanem a társadalom tette betegé, már gyermekkorától kezdve helytelenül nevelve a csa-ládban és az iskolában egyaránt. Gusztáv még gyermekkorában elvesz-tette anyját s nevelése rideg és goromba atyjára maradt. Atyja nem fog-lalkozik vele eleget, s nem tudja megközelíteni a fiú, hogy felvilágosi-tásokat kérjen tőle olyan kérdésekről, amelyek érdeklik és amelyekről okvetlenül tájékozódnia kellene, hogy ne érje anyyi csalódás az életben. Amint első lépéseit teszi a felnőttek társadalmában, mindjárt elszen-vedí első súlyos hajótörését, amikor szembekerül egy tipikus machia-vellistájával a kapitalista társadalomnak. Gusztáv tragédiájának oka, hogy nem ismeri az embereket, s hisz bennük. Péterfy itt azt kifogásolja, hogy Eötvös ezt a tragédiát a társadalommal igyekszik megindokolni, pedig a hiba egyedül Gusztávban van. Mi pedig azt állítjuk, hogy ebben az esetben Eötvösnek van igaza, nem Péterfynek. Dufey a kialakuló ka-pitalizmus új hatalmasának típusa, tehát a társadalom termelte ki s nevelte olyanná, amilyen. Neki Júlia nemesi nevére és hozományára van szüksége s ezért a célért mindent megtesz, de rútul cserben is hagyja Júliát, amikor a lányt kitagadja atyja s megfosztja nemcsak hozomá-nyától, hanem nevével is. (Júlia atyja u. i. közjegyző előtt kijelenti, hogy a leány nem törvényes gyermeke, s így nem tarthat igényt sem va-gyonára, sem nevére). Ez az ember, az új társadalom igazi hasznónél-vezője, a kapitalista társadalom tipikus alakja okozza egyszerre két ember tragédiáját: Júliáét és Gusztávét. Itt mindjárt, ki kell hangsúlyoznunk azt is, hogy Eötvös nem idealizálja a nemességet sem, s leleplezi a ha-talmas, évszázados családfával hivalkodó nemest is, aki Dufeyt nem jel-lemtelensége miatt gyűlöli, s leánya kezét nem azért tagadja meg tőle, mert boldoggá akarja tenni, hanem csak azért, mert új nemes volt, régi intőzőjének fia. Ugyancsak ezért jó szemmel nézné leánya házasságát Gusztávval, mert Gusztáv régi nemesi családból származik — persze, azt nem képes meglátni az apa, hogy leánya Gusztávot inkább csak szánja, sajnálja, mint szereti. Eötvös ítélete nem kétséges: egyaránt el-itéli a régi és új rendszer urait s látja, hogy amennyire fontos Du-

⁶) I. m. 4-5 old.

feynek a pénz, ugyanolyan fontos Júlia atyjának a származás — mind-egyik egyformán figyelmen kívül hagyja az érzelmeket, vagyis az emberek egyéniségét.

Gusztáv második szerencsétlensége már sokkal kevésbé indokolt. Megismerkedik u. i. fogadásból egy szegény árva varrólánnyal s joghallgatónak öltözve sikerrel elcsábítja. (A fogadás szerint u. i. hat hónapon belül el kell vinnie magával egy orgiára, s akkor nyeri meg a fogadást). Gusztáv azonban időközben szerelmes lesz a leányba, aki valóban minden számítás nélkül, önzetlenül szereti, s Gusztáv hiszi, most találta meg élete célját. Gyanakvása folytán azonban fokozatosan kiábrándul Bettyből és csak későn győződik meg annak nemeslelkűségéről és állhatatosságáról, csak halálos ágyán találkozik majd vele újra. Ekkor azonban már késő, Betty meghal s Gusztáv többé nem teheti jóvá hibáját. Ezt a tragédiát, amennyiben egyáltalán indokolja az író, ismét kizárólag a társadalommal igyekszik magyarázni, noha ennek ezen a helyen sokkal kevesebb alapja van, mint Gusztáv előbbi tragédiájában. Erről azonban később szólunk részletesen, amikor Eötvös esztétikai felfogását ismer-tetjük, s amikor ezekre a következtelenségekre is részletesen ki fogunk térni. Egyelőre csak annyit erről a kérdéstről, hogy Gusztáv ebben az időben, amikor Betty elcsábítására fogadást tesz, züllött nemesi származású ifjak társaságába vegyült, miután a politikai karrierből is kiábrándult. Ezek az ifjak kergetik ebbe a szerencsétlenségbe. Jegyezzük meg, hogy e társaság tagjai is valamennyien a társadalomból menekültek ebbe az életmódba. Különböző tragédiák züllesztették őket ebbe a mocsárba, de minden tragédiának egyetlen közös alapja a nemesi társadalom helytelen nevelési rendszere, a nemesek erkölcstelen és léha életmódja.

Érdeemes lesz ezen a helyen tüzetesebben megvizsgálnunk Eötvös felfogását, véleményét a nemességről. Ebből két dolgot láthatunk meg egyszerűen. Először is azt fogjuk látni, hogy ezzel a véleménnyel teljes mértékben megindokolja — mégpedig társadalmilag és nem lélektanilag csupán — Gusztáv betegségét — persze tragédiáját is csak egészben, véve és nem minden részletében. Másodszor ebből a felfogásból meg fogjuk látni azt is, miért érdeklődik oly nagymértékben a polgári átalakulás iránt, mennyire kiábrándult a nemességből s a nemesi életformából. Noha itt betű szerint a francia nemességről beszél, egyáltalán nem lesz nehéz felismernünk a magyar nemesség néhány tipikus jellemvonását sem, sőt állíthatjuk, hogy itt elsősorban a magyar nemességről mond ítéletet, hisz tudvalévő, hogy azt ismerte legalaposabban s nem más, mint Pruzsinszky nyitogatta az ifjú szemeit, hogy a látszat, a felszínes fény mögött meglássa a lényegét, a sivárságot és kétségbeejtő züllöttséget. Ha tisztában vagyunk Pruzsinszky hatásával, teljesen érthetők lesznek előttünk Eötvösnek, az ifjú főnemesnek, az áruló ősök utódjának azok a meglátásai és lesújtó ítéletei saját osztályáról, amelyek a nemesi életforma teljes csődjének meglátásáról tanúskodnak. A regény XL. fejezetében részletesen elemzi a nemesség életmódját, amikor Gusztáv Júliától való elszakadása után Párisba megy és maga is bekapcsolódik a szalónok életébe, Páris legfelsőbb köreinek társaséletébe. A primitív, természetes életmód dicsőítése közben szinte tanácsot ad, hogy senki ne kívánozzék ebbe a társaságba, amelyet a hegy csúcsához hasonlít, „ahol örök tél uralkodik s minden fény, mely körülötted ragyog, csak

arra int, mi terméketlen téren állsz.⁷ Elmondja azután, hogy milyen túlekedés folyik e társaságba való bejutásért, ahol pedig „belépted pillanattól másnak nem örülsz, mint azon pillanatnak, melyben e tolongásból szabadulnod lehet.“⁸ Tulajdonképpen neveltségnek látszik ez az egész, hisz magában véve nem látszik tragikusnak, ha a társadalomnak egy ilyen parányi része bohóckodik, talán nem is veszedelmes ez a társadalomra nézve. A társaság csillagai nem azok, akik legtöbbet érnek, tudnak, hanem akik legtöbbnek tudnak látszani. Cselekvésük és viselkedésük vezérével nem tett, hanem az, hogy elkerüljenek minden olyan tettet, amely az illedelmet és a szokásokat sértené; azok a legnagyobb tekintélyek, akik „soha ostobaságot nem mondanak, mert soha szó nem hangzik szájukból, melyet maguk gondoltak ki“.⁹ Látja azonban, hogy ez önmagában csupán neveltség, de egy kór tünete, ami mellett nem lehet gondolkodás nélkül tovább menni. Nemcsak szatirába kívánczik ez, mert „e hobócságok alatt egy mély erkölcsi romlás rejtezik.“¹⁰ (Kiemelés tőlem, J. G.) Látjuk tehát, hogy Eötvös mélyen elgondolkodott a nemesi társadalom pusztulásán s megállapítja, hogy a társaséletben megnyilvánuló „bohócságok“ tulajdonképpen mélyről erednek, az osztály teljes bomlásának következményei és külső megnyilvánulásai. Ilyennek rajzolja tehát azt a környezetet, amelyben Gusztáv nevelkedett s így indokolja meg lelki betegségét is abból a nevelésből, amelyet ilyen beteg társadalmi osztály nyújthat s amit Eötvös egyszerűen „szobadreszszúrának“ nevez.

Nem lesz felesleges ezután leszögeznünk, hogy Eötvös a nemesi életforma csődjét ilyen pontosan átlátva és szinte személyesen átélve szinte menekül a polgári életformába. Ott keresi a kivezető utat ebből a helyzetből. Pesszimizmusának éppen az az oka, hogy franciaországi utazása folyamán abból a polgári társadalomból kell kiábrándulnia, amelyet eddig idealizált, amelyet egyetlen kivezető útnak tartott az emberiség felemelkedése felé, amelybe — mint mondtuk — menekülni igyekezett. Ezért teszi fel mintegy magának a kérdést: „vajon lehet-e még remélnünk?“ s megállapítja, hogy a nemzet új vezető osztálya, a polgárság „törpe faj“, amely nem képes megszüntetni az emberiség szenvedéseit, mert „beszél, hol cselekedni, szerez, hol áldozni kellene“. Nagyon helyesen látja, hogy „a világ nem állhat meg egy fél igazságnál, azt birnia kell egészen, vagy egészen lemondani róla“. Szinte segélykérőn kiált fel kilátástalanságában: „Egy meggyőződés kell századunknak!“ Eötvös azonban ezt a meggyőződést a Karthausi írásakor természetesen nem találta meg s éppen ez a kilátástalanság, ez a bizonytalanság a **magyarázata és a fő forrása pesszimizmusának**, amely e művének alaphangulata. Ez a pesszimizmus azonban nem teljesen azonos a nyugati „világfájdalom“ érzésével s még ez a helyzet sem lesz képes Eötvöst embergyűlölővé tenni, még ezek után sem veszti el teljesen az emberiség jövő fejlődésébe vetett hitét. Világos, hogy e hitnek nagyon mélynek és sziklaszilárdnak kellett lennie, hogy meg ne semmisüljön ilyen súlyos csalódások csapásai alatt.

A Karthausi több ismertetője és méltatója Eötvösnek hibájául rója fel „hogy Gusztáv ismét olyan tehetetlen, hogy nem tud Armand mód-

⁷) I. m. 279. old.

⁸) I. m. 281. old.

⁹) I. m. 396. old.

¹⁰) I. m. 282. old.

jára visszavonulni a társadalomtól és saját kicsiny körének élni. Mind-
ezek nem látják meg, hogy Gusztáv lelki alkata s egész egyéni sorsa
nem teszik ezt számára lehetővé. Ő jól látja, hogy számára nincs többé
hely a társadalomban s ezért is vonul ki belőle végérvényesen a kolos-
torba. Meggyőződött róla, hogy „a diadalíven nincs hely új nevekre, s
korunk, a legnagyobb század utódja csak arra derült fel, hogy a nagy
emlékekről letörölje az írást, nem, hogy újat írjon rájuk“.¹¹ Itt tehát
Eötvös ugyanazt a problémát látja meg, amelyet a század legnagyobb
nyugati írói is megláttak és ábrázoltak: hogyan válik egy egész nemze-
dek szinte feleslegessé, amely a nagy forradalmi korszak szülte és ne-
veltje, amely nagy tettekre érzi magát hivatottnak, de e tettekre nincs
többé szükség; a nagy tettek kora elmúlt s a forradalmi korszak lezá-
rulása után átvették az uralmat (Franciaországban éppen a júliusi forra-
dalom után) a kapitalizmus igazi haszonélvezői, az a „törpe faj“, amely-
nek „vallása a haszon“. Eötvös azonban nemcsak ezt a tipikusan nyugat-
európai problémát tárja fel és ábrázolja Gusztáv, főleg pedig Armand
sorsában, hanem azt is, hogyan hat mindez a magyar nemesség egyik
legjózanabb gondolkodású, leghaladóbb fiára, aki mint mondtuk — il-
lúziókat táplált a polgári átalakulással kapcsolatban. Ez az, ami a művet
magyarrá teszi, s amibe különbözik is a hasonló tárgyú és hangulatú nyu-
gateurópai művektől; aminek következtében nem lehet egyszerűen után-
zatnak tekinteni, hanem a magyar nemesi ifjúság gondolkodását vissza-
tükröző fontos kordokumentumnak.

A regényben több indokolatlan fordulatot is találunk és egyik ilyen
a mű befejezése is. Ezt általában nehezen tudják megérteni, mert a csa-
lódások egész sorozata után, amelyek Gusztávot érik, alig lehet egyébbel
megindokolni Gusztáv megnyugvását, mint az írónak az emberi társa-
dalom jövőjébe vetett mély hitével. Eötvös Gusztáv csalódását önössé-
gével igyekszik megindokolni s ezt bírálói is szóról szóra átveszik és
megállapítják, hogy halála előtt azért tud megnyugodni, mert legyőzte
az önösségét. Armand rezignációs álláspontja és Gusztáv halála előtti
megnyugvása valamint a társadalomból való önkéntes száműzetése kö-
zött csak annyi különbséget látnak, hogy Gusztáv meghal s ezért nem
követheti Armand példáját. Tudnunk kell azonban, hogy Eötvösnek
Gusztáv sorsának ilyen irányításával más célja volt, hisz éppen úgy
kezében volt Gusztáv sorsa mint Armandé, s csak rajta múlt, hogy re-
zignálással vagy halállal fejezze be életét. Ezek a kritikusok nem látják,
hogy Eötvös nem is fejezhette be máskép a regényt és Gusztáv so-
sát, hogy éppen azzal követte volna el a legsúlyosabb hibát a következetes-
ség ellen, ha úgy tett volna, mint ők képzelték: kibékítette volna Gusztávot
a társadalommal. Gusztáv még a társadalom peremén sem élhetne,
mint Armand, ő csak élő halott lehet a kolostorban, vagy pedig igazán
meghalhat. Hogy a regény utolsó fejezete nincs összhangban az egész-
szel, az bizonyos s nem szorul bizonyításra. Az a Gusztáv, aki annyit
csalódott, vigasztalja az embereket s megnyugszik sorsában és az em-
beriség jövőjé boldogságáról mond jóslatot. Ezt csak úgy érthetjük
meg, ahogyan Ferenczi Zoltán igen helyesen értelmezi: „Nem az embe-
riség földön való életének hiú volta, hanem csak ez egyetlen állapota fö-
lött tart itéletet“. A mű utolsó lapjain nyíltan is kimondja fő mondani-
valóját, elmondja, mi indította művének megírására. Művét az ifjú ge-

¹¹⁾ I. m. 106. old.

nerációhoz intézi tájékoztatóul, tanácsképpen, hogy ilyen tapasztalatok birtokában ne jussanak az ő sorsára, helyesebben Gusztáv sorsára. Tanulják ismerni az embert, tudniok kell, hogy vannak rossz, de jó emberek is és ezért érdemes élni. Az ifjak feladata szerinte „fáradni, hogy a jövő kor boldogabb legyen“. Végül így fejezi ki az emberiség jövőjébe vetett hitét: „Oh, az emberi nem el fogja érni céljait!“ Ez természetesen csak hit Eötvösnél s ez a „csak“ azt jelenti, hogy e hite nem eléggé konkrét, e boldogulás útját még nem látja, s ezért nem látszik a regény eseményei alapján indokoltnak ez a hit sem Gusztáv jelleme, sem az egész ábrázolás alapján. Ez a hit tehát ismét Eötvös személyes mondanivalója, s ezt elmondja, tekintet nélkül arra, hogy ez összefüggésben van-e az előbbiekkal vagy sem. Maga az a tény azonban, hogy ez a hite megvan Eötvösnek, s hogy ez a hite ilyen erős, igen fontos, mert aligha tudnánk megmagyarázni enélkül Eötvös további irodalmi és politikai munkásságát a polgári fejlődés érdekében. Ez a hite pedig féltve őrzött kincse maradt élete végéig, amelyből szinte félt kiábrándulni. Erre maga derít fényt igen érdekesen éppen a Karthausiban, amikor arról beszél, hogy Amerikába nem mer elmenni, nehogy abból is ki kelljen ábrándulnia, nehogy „mit oly szépnek gondolok, meglátva, mint minden egyéb, elvesztse fényét előttem“.

2.

Ha most az elmondottak alapján meg akarjuk jelölni a Karthausi helyét a magyar irodalomban, s meg akarjuk állapítani értékeit és fogyatékoságait, akkor ismét végletszerű megállapítások között kell megke-
resnünk az igazságot. Igen érdekes lesz szembeállítanunk Péterfy és Ferenczi megállapításait. Péterfy egyszerűen ledorongolja a művet s így szól róla: „krónikus szívbajban szenved a könyv... , amelyben szenvedő lesz minden, az erény, a bűn s végre az olvasó, midőn az ötszázalpnyi vallomásokon áthatolt“. Ezek a megállapítások kétségkívül abból származnak, hogy Péterfy kizárólag a mű szerkezeti és stílusbeli sajátságait teszi vizsgálat tárgyává — egyszóval formai sajátságait — s figyelmen kívül hagyja a mű összes egyéb értékeit, amelyek mellett természetesen amő fogyatékoságok is megtalálhatók, amelyeket ő megállapít. Péterfy nem látja meg a legfontosabbat, hogy a **Karthausi a kiábrándulás-regénynek egyik tipikus magyar példája**, amely nemcsak az általános európai hangulat magyarországi megszólaltatója, **hanem ennek az általános hangulatnak magyarországi visszhangja is a polgári társadalomért vívott küzdelemnek ebben a konkrét szakaszában, az 1830-as években**. Éppen ez a magyarázata annak, hogy ez a regény, amelybe Péterfy szerint belebetegszik az olvasó, míg áthatol rajta, olyan népszerű volt a 30-as években Magyarországon. A legolvasottabb könyv volt s ilyen általános irodalmi sikert nem jegyeztek fel Magyarországon a „Zalán futása“-nak megjelenése óta. Amint tarthatatlan Péterfynek ez a végletszerű megállapítása, — mint látni fogjuk — ugyanilyen tarthatatlan Ferenczi megállapítása is, aki a mű tartalma ismertetése és elemzése után megállapítja, hogy „nem szükséges a kritika kicsinyességével szerkezeti és egyénítési hibákat keresni“ benne. Felesleges is hangsúlyoznunk, hogy mennyire fontos a művek szerkezeti és egyéb formai fogyatékoságait elemezni és megállapítani, de mivel ezt már eddig is sokan és helyesen meglátták, sőt ki is fejtették, e tanulmányban csak hivatkozni fogunk ezekre és több figyelmet szentelünk e hibák okainak fel-

tárására, mintsem azok felsorolására. Ezt fontosabbnak is tartjuk, mert itt tulajdonképpen Eötvös esztétikai felfogását fogjuk a marxi esztétika szempontjai szerint elemezni és értékelni, s ezt a munkát még nem végezték el, míg a felsorolásban okvetlenül ismétlésekbe is kellene bocsátkoznunk.

Az összes bírálók szinte egybehangzó véleménye, hogy a mű legfőbb hibája az egyhangúság, a vontatottság, a kevés cselekmény stb. Valóban nem éppen kis teljesítmény — különösen a mai olvasónak — végigolvasni ezt a regényt, amelyben néha egy-egy hasonlat néhány oldalra terjedő körmondatból áll, s az olvasó gyakran elfelejti, milyen lelki állapotot is akart az író a hasonlattal kifejezni, sőt gyakran vissza kell lapoznunk, hogy megértsük az egészet. Ennek oka az, hogy az író e hasonlatokban mondja el a maga véleményét bizonyos dolgokról, ezek a „kitérések“ nehezítik meg az olvasást, s ezek az író szempontjából gyakran fontosabbak is önmagukban, mint amit tulajdonképpen ki kellene fejezniök. Ezenkívül rendkívüli bőbeszédűség jellemzi a művet, különösen az alakok jellemzésében. Ez a bőbeszédűség természetesen nem jelent egyet a pontossággal, sőt az alakok körvonalainak, jellemvonásainak elmosódásához, elhalványodásához vezet. Eötvös körmondatait sokan elemezték már és meg is állapították, hogy azok különös idegenszerű ízt adnak stílusának, de nem képes tőlük szabadulni, talán ez még a német nyelv állandóan jelenlevő hatása nála, hisz tudjuk, hogy tanulóévei idején még nem tud jól magyarul s később is igen sokat tartózkodott anyai nagyszüleinek birtokán, ahol természetesen németül folyhatott a társalgás, hisz anyja sohasem tanult meg magyarul. Alakjairól azt mondja Péterfy, hogy „ködös typosok s nem egyének“. Péterfynek ehhez a megállapításához talán csak annyit fűzünk hozzá, hogy alakjai nem typosok s éppen azért nem is egyének, mert a típus, tudvalévő, egyesíti magában az egyénit és általánost — no de ezen a helyen nem fejthetjük ki a típus fogalmát. Helyesen állapítja meg továbbá, hogy figurái hasonlóságot a meduzához, nincs határozott körvonaluk, átgyűrűznek egymásba: Gusztáv Armandba, Armand Arthurba, Arthur újra Gusztávba stb. Álljunk meg azonban a jellemábrázolásnak, jellemformálásnak és fejlesztésnek egy másik sajátosságánál. Figyeljük meg, milyen következtelen Eötvös ebben a kérdésben. Szinte megfoghatatlan, hogy Gusztáv, aki előbb olyan naivul viselkedik Júliával szemben, hogy noha sejti Dufey-jel való viszonyát, mégis majdnem tudatosan áll be levélhordójuknak, hogy saját szerencsétlenségét elősegítse. Ugyanez a Gusztáv röviddel ezután egy szegény, szép és erényes munkás lány elcsábítására tesz fogadást, akár egy versenyparipára. Természetesen érthető a jellemnek bizonyos alakulása, fejlődése, s itt is érthető volna, ha az író megindokolná azt. Gusztáv u. i. mint már említettük — Arthur révén egy alvilági társaságba kerül, amelynek tagjai cinikusan, sárral dobálnak minden emberi eszményt, becsületet, erényt, erkölcsöt stb., csak saját aljas vágyaikat igyekeznek kielégíteni. Ezek az emberek már annyira elromlottak, annyira belefásultak az élvezetek hajhászásába, hogy normális ingerek iránt érzéketlenek s ezért szinte abnormális **tobzódások**, különböző erotikumok szükségesek számukra. Gusztáv valóban ezek között él, amikor a fogadásba belemegy, de ő nem változott meg közöttük — ezt az író is hangsúlyozza —, sőt sajnálkozik felettük, vagy nem ritkán egyenesen ellenséges magatartást tanúsít irántuk. Ezért indokolatlan tehát e tette Gusztávnak, sőt még ezután is van kiút számára ebből a helyzetből. Betty u. i. megtudja, hogy Gusztáv nem joghallgató,

hanem gróf, s mégis mellette marad, mert szereti. Ebből nyilvánvaló, hogy akkor sem idegenedne el tőle, ha megtudná, hogy milyen aljas céllal közeledett hozzá. Azt kell éreznünk ennél a fordultnál, hogy az író úgyszólván keresi a fájdalmat, a tragikumot, s csak azért is elküldi Gusztávot és Bettyt a tivornyára, hogy újabb tragédiába kergethesse a hőst, hogy ezt a tragédiát legalább némiképpen megindokolja. Kétségtelen célja az írónak, hogy a tragédiák halmozásával az olvasóban is olyan hangulatot keltsen, amilyen rajta lett úrrá ebben az időben. Ugyanilyen következetlenséget tapasztalhatunk Júlia sorsának rajzában is és jellemének változásában. Júlia a regény elején az erény megtestesítője, aki azért nem megy Gusztávhoz feleségül, mert nem akar hűtlen asszony lenni, a regény végén pedig egy herceg kitértett szeretője. Nem eléggé alapos indokolása ennek Dufey viselkedése és Júlia aggodása gyermekének sorsa miatt, hisz előbb már megpróbálta a szegény és becsületes életmódot és ebbe mindig visszatérhetett volna. Az író azonban így akarta érzékeltetni a polgári átalakulás következményeit, azt hogy a pénz behatolt a férfi és nő viszonyába is és ennek következtében még ilyen ideális jellemzők is prostituálódhatnak, mint Júlia abban a társadalomban, „ahol a szerelem szerencsejátékából rég üzletjétkkává vált”. Eötvös mondanivalója kétséget kizáróan igaz, azonban ez az igazság nem következik eléggé logikusan az ábrázolásból, tehát részleteiben ez az ábrázolás eltér az igazságtól. A mű legvonzóbb női alakja — vagy talán mondhatnánk, hogy általában legvonzóbb alakja — Betty, akinek jellemét a legkövetkezetesebben vezeti az író és legtöbb szeretettel, akiből nem kell kiábrándulnunk. Mindezeket a fogyatékoságokat csak úgy érthetjük meg, ha röviden ismertetjük Eötvös esztétikai nézeteit és rámutatunk arra a következetességre, amellyel e felfogását igyekszik megvalósítani s akkor meglátjuk azt is, hogy éppen ebből a következetességből magyarázható meg következetlensége az ábrázolásban.

Esztétikai felfogását — amennyire ez már a Karthausi írásakor kialakult benne — Victor Hugoval foglalkozó két tanulmányában fejtette ki. Eötvös a harmincas években sokat foglalkozott Hugoval s költészetében a klasszikus iskolával szembe forduló romantikus népi-nemzeti irányzat győzelmét üdvözölte. Ezt így fejezi ki: „Az akadémiának valának költői, a népnek nem vala; szüksége vala költőre s Hugo Victor támadott”. Mivel egyebekben is magáénak vallotta Hugo célkitűzéseit és eszméit, de művészi módszerét is, elhatározta, hogy Magyarországon is megismerteti és terjeszti műveit. Ezért lefordította „Angelo” c. drámáját. Ez a fordítás igen gyenge s arról tanúskodik, hogy Eötvös nincs tisztában a drámai nyelv követelményeivel, főleg e nyelvezet rövidsége ellen vét, de a fordításhoz írt előszava igen fontos és érdekes, mert — noha az alig 22 éves ifjú, a leendő író első irodalmi tanulmánya ez — mégis pompásan rögzíti az író esztétikai felfogását, nézeteit az irodalom társadalmi funkciójáról stb. fejlődésének ezen a szakaszán. A másik értekezés két évvel később, 1837-ben jelenik meg az „Athenaeum”-ban „Hugo Victor mint drámai költő” címen. Eötvös már ekkor tudatos ellessége a l'art pour l'art-izmusnak s kimondja, hogy „az igazság terjesztése, a népnek oktatása s jobbítása az, mi után a jobb író fárad, mert nemcsak mulatni (mulattatni — J. G.), tanítani is hivatása”. Azt vallja, hogy a művészet sokkal magasabb, szentebb valami, minthogy önmagáért való lenne, minthogy cél lenne önmagában. Hugo Victort éppen azért tartja nagyinak, mert „Nem tetszeni, használni vala célja, neki nem cél, hanem eszköz volt a költészet”, melyét használt, hogy népét erő-

sítse". Ezután Hugo egyik legfőbb érdeméért emeli ki, hogy nem riad vissza a népszerűségtől, nem az akadémikusokra akart hatni, hanem a népre. Ez pedig Eötvös szerint igen jelentős dolog, mert szerinte „Mind den poézis a népből ered, s csak míg vele összeköttetésben marad, amíg rá hat... addig érdemli meg azon fenséges állást, melyet elfoglal". Az olyan költők pedig, akik „tisztább légből emelkedve az alatt álló emberiségre lenéznek", akik tehát elefántcsonttoronyba zárkóznak s a néppel nem törődnek, azokat „csodáljuk, ez úgyszólván egyetlen jutalmuk". Figyelemre méltó emellett még az is, ahogyan az irodalom fejlődését látja. Szinte meglepő az a dialektikus felfogás, amelynek segítségével bámulatos tisztánlátással állapítja meg, hogy a régi és új harcában mindig és szükségszerűen győzedelmeskedik az új. Ezt ugyan az irodalomra érti, de általános történelmi példával támasztja alá: „... ha visszatérünk a küzdés epoháira, az újat találjuk mindig győzve a régiben... mert új, s mint olyan az élet csíráját éppen úgy hordja magában, mint a régi a halálát". (Kiemelés tőlem — J. G.) Amint látjuk, Eötvös esztétikai nézetei bizonyos rokonságot mutatnak a marxi esztétikával is, de írói gyakorlata azt mutatja, hogy az irodalmat túlságos tudatossággal degradálja a politikai küzdelem közönséges fegyverévé. Szinte lépésről-lépésre nyomon követhetjük későbbi regényeiben (főleg a „Falu jegyzője" és „Magyarország 1514-ben" c. regényeire vonatkozik ez) a politikai és irodalmi munkássága közötti szoros összefüggést annyira, hogy pontosan meg tudjuk állapítani, melyik regénye milyen konkrét politikai célkitűzés szolgálatában áll. Írói célkitűzése ezért — mint említett tanulmányaiból kitérünk — nem az objektív valóság művészi visszatükrözése lesz, hanem a nép oktatása, nevelése és esetleg megnyerése, illetve sorompóba állítása bizonyos konkrét politikai célok elérése érdekében. Amikor tehát Eötvös azt mondja, hogy „csak az, ki egészen korában élt, ki korát megérté, az hathat", akkor ezt nála úgy kell értenünk, hogy az írónak nem azért kell okvetlenül értenie korát, hogy művészi eszközökkel visszatükrözhesse azt, hanem hogy hathasson rá. A marxi esztétika szerint pedig az objektív valóság művészi visszatükrözése okvetlenül hat is a társadalomra, a népre, míg ha az író legfőbb célja, hogy hasson, még nem bizonyos, hogy a valóság visszatükrözését adja és hat is. A nagy írók művészi gyakorlata éppen azt bizonyítja, hogy az a mű, amely művészi tükröződését adja a társadalomnak, néha az író akarata ellenére is hat, vagy ellenkező hatást vált ki, mint ami az író szándéka volt, míg a szép és logikus gondolat önmagában még nem művészet, akkor pedig nem hat olyan értelemben, ahogyan a művészetnek hatnia kell. Ezért Eötvös is sokkal kevésbé hatott korára és a mi korunkra is ezzel a művészi módszerével, mintha kizárólag a valóság visszatükrözését tűzte volna célul maga elé. Ez a törekvés a magyarázata annak, hogy a regényben annyi kitérést és elmélkedést találunk, amelyek nincsenek mindig összefüggésben a tárggyal, de ez a magyarázata annak is, hogy az író nem egy esetben szinte erőszakot követ el hősein és a valóságtól eltérően alakítja tetteiket, vagy jellemüket, csak hogy eleve elgondolt mondanivalóját és meggyőződését igazolja. Így érthetőek meg tehát a Karthausiban található indokolatlan fordulatok, kitérések, következetlenségek és az összes többi szerkezeti és formai fogyatékoságok.

Kétségtelen, hogy ezek a fogyatékoságok elvonnak a mű értékéből s nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy ma már a Karthausi néhez olvassmány, de ha a haladó gondolkozású magyar nemesi ifjúság

felfogását akarjuk megismerni, amely egyáltalán nem jelentéktelen a magyar polgári forradalomnak ebben az előkészítő szakaszában, s egyáltalán a forradalomnak ezt az előkészítő szakaszát, akkor aligha találhatunk alaposabb és kimerítőbb ábrázolást másutt, mint éppen a Karthausiban.

Feketics, 1952. július 28-án.

Juhász Géza

Itthon maradjatok

(Aleksa Santic „Ostajte ovdje“)

Maradjatok itthon, idegen ég napja,
Úgy, ahogyan ez süt, nem melegít majd ott,
Keserű a kenyér minden kis falatja,
Ahol nem találunk egy rokont, barátot.
Vajh' ki talál jobbat, saját szülőjénél,
És ez a föld itten, ez a ti szülőtök,
Tekintsetek jól szét, a karsztnál, a völgnél,
Hol számtalan sírban fekszenek az ősök,
Kik ezért a földért harcoltak s megvédték.
Öbennük lássátok példaképeteket!
Itthon maradjatok, és ezért a földért
Adjátok ti oda, izzó véreteket.
Mikor az ősz karja, mint egy jeges kasza,
Árva faág zöldjét, durván lekaszálja,
Nélkületek ilyen lenne csak a haza,
Mert a szülőföld a fiát visszavárja.
Ne engedjétek meg, hogy a könnye hulljon,
Térjete ti vissza, áldott kebelére,
Ki-ki azért éljen, hogy egyszer meghaljon.
Az ő völgyében, igaz dicsőségre,
Benneteket szeret, ismer itt mindenki —
Jobbak barátok közt, a meztelen karsztok —
De ismerni nem fog, titeket ott senki,
Sok virág lesz talán, de idegen arcok.
Itthon kezét nyújtja minden ember néktek,
Idegen világban csalódás lesz résztek,
E karsztokhoz fűznek összes köteleékek,
A neved, a véred, nyelved, a festvérek.
Itthon maradjatok, idegen ég napja,
Úgy, ahogyan ez süt, nem melegít majd ott,
Keserű a kenyér minden kis falatja,
Ahol nem találunk egy rokont, barátot.

A hegyi fiú dala

(Ludwig Uhland: „Des Knaben Berglied“)

Hegyi pásztor vagyok én...
A kastélyokra mind-mind letekintek,
A nap először nálam csillog,
És utoljára búcsút neki intek,
Én a hegyeknek fia vagyok!

Itt források fakadnak,
Frissen iszom száguldó, rohanó vizét,
A karomban gyémántként villog,
És harsogva zúzódik szerteszét,
Én a hegyeknek fia vagyok.

Hegyek! Az én hegyeim!
Északról, délről üvöltenek
Itt elvonuló, dúló hegyi viharok.
Túlkiáltom, hallják az emberek
Én a hegyeknek fia vagyok.

Alattam mennydörgés, villámok cikáznak,
Engem mégis a kék ég fog körül,
Ismerőseim ők, nekik így kiáltok:
Csak az apai házat ne, a sok közül!
Én a hegyeknek fia vagyok.

Ha a vészharang egyszer megkondul,
S a lármafák tüze kigyul,
Lejövök én is, csatasorba állok,
Kardomat forgatva, arcom kipirul,
Én a hegyeknek fia vagyok.

Ifj. Stadler Aurél műfordítása

Bona Julia:

Egy délszláv népballada és két néprománc

Vuk Sztefánovics Karadzics, a nagy szerb reformátor és nyelv-újító neve éppoly ismert nálunk, mint Abbate Fortis-é, aki először ültetett át délszláv népdalokat és balladákat olaszra, hogy ezután a franciák majd Goethe, Herder, Talvi, Grimm is nyomába lépjenek. A magyarok elég későn fordulnak érdeklődésükkel a szomszédos szláv népdalok, balladák felé s ezek mégis a magyar irodalomra gyakorolnak legnagyobb hatást. A kezdeti nehézségek és tapogatódzások, Kazinczy és Toldy fordításai után Kölcsey és Bajza is fordítanak délszláv népdalokat. Mind a négyen németből s így hibáik, félreértéseik is nagyjából azonosak. Az első, aki szerb eredetiből fordít, Vitkovics Mihály. A délszláv népköltészet magyar fordításainak történetében mégis Szekács József „Szerb népdalok és hősregék“ c. könyve a legjelentősebb. A délszláv népköltészet ekkor kezd hatni nemcsak tartalmával, de formájával is a magyar irodalomra. A magyar népiességnek — ahogyan Horváth János is mondja — ebben az időben egy szerbmodorú ága is volt. A szerbmodorú előadás költészetünkben Vörösmarty „Földi menny“ c. költeményével indul meg.

A fordítók ekkor még majd mindannyian trocheusban, u. n. „szerb trocheus“-ban fordítanak, még Szekács is, pedig ő már jól tudta, hogy Vuk Karadzics ilyen irányú állítása helytelen. Vuk Karadzics ugyanis gyűjteményének I. kötetében (VIII lap) így nyilatkozik: „A mi hősdalaink egyiglen tíz szótagúak, vagyis öt trocheus-lábúak (s ez a helytelen B. J.), úgyhogy a második láb után daesura következik...“ A délszláv hősdalok valóban tíz szótagúak s a negyedik szótag után — ahogyan ezt Szekács is meglátta — metszet, pauza következik. De „szerb trocheus“-ról nem beszélhetünk.

A fordítások másik jelegzetessége abban az időben, hogy a kötelezőnek felismert tíz szótagszám a „költői szabadság“ áldozatául esik. Az egykori fordítások inkább átköltések, s a fordítók megfélekednek arról is, hogy a délszláv hősdalokat „guszla“ kíséretében éneklje a nép. A daltam ismerete ugyanis megkönnyíthette volna a fordítók munkáját.

A magyar népiesség történeti korszakának lezárulásával, Petőfi, Arany, Gyulai, Szász Károly után, amikor a népellenes uralkodó-körök gazdasági és kultúr-politikája is a leigázás jegyében indul, különösen pedig 1867 után mélyül a szakadék a magyarok és délszlávok között. A szellemi érintkezést is lehetetlenné teszik s a délszláv népköltészet iránti érdeklődés is lankad. A fordítók ezután már inkább délszlávok, vagy délszláv területen élők, akik a legtöbb esetben a két nép baráti közeledésének harcosai is. Köztük Radics György, Erődi Béla, Dömötör Pál, Margalits Ede és Szegedy Rezső, Csuka Zoltán a legjelentősebbek.

Hosszú évtizedes hallgatás után legújabbán Bori Imrétől és Lőrinc Pétertől olvashattunk néhány délszláv népdal-fordítást.

Az egyik legszebb és leghíresebb délszláv népballada a „Hasszán aginica“. Eddig három magyar fordítója akadt, tudtommal én vagyok a negyedik.

A világirodalomban először Abbate Fortis fordította olaszra. Innen kerülhetett a franciákhoz. Goethe valószínűleg a francia szöveg alapján fordította németre.¹⁾ Kazinczy 1789-ben fordítja Goethe német szövegéből, melyet más délszláv balladákkal együtt Herder gyűjteményéből ismerhetett. Horváth János szerint „Gyászdal Azzán Agának szép, de szerencsétlen nője felől“ címen jelent meg először a Poétai berek-ben 1813-ban. Kazinczy a cím után odatette, hogy „mórlak²⁾“ nyelvből, Goethe után“ s ebből gondolhatjuk, hogy talán nem is tudta, hogy délszláv népballada. Bizonyos, hogy a ballada, mélyebb értelmét megérezte és értette, mégis találunk helyeket, amelyek elárulják tájékozatlanságát.

Így a „kaduna“ szót „kegyes nő“-nek, máshol viszont „özvegy“-nek fordítja, holott „férjezett asszonyt“ jelent (a szerb irodalmi nyelvben: goszpogya). Ugyanígy nem értette meg „devojka“ leány szót sem, s így ír: „Kádi! a szép özvegy idvezel téged...“ (Djevojka te ljepo pozdravljase). Ugyanígy bizonytalan a „Szvati“ szó fordításánál, amely násznépet jelent, de ő néptörzsnek gondolja. Tájékozatlansága mégis leginkább ott tűnik szembe, ahol Hasszán-aganéé szájába adja, hogy: „Bátyám, kényszerítlek életedre“. Az a mohamedán világ és erkölcsök, amelyben Hasszán-aganéé felnőtt, közel sem volt ennyire szabadszellemű. A moha-

1) Néhány kutató szerint Goethe az „Azzan-Aginica“ fordításához nem használta sem a francia sem az olasz szöveget, hanem csak az eredeti délszlávot. Én inkább azoknak a feltevéséhez csatlakozom, akik a francia fordítás mellett foglalnak állást már csak azért is, mert Goethe egyik levelében kifejenti, hogy a Rosenberg-féle francia fordítás volt kezében. Igaz, később másutt ő maga cáfolja ezt meg azzal, hogy nem emlékszik már pontosan a forrásra. Valószínűbbnek tartom ezt a másik feltevést azért is, mert a két fordításban hasonló tartalmi-formai sajátosságokat és hasonló hibákat, elírásokat találhatunk.

2) „Mórlakok“-nak az orthodox dalmáciai bevándorlókat nevezték, a szomszéd népek pedig kalózoknak tartották őket.

3) Ez a ballada mohamedán talajon, mohamedán légkörben játszódik le, de cselekménye „elvitathatatlanul délszláv jellegre mutat“. Veszelinovich Magdolna igen találatlanul így jellemzi a ballada cselekményét: „Az asszonyt váratlanul éri Asan-aga üzenete. Amikor lódobogást hall a ház előtt, rohan az ablak felé, hogy onnan levesse magát... De helyette a fivére jön, magaviseletében nincs semmi merevség; úgy bánik hűgával, mint egy gyenge, védelemre szoruló lénnyel. A tény, hogy újra férjhez akarja adni, nem kegyetlenség. Asan-aga megüzente, ne várja őt meg az asszony, ezzel köztük vége mindennek örökre. Az elkergetett asszony családja azonban elégteltelt követel. A sorok mögött ott érezzük a tehetetlen asszony kétségbeeső sikolyát, aki az otthonát, gyermekeit veszíti el... Az a tény, hogy jövendő urától hosszú fátyolt kér, amellyel eltakarja arcát... azt bizonyítja, hogy Imoski Kádit már teljesjogú urának ismeri el. Asan-aginica, a magára hagyott, passzív, féltékeny lény a társadalmi szabályok előtt meghajolt, ellentétben Asan-agával, aki sebesülten a sátorban megkívánta volna feleségétől, hogy látogassa meg.“

Egy modern és a népdal-kultúrában eddig ismeretlen szempontot világít meg Lucerna Kamilla: „Az ő (Asan-aga) követelése helyes, az írja természetét fellázadt a muzulmán szokások ellen, amelyek leigázzák az emberiséget. Egyetlen hibája, hogy nem érti meg és tönkreteszi feleségét, ahelyett, hogy szabadabb emberi felfogásra nevelné“...

Amikor Asan-aginica utoljára látja gyermekeit, az ura nem ismeri felesége érzéseit, ezért is igazságtalan vele szemben és gyilkos szavakat mond neki. Az egész vers egy - a férj és feleség közötti - végzetes félreértésen alapszik, csupa lelki bizonytalom, amelyben az ember kemény szava mögött sok tehetetlenségében.

medán nő nemcsak, hogy nem kényszeríthetett férfit semmire, de még egyenrangú társa sem lehetett neki. De ezt Kazinczy nem tudhatta. Az eredeti „imoszki kadija“-t is meghagyja változatlanul, valószínűleg nem is gondolt arra, hogy a „kadija“ megfelelője a magyarban „bíró“ (szerbül: szudac). Ugyanígy nem találja a megfelelő kifejezést a „daidza“-ra sem, magyarul „nagybácsi“.

A fordítás, mint egész, szép és érezhető benne a balladás sejtelmesség. Nyelve friss, néhol modoros, de nem idegenszerű.

A második, aki „Hasszán-aginica“-t magyarra ülteti Szekács József, méghozzá eredetiből, s így természetes, hogy fordítása jóval sikerültebb az előzőnél. Szekács ismeri a szláv balladák mondatfűzésében, ritmusában megnyilvánuló sajátosságokat s él is velük. Erdekes, hogy noha ő tisztázta legelőször a délszláv verselés lényegét s fölismerte, hogy „szerb trocheus“ nincs, mégis trocheusban fordít, mert — ahogy ő mondja — ezzel tartozik olvasóinak. Jellemző azonban, hogy a tízes szótagszám ellen is — nem gyakran —, de vét. A negyedik szótag után azonban mindig betartja a caesurát. Fordítása tartalmi hűség szempontjából nem igen kifogásolható, csak stílusa nehézkes. Fordulatai nem elég természetesek, nem eléggé naivak.

A harmadik fordító Csuka Zoltán volt. Fordítói munkásságát két periódusra oszthatjuk. Első népdal-ballada fordításaira jellemző a túlzott „költői szabadság“ a „deszeterac“ és a negyedik szótag után kötelező cezura be nem tartása. Ez jellemzi részletekben a „Hasszán aga felesége“ c. népdallada fordítását is. Abban különösen a sokat és helytelenül használt „s“ (szerb „i“) használata teszi lehetetlenné a fordítás éneklését.

Csuka Zoltán fordítói munkásságának második korszakában már sokkal jobban vigyáz nemcsak a forma hűséges visszaadására, hanem a tartalom lírai hangulatának, a sejtelmességnek és drámaiságnak az érzékeltetésére is. Ebben a korszakban eltűnik a fordításaiból az artiztikum.

A felsorolt forrásművek közt említett gyűjteménye mindkét korszakát híven tükrözi s mint egész egyike a legjelentősebb magyar nyelven megjelent délszláv népköltészeti gyűjteményeknek.

Hasszán — aginica⁴⁾

Mi fehérlik ott a zöld hegyekben?
Hó az ott tán, avagy hattyúfalka?
Hó ha volna, rég elolvadt volna,
hattyúfalka rég felröppent volna.
Nem hó az ott, nem is hattyúfalka,
hanem tábor, Hasszán aga sátra.
Ő fekszik ott nehéz sebeiben.

⁴⁾ „Asan“ török név s a magyar irodalmi és köznyelvben egyaránt Hasszán-nak mondjuk és írjuk. Most mégsem tartom be ezt a szabályt, mert a délszláv nép is balladáiban következetesen használja kétféleképp és kétféle értelemben; Hasszán-nak, ha a balladában szereplő férfi mellett a nő elvonatkoztatott, képzelt tulajdonságokkal fölruházott és szabadfelfogású, a legtöbbször *tündér*. Aszan-nak pedig akkor írják, ha az aga élettársa a régi mohamedán világ valóságában fölnevelt, annak minden bilincset és elnyomatását tűrő, engedelmességre nevelt lény. (A mi népmeséinkben lásd a János és Jánoska név kétirányú használatát: más-más típust, főhöst jelöl bennük a nép.)

Anyja, húga kerülgetik szépen,
Csak szemérmes, félénk nője késik.
Hogy a sebe már enyhülni kezdett,
így üzente ő hű szerelmének
„Ne várj engem fehér udvaromban,
se udvarban, se a családomban!“
Hogy asszonya a szót megértette,
— szegény még e gondolon vérzett —
nyerítés hallik fel az erkélyre,
S szökken a szép Hasszán-aginica
nyakát törni torony ablakából.
Utána megy szép két kicsi lánya
„Jöjj vissza, jöjj, édes jó anyácska,
nem ez a mi öreg Hasszán-agánk,
hanem bácsink, Pintorovics bátyád“
Megfordulva Hasszán-aginica
bátyjának ölébe hullt zokogva.
„Igen bátyám, lásd e nagy-nagy szégyent,
engem hajt el, anyját emez ötnék!“
A bég szenved, nem beszél egy szót sem,
hanem keze zsebeibe mélyed,
kiveszi selyméből a levelet:
„Gyere vélem anyánk hajlékába.“
Az asszony, hogy elolvasta sorra.
Két fiát im homlokon csókolta,
két lányának orcáját csókolta,
de kicsije még bölcsőben ringó,
válni tőle nehezebben tudott.
Hanem bátyja a kezét megfogta,
kis fiától nehezen elvonta,
így vette föl magához nyeregbe,
így ment véle fehér udvar felé.
Családjánál kis ideig volt csak,
kis ideig, talán csak egy hétig,
a jó asszonyt, jó családból valót,
a jó asszonyt máris sokan kérik,
Köztük legfőbb imoszki bíró volt.
De az asszony bátyjához könyörög:
„Ah, úgy nem kívánom, hidd el, bátyó,
ne adj, ne adj oda senki máshoz,
ne hasadjon meg én szegény szívem,
látva árva, jó gyermekeimet.“
De a bég most nem hallgat reája,
a bíróé lészel te — így mondja.
De az asszony szüntelenül kéri,
írjon bár meg egy fehér levélkét,
küldje majd így imoszki bírónak:
„A leányka szépen köszönt téged
levelében szépen kér most téged,
ha majd összegyűjtöd a násznéped,
hozz jegykendőt néki hosszát, szépet,
hogy majd Hasszán-háznál elmenőben
ne láthassa árva kis magzatit.“

Hogy a bíró e levélkét vette,
a násznépet egyre gyűjtögette,
násznépet gyűjt, indul a leányért.
Jól érkezett násznép a leányig,
egészségben vissza is fordultak.
De a Hasszán-háznál elmenőben,
két kislányka az ablakból nézte,
fiai meg elébe siettek
s anyjukhoz szépen könyörögtek
„Jer vissza, ó, kedves édesanyánk,
hogy mi néked ozsonnázni adjunk.“
Hogy ezt hallja Hasszán-aginica,
a násznagyot imígy szólongatja
„Istenben testvér, nászmenet feje,
állj meg a ménnel ez udvar megett,
ajándékozni engedd gyermekeimet.“
Árváskáit megajándékozta
fiacskáit aranyozott késsel,
leánykáit szép, hosszú köntőssel,
kicsijének, ki bölcsőben ringott,
néki inget, hosszúaljút küldött.
És ezt nézi a hős Hasszán aga
hívogatva két kicsi fiát ő
„Jertek ide, én kedves árváim,
ha anyátok az a „paraszt“ szívű
rajtatok ennyire nem könyörül“
Meghallva ezt Hasszán-aginica
fehér arccal anyaföldre esett,
útjában lelkétől már búcsút vett,
bújában hogy nézte az árvákat.³⁾

X

Két néprománc

A következő két néprománc magyar fordítására még nem akadtam.

1.

Mi fehérlik ott a hegyoldalban,
sötétség az, vagy víz állt meg ottan,
vagy tán tündér, vagy tán mérges kígyó,
vagy a birka maradt el a nyájtól?
Nem sötétség, víz sem állt meg ottan,
nem tündér, meg nem is mérges kígyó,
hanem birka maradt el a nyájtól.
Juhász hajtja birkáit a hegyről,
ott maradt egy birka a legelőn,
hajladozik, messziről fehérlik.

(A „Hrvatske narodne balade i romance“ c. gyűjteményben 1951-ben,
14. old. „Kaj se ono v planini beli“ címmel.)

Úl a lányka szőlő közepében,
 lányka dalol, madárka válaszol.
 Kérdi lányka szőlő közepében
 „Oh madárka, kicsike madárka,
 mért nem dalolsz télen úgy, mint nyáron?“
 Így válaszolt a kicsi madárka
 „Kedves lányka szőlő közepében,
 adjál nékem te édes meleget,
 majd éneklek télen úgy mint nyáron.
 De te lányka szőlő közepében,
 mért nem dalolsz mint édesanyádnál?“
 Mondja lányka szőlő közepében
 „Oh madárka, kicsike madárka,
 adj te nékem anyai meleget,
 éneklek majd mind édes anyámnál!“

(„Majčine milosti“. 10. 54. old.)

Forrásművek

- Abbate Alberto Fortis: „Viaggio in Dalmazia“, Venezia, 1774.
 Vuk Sztefánovics Karadzics: „Mala prstonarodna slavensko-serb-
 ska pjesmarica“, Viena 1814.
 Kazinczy összegyűjtött munkái.
 Kölcsey Ferenc minden munkái, I. kötet, műfordítások c. fejezet.
 Bajza József munkái, Szerb dalok, Talvi és Gerhard szerint c. fe-
 jezet, IX. kötet.
 Vitkovics Mihály „Bácskai regedal“, Aurora, 1827.
 Radics Dusán „Vitkovics életrajza“, Újvidék, 1909.
 Mláden Leszkovác „Mihajlo Vitkovics, njegov život i rad u srpskoj
 i madjarskoj književnosti“, Sremski Karlovci, srpska manastirska štam-
 pariya, 1934.
 Szekács József „Szerb népdalok és hősregék“, Franklin-társulat,
 1887.
 Radics György „Rigómezei dalok“ Zombor, 1882.
 Dömötör Pál „Őszi rózsák“, Zombor, 1895.
 Margalits Ede „Kraljevics Marko“. Olcsó könyvtár, 1899.
 Pero Slepčević „Šta je video Goethe u našoj naronoj poeziji?“, Le-
 topis Matice Srpske, 332. sz.
 Csuka Zoltán „Magyartárgyú délszláv népballadák“, Kalangya, XI.
 évf. 3. sz.
 Dr. Kliér Jenő „A szláv hitrege“, Kalangya, IV. évf. 4. sz.
 Horváth János „A magyar irodalmi népiesség Faludytól Petőfiig“,
 Budapest, 1927.
 Kopitar Jan „Asan-Aginica“ 1813.
 Szerb Antal „Magyar irodalomtörténet“.
 Veszelinovics Magdolna „A délszláv népköltészet felfedezése a né-
 met és magyar irodalomban“, Budapest, 1946.
 Csuka Zoltán „Délszláv népballadák“, Budapest, 1946.
 „Hrvatske narodne balade i romance“, Zagreb, 1951.
 „Srpske narodne junačke pesme“, Beograd, 1922.
 Bori Imre „Versek a horvát népköltészetből“, Ifjúság, VIII. évf.
 340. sz.

Néhány szó Csáth Géza elmarasztalásáról

Sehogyan sem tudok belenyugodni abba, hogy a műkedvelő színjátszás idei szemléjén Csáth Gézát, ezt a tragikus sorsú, fiatalon elhunyt írórt elbuktatták. Még kevésbé térhetek napirendre afelett, hogy a Zomborban bemutatott drámáját A Janikát egyszerűen és felelőtlenül tartalmatlannak, értéktelennek minősítsék, ahogyan azt napilapunk tette egyik számában, minden bizonnyal a darab közelebbi ismerete nélkül.

Csáth Géza a kevésbé ismert írók közé tartozik. Műveinek újraértékelése, mint annyi már íróé is, talán még el sem kezdődött. Herceg János érdeme, hogy alkotásait már nem takarja az évtizedek folyamán rájuk rakódott por, s hogy — ha egyelőre kevesen is — ma ismét felfigyeltek rá. Súlhóf Józseffel együtt mondhatom, hogy „olyan író, akire büszkék lehetnénk és aki, ha súlyos polgári tragédiája nem törli ki az életből és a huszas évek álszenteskedő magyar irodalmából, jóval jelentősebb lehetne, minthogy irodalomtörténészek szűk köre ismerje, elismerje és értékelje.” Csáth Géza munkásságáról egyelőre ennyit.

Sulhof József a „Proféta-sors a színpadon” című, a „7 Nap”-ban megjelent cikkében már egyszer foglalkozott A Janika esetével és Csáth Géza elmarasztalásának okát a szervezők és a szereplők előítéleteiben, „kétféle mérték”-ében látja, vagyis abban, hogy a szervezők és a szereplők más rostára teszik a vajdasági szerzőt és más rostára a nem vajdaságit. Bár kétségbevonhatatlan, hogy ez a kétféle mérték igen gyakori, A Janika esetében ezt sem a zombori színjátszók, sem a szemle bácskai bíráló bizottsága nem alkalmazták. A zombori színjátszók műkedvelői viszonylatban igen jó teljesítménye és a bíráló bizottság állásfoglalása alaptalanná teszi az ilyenirányú gyanút. Máshol kell tehát keresnünk az okot.

Nézzük meg, mit kifogásolt a bíráló bizottság (e sorok írójának kivételével). Előbb azonban ime, dióhéjban, a darab tartalma.

A Janika központjában egy kistisztviselő családi háromszöge áll. A megcsalt férj válni akar, amikor tudomást szerez róla, hogy Janika, aki az első felvonásban hirtelen megbetegedett és meghalt, nem az ő gyermeke volt s hogy felesége már évek óta csalja őt a jól jövedelmező állásban lévő lakójukkal, aki figyelmelességekben, anyagiakban és testi élvezetekben egyaránt pótolta mindazt, amit ő nem tudott feleségének nyújtani. De még a számonkérés folyamán az adott körülmények hatása alatt belenyugszik sorsába és részegre issza magát. A háromszög megbontatlan marad.

A bírálók véleménye, röviden összefoglalva, a következő volt. Csáth Géza nem oldja meg a felvetett problémát, nem mutat kivezető utat. A kilátástalanság nyomasztó hatását még fokozzák a dráma naturalista elemei, sötét színezései. Erkölcsrontó színmű.*

A Janika ilyen elbírálása alaptalan. Ime, miért.

*A szemle bácskai bizottsága a szemle középszakaszának végén mégis úgy döntött, hogy meghívásra terjeszti elő a zombori együttest a palicsi Magyar Ünnepi Játékokra, de nem azért, mert közben megváltozott volna a véleménye A Janikáról, hanem azért mert a szemle középöntőjében résztvevő tizenkét bácskai együttes közt az apatinin kívül nem talált olyant amely mind a bemutatott színmű, mind pedig az alakítások, rendezés és egyebek tekintetében egyaránt felülmúlta volna a zombori együt-

Csáth Géza Pertics Jenő családi tragikomédiájának megírásakor a XX. század első két évtizedének súlyos válságait látta maga előtt, az embert emberi mivoltából kivetkőztető életkörülményeket. Ezeket a körülményeket és a körülményeket létrehozó rendszert bírálja, amikor magnéziumfényvel egy pillanatra bevilágít kora egyik tipikus alakjának életébe, annak a kiskeresetű kistisztviselőnek az életébe, aki a sok hajlongásban, megalázkodásban teljesen gerinctelenné válik, s a polgári látszat-jólét kedvéért megalkuszik önrzétével. Hogy élesebb legyen a bírálata, az író Pertics Jenőt szellemi degenerálódásának azon a szakaszán mutatja be, amikor már annyira elvesztette normális ítélőképességét, hogy bele tud nyugodni az egészséges ítélőképességű, egy kicsit is önrzetes ember számára tűrhetetlen családi háromszög fennmaradásába.

Csáth Géza azonban, mint orvos, belátott a házaselet legrejtettebb zúgaiba és rámutat a fennálló házassági intézmény, egyes fogyatékoságaira is. Pertics Jenőné nemcsak az úri élet utáni vágy viszi Kálmán karjaiba, hanem az is, hogy Kálmántól megkapja azokat az élvezeteket is, amiket a nála jóval idősebb férje már csak ritkán nyujthat. Csáth Géza drámája éppen azért hat a realitás erejével, mert nem leegyszerűsített elméletek alapján rajzolja meg alakjait és építi fel drámáját, hanem magát az életet viszi színpadra, de a vérbeli művész eszközeivel. A Janikát bátran akár életképnek is nevezhetjük. Bíráló, vádoló életképnek. S bírálata, minden élessége mellett is, pozitív bírálat, mert rámutat kora társadalmi rendszerének és a rendszerből eredő életkörülményeknek a romboló hatásaira.

Ebben a drámában a bírálók nyomát sem találják a morfiummá-mornak, bármennyire is hajlanak rá, hogy alkotásainak háttérében ilyenmit lássanak.

Ami pedig a bírálatnak azt a részét illeti, hogy Csáth Géza nem oldja meg a felvetett kérdést, nem mutat kivezető utat, arra — mivel a bírálók ezt hiányosságnak, hibának tekintik — azt mondhatom, hogy az írónak nem is kötelessége megoldást adni. Állításom alátámasztására egy egész sor tekintélyt idézhetnék, de talán kettő is elég lesz. Csehov erről ezt írja: „Nem a pszichológus (azaz író — L. Timofejev megjegyzése) dolga, hogy megértse azt, amit nem ért. Különösen nem a pszichológus dolga, hogy úgy tegyen, mintha megértene azt, amit senki sem ért... Rám csak az tartozik, hogy tehetséges legyek, azaz hogy tudjam megvilágítani a személyeket, s hogy tudjak beszélni a nyelvükön... A Karenina Annában és az Anyeginban egy kérdést sem oldottak meg, de ezek a művek kielégítenek már azzal is, hogy valamennyi kérdést helyesen vetették fel. A bíróságnak az a kötelessége, hogy helyesen vesse fel a kérdéseket, a megoldást pedig hadt hozták meg az esküdtszéki tagok.“ Balzac azt mondja, hogy „a szerző megelégszik azzal, hogy felállítja az egyenletet, nem törekedve megoldásra.“ A bírálók tehát a dráma eszmei tartalmának a vizsgálatakor téves úton jártak s többet követeltek, mint amennyit írótl követelni lehet.

A Janikában fellelhető naturalista színezések szintén nem adhatnak komoly okot az elmarasztalásra. Ellenkező esetben, jaj, mi lenne sok, világirodalmi viszonylatban is értéknek számító művel!

test. Hogy azután mégis miért és kinek az előterjesztése alapján vetette el az Ünnepi Játékok központi szervező bizottsága a zombori együttes meghívását, azt még ma sem tudom. Mivel a bíráló bizottság csaknem egyöntetű volt annak a megállapításában, hogy a zombori együttes az alakítások, rendezés és egyebek alapján megérdemli a meghívást, kétségtelen, hogy a központi szervező bizottság is a színművet kifogásolta.

Most vizsgáljuk meg még azt is, milyen veszély fenyegeti a színházlátogatók erkölcsét A Janika felől. A bírálók az erkölcsromboló hatást főleg abban látták, hogy a családi háromszög a férj tudomásával továbbra is fennmarad. Véleményem szerint azonban a férj tragikomikus helyzete olyan nyilvánvalóan rámutat arra, hogy Pertics Jenő esete nem követendő példa az életben még akkor sem, ha véletlenül valakinél hasonló módon alakulnának a körülmények, hogy ilyen veszélytől fölösleges óvni az ilyen tekintetben már egészséges kritériumú közönségünket.

Mindezzel nem mondtam azt, hogy Csáth Géza drámájának nincsenek fogyatékoságai. Minden fellelhető hibája mellett is azonban olyan értéket jelent, hogy számon kell tartanunk s bármelyik műkedvelő együttesünk vagy színházunk bátran műsorába iktathatja.

A fentebb elmondottakat főleg azért tartottam szükségesnek közölni, hogy többen hozzászóljanak és a vita során minél szélesebb körben tisztázzuk a színművek bírálatában döntőjelentőségű szempontokat és kritériumokat.

Eri Pál

S Z Í N H Á Z

A l e g y e z ő

(Jegyzetek az évad utolsó bemutatójáról)

Néhány hete, hogy lezárult az idei színházi évad is. Voltaképpen ez már nem is a bemutatók időszaka. Legalább is a színház zárt termében nem; esetleg szabadtéri színpadon, épp olyan ünnepi játékok keretében, amilyen a nemrégiben zajlott le Palicsfürdön, vagy rögtönzött dobogón, amilyenre a szerző is szánta ezt a darabot, hogy jó, pajkos vidám hangulatot keltsen s amikor már a néző a kacagtató kergetőzésbe belefáradt s lihegve megállt a játékkörönd szélén, akár előveheti a befelé fordított tükröt is, hogy legyen min gondolkoznia. De bent a színházban a színházlátogató közönség soraiban már a törzsközönség érdeklődése is másfelé fordul, — még akkor is, ha szabadidejének minden percét a színházi életnek szenteli. Ha teljes figyelme még itt van a színpad körül, akkor inkább a számadás foglalkoztatja a letelt évad munkájáról, az összegezés és egy kicsit az önvizsgálat is, — mint az elkésett bemutató problematikája. Mert már mindannyiunkban készülöben van a szezon számadásának mérlege. A közönség maga is — itt a nézőtér komoly színházi életet élő látogatójára gondolok — számadást csinál s kíváncsian latolgatja, méricskéli, figyel: merre billen a mérleg? A tartozik vagy a követel oldalra? Kielégítő-e az **eredmény**? Mit végzett a színház egy esztendő alatt, ha munkáját, mondjuk, az előző év repertoárjához viszonyítja? Vajjon mozdult-e előbbre, vagy egész erőfeszítése nem hozott mást, mint „egy lépést előre, két lépést hátra“? ... Mi maradt kiaknázatlanul és mit kellett volna még elvégeznie, hogy jól megfeleljen hivatásának és a közönség kívánalmainak is eleget tegyen.

Ha már itt tartunk, magától értetődik, az a kérdés is fölmerül: milyen mértéket használjunk most? Hiszen a szezonból már úgyszólván kifelé tartunk. Vagy épp ellenkezőleg!? A mérték még szigorúbb legyen, mert amit most láttunk a premieren, annakéréséhez a legtöbb idő jutott.

Ez a két kérdés viaskodott bennem a Magyar Népszínház legutolsó bemutatóján. Akár a széksorokat néztem, — kissé fáradtan, unottan, tikkadtan lézengett bennük a maroknyi közönség, — akár a színpadon pergő darabot. Ez a két tény és amit magától a közönségtől hallottam, megerősítette bennem az észrevételt: ez a bemutató kissé elkésett. Korábban kellett volna színrekerülnie, talán mindjárt a szezon **elején**, amikor a társulatban is több a vállalkozási készség és a közönség is nagyobb érdeklődéssel fordul a színházi esték felé. Akkor hiányoltuk is, vártuk is a változatosságot, mert úgy gondoltuk, hogy ezzel a szezon kezdeti nehézségei is könnyebben és eredményesebben leküzdhetők. Mert valóban: ha a nyitás szeget üt a közönség fejébe s gondolatban a színházon kívül is van mivel a színházzal foglalkoznia, akkor jobban együttél vele és az együttélés termékenysége jó megoldásokat hozhat. Ma, — az elmúlt öt esztendő alatt megtett és sokszor nagyon nehéz munkában eltelt út után elérkezett a színházi élet fejlődésének az az időszaka, amikor tulajdonképpen erre várunk és ezt sürgetjük lépten-nyomon:

Kapcsolatot a közönséggel!

Egyszerű, szinte unalomig ismert mondat ez. Hányszor leírták már értekezésben, kritikában, újságcikkben s ma, ha pusztán áll egymagában, úgyszólván semmi visszhangot nem kelt. De még a színházi bírálat szövegének, kellős közepén sem, mert közhellyé vált mind a színész, mind a rendező és a bírálatot rendszeresen olvasó színházlátogató előtt.

Nekünk most az a föladatunk, (elsőrendű fontosságú föladatnak tekintem), hogy lekaparjuk róla azt a hordalékot, amit az idő rárakott és hangsúlyunkkal minden egyéb mondanivalónak az elejére hozzuk. A közönséggel, a **néppel** való kapcsolat számunkra nem közhely, nem semmitmondó mondat, hanem a színjátszás **célja és legfőbb értelme**. Aischylos és Plautus után a középkori misztérium-játékok helyett Shakespeare, Marin Drzsics és Molière is ezt a forradalmas újítást hozta színpadra.

A XVIII. században a fejlődésnek ezzel a mozzanatával találkozunk az olasz drámairodalomban is.

Carlo **Goldoni**, az olasz színpad újjáteremtője abban az időben jelentkezett, amikor az olasz irodalom fejlődése új lendületet vett, kezdte levetkőzni a barokk bénító, spanyolos hagyományait és helyette a francia Fölvilágosodás **életigenlő** racionalizmusával telt meg. Ennek szembeötölő nyoma majd minden műfajban megtalálható. Még az opera is ezt az utat követte és merész újítással az étellel teli, barátságos és vidám hangulatú befejezéseket alkalmazta.

Ezt a fordulatot találjuk az olasz vígjátékirodalomban is.

Goldoni nem kapaszkodott a „hármasság” elérhetetlennek látszó magaslatai felé; vígjátékaiban a népi hagyományokból indul ki s azt fejlesztette de úgy, hogy továbbra is megtartsa a **közvetlen kapcsolatot a néppel**. A commedia dell'arte rögtönzött színpadi játékeit már eredetileg is a néppel való közvetlen kapcsolat teremtette meg. Így nem a formai tökély a legfőbb követelménye, hanem a hang, a belső hangulat amely áthatja és a nép szívében bármikor megfelelő visszhangra talál. Könnyedsége, szabadszárnyalása és nem utolsó sorban az, hogy nem állít a szerző elé szigorú esztétikai követelményeket, — Goldonit is megtermékenyítette. Volt olyan esztendő, hogy tizenöt-tizenhat vígjátékot is megírt, természetesen ezek közül nagyon kevés élte túl a rögtönzött színpadi játékok életkorát, mindamellett az olasz színpadnak valóban újjáteremtője ő és egynehány mesterműve halhatatlanná vált.

Ezek közé tartozik a „Légyező” is.

Tartalmának lényege egyetlen mondattal kifejezhető: bonyodalom egy legyező körül. Ám ez voltaképpen csak a cselekményt jelöli meg, — ennél jóval több a vígjáték társadalmi jelentése. Két fölvonáson keresztül egy kis lombardiai falu polgári élete hullámszerűen elöttünk — a szerző megjelölése szerint — a XVIII. század elején, jöllehet a darab tipológiájából ítélve korábbi időpontra is tehetnénk. A társadalomrajz, amit a darab korhű alakjainál fogva ad, az olaszországi vidéki életet jeleníti meg. Goldoni itt nem az állandó vígjáték-figurákkal dolgozik — bár Crespino, a cipész alakja erősen Arlechinóra emlékeztet —, mert Rocca Marina gróf karrikatúrája, Evaristo kereskedő, szerelmes ifjú szenvedő alakja, Giannina, a nagyszájú parasztlány, Coronato, a vendéglős, Limonato, a pincér alakja már azzal is eredeti figura, ahogy a maga hétköznapijában él és mozog s anélkül, hogy különösképpen erőltetnék a hangsúlyt, a rendezőileg összefogott kép így egymagában is társadalmi háttérrel ad, kort rajzol meg (még ha karrikatúrában is) és kacagtató gúnyképet fest a vidéki, kispolgári élet fonákosságairól. Ennyi az egész, amit a „Legyező” fölfed elöttünk és a két hősszerelmes, Evaristo és Candida szerelme, amely az érzelmek húrjaiból csál ki groteszk hangokat. A legyező pusztán csak egy kis ajándéktárgy, csecsebecse, amelynek váratlan eltűnése eltávolítja egymástól a szerelmeseket. Kitér a perpatvar, mindenki mindenkire támad s megmutatják igazi arcukat. Majd megkerül a legyező, a szerelmesek ismét kibékülnek, boldogok, kacag a nép, vidám körtáncba kezd az egész kisvárosi sereg és a függöny legördül.

Finita la commedia.

A vígjáték végetért, a függöny valóban legördült, de mi hiányérzettel távoztunk a nézőtérről. A darab nem keltett visszhangot röpké cselekményével, a rendezői munka vagy a színészi teljesítmény? Vagy talán láthatatlanul ott termett a negyedik fal? Engem is vegyes érzelmek töltöttek el az előadás után, mégis megütötte fületem a távozó közönség véleménye a színház kapujában. Minden fogyatékoságot Goldoni számlájára irtak csodálkozva: „hogyan lehetett ilyen darabot műsorra tűzni?” Azok, akiktől e vélemények elhangzottak, talán nem is gondoltak arra, hogy más rendezői megoldásban, szélesebb skálájú képzelet érvényesítésével egészen más levegője, más hangulata lehetett volna a darabnak. **Virágh** Mihály, a népszínház fiatal rendezője ezúttal kapott először klasszikus darabot a kezébe. Főadata sokkal összetettebb volt, mint amilyenek ő találta. A „Legyező” tényleg nem nevezhető a színpadi hatás valamennyi eszközével fölépített darabnak, szerkezetileg egyszerűbb, kompozícióban látszólag igénytelenebb mű. Alig két fölvonásra terjedő cselekmény milyen lehetőségeket nyújt, még ha bonyodalomban gazdag színpadi játékról van is szó? Kétségtelen, a legfőbb követelmény a hangulat egységének a megteremtése, hogy annak emelkedő vagy ereszkedő üteme zenemű pontossággal zengjen a rendező beintésére. De egyetlen hangszer, egyetlen szólam se maradjon ki belőle, mert ha egy zenekarban a fúvósok elnyomják a vonósokat, akkor hiába várjuk mi a mű mélyebbre ágyazott értékeit, mondanivalóit kicsengeni, ezeknél jóval hangosabb a cintányér csinnadrattája, a trombita hahotázó harsogása és a kürt rikácsolása. Ez a harmónikus egység hiányzott a „Legyező” rendezéséből. Minél nagyobbak a darab- és a színpadnyújtotta lehetőségek, annál szigorúbb mértéktartást követel a belső egység megőrzése. Mert a Crespino nekihevelésében Arlecchinót alakítva tűszárnyalta partnerét vagy a partner nem tudja őt követni, akkor az

egész jelenet olyannak tűnik, akár egy vásári kókler harsonája és a közönség arcán megfagy a mosoly. Ennek következtében a darab szaggatottá válik s az így támadt hézagokat a színész egymagában nem tudja áthidalni. (Főleg akkor nem, ha a saját hangjától nem hallja a partnerét, sem a rendezőt!) Egy-két jelenet leleményes megoldása (a gróf a nép előtt; a cipész szerelme; pincérjelenet a falusi kiskávéház terraszán), de mindez még ha hozzászámítjuk Rocca Marona gróf alakjának remek megfogalmazását, még akkor sem volt elegendő ahhoz, hogy valahol rátaláljon a hangulat egységére és ezen keresztül megtalálja, megteremtse kapcsolatát a közönséggel. Kár, hogy a színpadi játék zárószáma, a „rögtönzött” néptánc a balett némaságával leng át a színpadon, ahelyett, hogy a muzsikának megfelelően a táncosokból is életet árasztó dúdolást, kuncogást és „tralalát” csalna ki és a közönség felé kifordulva hangulatába bevonná az egész nézőteret.

Jól tudjuk, hogy Virágh Mihály rendezői pályájának kezdetén jár. Ami gyakorlatát illeti, még ott tart, hogy munkájában a lelegelembb követelmények is sok gondot okoznak (a partnerek közötti hangulat állandósítása; a szövegközök megjátszása, például az Evaristo-Cedro jelenetében, hogy az alakok céltalanul ne ténferegjenek), de azzal, hogy van bátorsága a Népszínház színpadán klasszikus darabhoz nyúlni, meggyőzött bennünket arról, hogy szakadatlanul gazdagodó tapasztalati tárházával nem is olyan sokára jóval többet fog nekünk nyújtani és azok közé a színházi emberek közé tartozik, akik nem riadnak vissza a merész, eredeti megoldások alkalmazásától.

Érzem és tudom, hogy némi ellentmondás van e sorokban, de mégis papírra kell vetnem, mert az ellentmondások sokszor természetes velejárói a művészi összteljesítménynek. Arról van szó, hogy amennyi negatívumtól a darab rendezése terhes, legalább annyi pozitívumot hozott színpadra Szabó István igazán művészi alakítása. (Ez nem utolsósorban a rendező érdeme is. Rocca Marina gróf a kis lombardiai falu jelenétől távol, a múlt emlékvilágában él. Jártában-keltében breviáriumokat és reminiscenciákat olvas, csak azért, hogy a múltba feledkezzen és ne is lássa, ne is hallja a feudális nagyurak szópemlékü helyét elfoglaló polgári valóságot. Irtózik a zajtól, irtózik a hangos emberektől, akik álmodozásában megzavarják. Szeretné letúnt tekintélyét újra élni, hogy elnémitssa az új hangoskodókat, de az egész falu gúnyos kacaja figyelmezteti, hogy erről már lekéssett. Szabó István hanghordozása, gesztusa és a legaprólékosabban kidolgozott játéka olyan színészi munkára vall, amit állomásként kell följegyeznünk fejlődésének fölfelé ívelő útján. Eddig is tudtuk róla, de most megint megerősített bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy sokoldalú, **vérbeli** művész: **fölléphet Shakespeare lépcsőjén.**

A darab bemutatója után érdemes hosszabban foglalkoznunk Szilágyi László Crespinojával. A Népszínház fiatal művésze ebben az évabdan immár negyedik vagy ötödik, nagy teljesítményekre lehetőséget nyújtó szerepet kapott kézhez. Ilyen, arlecchinói szerepkörben még nem láttuk. Mint már fennebb említettem, alakítása túlzásoktól ugyan nem mentes, mégis egyedülálló és eredeti megfogalmazású, igazi Galdoni-alak. Szabó István után a legjobban ő közelítette meg az olasz komédia hangulatát. Könnyed és változatokkal teli játéka olykor a környező partnerek színtelensége miatt tűnt túlhangsúlyozottnak. Kétségtelen, hogy ha az egész darab hangulatát Rocca, Crespino tisztultabb hangjára viszi át a rendező, jóval közelebb kerül föladata teljes megol-

dásához. Ami Szilágyi legfőbb erényét jelenti: sokoldalúsága most var kibontakozásban. Minden helyzetet át tud élni és van érzéke hozzá, hogy érzelmeinek legrejtettebb mozzanatait is közölje a közönséggel. Tud kapcsolatot teremteni és meg is tudja tartani azt, csak még a mértéktartásával van baj. Egy alak szerencsés megfogalmazása még nem minden. Csak az epizódistáknál elégszünk meg egy-egy remek arcél fölvilanásával s utána nem csak nem baj ha elmerül, de el is kell merülnie olyan gyorsan, oly váratlanul, ahogyan fölmerült. Crespino szerepében nem elegendő a fölbukkanás, állandósítani, végig kell vinni a darabban ezt az alakot olyan mértéktartással, amely az első jelenettől az utolsóig egységes játéktilust követel. Crespino nem egészen Arlecchinó és főleg nem kékler, aki aztán mindenkit túlharsozhat, túlkacaghat. (Ez az a pont, amiben Goldoni szakított a commedia dell'arte dobogójának szabadszellelemével s helyébe a francia vígjáték klasszikus szellemét állította, hogy a rögtönzés s túlzásainak gátat vessen s helyet biztosítson a művészi mondanivaló számára. Szilágyinak előbb mindezt meg kell találnia mielőtt alakját továbbvinné az elemzőbírálatra igényt tartó művészi siker felé.

Elégge színes és érdekes figurája a darabnak Evaristo, a milánói kereskedő, de nem a legszerencsésebb megoldás, hogy maga a rendező vállalta szerepét. Klasszikus műveknél még sokkal nagyobb gyakorlattal rendelkező rendezők sem igen mernek ilyen nagy erőfeszítést igénylő kettős föladatra vállalkozni, mert tudják, hogy vagy az egyik, vagy mind a kettő megsínyli azt. Így járt Virágh Mihály is. A szerencsésen megoldott maszkhöz nem kapcsolódott ugyanolyan szerencsés színészi játék az alak megfogalmazásában. A szövegeknyv szerint Evaristo falura látogatott naív hősszerű, de ugyanakkor a milánói kereskedő társadalom képviselője, aki amit nem győz ésszel, hát pénzzel pótolja. Parnevú, osztályából fölfele kapaszkodik a főúri társadalom felé: az a célja, hogy annak semmittevő örökébe lépjen. A legyező ürügyén őt valóban kiforgatják igazi énjéből, de épp azért, mert kiforgatják, a kétségbeesett kapkodásban mutatkozik meg meg igazi arca. Virágh Mihály ezt az összetett figurát leegyszerűsítette s ahelyett, hogy a főhős teljes alakjával a cselekmény központjában is hasonlóképpen érvényesült volna, helyenként szinte mellékalakká szürkült és elveszítette a kapcsolatot partnereivel. Ezt mindenekelőtt a hangsúlytalan szövegmondás és a szintelen játék idézte elő és érezni lehetett — főleg az összetettebb jelenetekben —, hogy a szerep nem ért meg a színészen. Pusztán a szövegeknyvre bízta magát, ahelyett, hogy hozzájátszana és kijátszana még azt is, amit voltaképpen partnereinek szövegéből kell a maga számára kibogoznia.

Sz. Szabó Mária parasztlánya színekben jóval gazdagabb és a tablóba beleillő figura volt. Szájas, heves, tűzrölpattant lány, akiből ma-holnap kardos menyecske lesz s akkor majd méginkább ki meri nyitni a száját azok előtt is, akik fölötte élnek. A mozgalmas cselekmény központi szereplője s épp ezért az alak egységes megfogalmazása több figyelmet érdemel. Úgy érezzük, Szabó Mária itt kissé szabadjára engedte rutinját és helyenként megfélekedett a mértéktartásról. Ahelyett, hogy több változatot hozott volna, hangjának erősségét fokozta, hogy ily módon érvényesítse jelenvalóságát. Éppen azért, mert Szabó Mária elsővonalbeli színésznő és drámai alakításaival nem egyszer feledhetetlen művészi teljesítménnyel ajándékozott meg bennünket (most is, alig vártuk már, hogy prózai darabban színpadon lássuk), a Legyezőben adósunk maradt, mert nem egészen azt nyújtotta, amit tőle vártunk.

Juhász Anna a bolttulajdonosnő megformálásában már több szerencsével járt. Bár az ő szerepe is csalogató, a csetepaté és a köréje sereglő alakok ügyetlen kapkodása őt csábítja a helyzet magaslatára, mégis meg tudta tartani a mértéket és bármennyire is megejtő volt ez a hívogatás, nem hagyta el a helyét. Juhász Anna komoly, fegyelmezett színésznő, — ismét bebizonyította, hogy ennél jóval nagyobb munkát is rá lehet bízni: megállja vele a helyét.

Szkala Jolán Candidája halk, finom alak, kissé halkabb és finomabbra sikerült, mint amelyet a vigjáték hangulata kíván. Mintha csak azért egyszerűsítette volna le a szerepet, mert mások már ügyis túlkomplikálták. De nem. Inkább azért maradt helyenként jelentéktelenül a háttérben, mert sem rendezői, sem színészi koncepcióban nem volt gondolat, ami előre hozza. Egyébként hanghordozása, szép szövegmondása tetszett.

Nem múlik el bemutató a Magyar Népszínház színpadán és nem röppenhet el alig egynehány szóra terjedő epizód szerep, hogy **Fejes György** — ha ő kapja kézhez a munkát — meg ne lepjen bennünket. Így voltunk vele most is. Jóllehet, a kevésbé szerencsés színpadi megoldás messzire hátra, a sarokba dugta előlünk ezt a művészi átéléssel megformált s színekben gazdag alakot, de mi utána mentünk, figyelő szemünk megkereste Limonatot a színpadon, hogy rajtafeledkezzen. Fejes György már-már a Népszínház legerősebb epizódistájává nőtte ki magát és lám, az ilyen röpke kis mondanivalóból is milyen remeket tud alkotni. **Meditáló** színésznők, akiben sokkal több erő és érték rejlik, mint amennyit eddig kibontott előttünk.

Ha szétnézünk még a játék körében, akad néhány színes és figyelmet érdemlő figura. Ilyen mindenek előtt **Szabó János** vendéglőse, balzaci maszkja meglepően jól sikerült és jól telítette étellel. Ilyennek képzeltek. **Tóth Gyula** patikusa annyiban marad kissé mögötte, amennyiben a karrikatúra helyenként túlzásokba ment át, s vigjátéki helyett a kínáló bohózat elemekbe kapaszkodott. **Czehe Gusztáv** bárója hanghordozásában, gesztusaiban és némileg kiegyensúlyozott játékában jó vigjáték alak volt. A sok-sok szerényen és csöndben megjátszott mellékszerep után csak most kezd igazán szóhozjutni. Szerepét valóban éli, mindig komolyan veszi, amit kap. Elmondhatjuk róla: érdemes tagja a társulatnak. És csakis nyereség lehet számunkra, ha a rendezők fölfigyelnek rá s helyet biztosítanak számára a nagyobb föladatok megoldásában is. **Kiss Júlia** szobalánya nem jelentéktelen, bármennyire is annak látszik s ez a csöpp szerep is elegendő ahhoz, hogy felkérjük nagyobb föladatokat vállalására. Reméljük a jövőben alkalma nyílik följárni előttünk alakító művészetnek egész skáláját. **M. Pálfi Margit** szolidan megjátszott özvegyasszonya nem hagy kívánni valót maga után.

Talán azért is, mert a darab a költségvetési év végére esett, kiállításán kissé érződött, hogy annyiból állították ki, amennyire telett. A lombardiai falu főtere nem elég nyílt s főleg nem elég mély ahhoz, hogy a benne lüktető élet zavartalanul peregjen előttünk. Mi tágabbnak, levegősebbnek képzeltek s főleg olyan megoldásokkal, amelyek a háttérben játszódó jeleneteket is érvényesülni hagyják, — nem takarják el a néző szeme elől. De **Negri Endre** díszlettervező egy-két művészi szempontja csakugyan találó volt, de az említett követelményeket akár akarva, akár nem akarva, figyelmen kívül hagyta.

Lé v a y E n d r e

Képzőművészetünk a mérlegen

(A palicsi tárlat néhány tanulsága)

A Magyar Ünnepi Játékok keretében megnyílt képzőművészeti kiállítás a Bácskai Képtár termeiben Palicson az első kísérlet volt a vajdasági magyar képzőművészet eddig elért eredményeinek összegezésére.

A magyar művészet közel százéves fejlődési útját bemutató kiállítás színvonalas anyagával megközelítő képet adott képzőművészeink munkásságáról és feltárta az utolsó évszázad művészi törekvéseinek néhány lényeges mozzanatát.

Természetesen ez a tárlat távolról sem jelenti azt, hogy a régi anyag, főleg a 19. sz. műemlékei és műtárgyainak feldolgozása befejezést nyert és a kiállításon a vajdasági magyar művészet legkorábbi képviselőinek valóban reprezentáns alkotásait találjuk.

Már a kiállítás előkészítő munkái során is mind világosabbá váltak előttünk azok a hiányok és mulasztások, melyek megnehezítik egy ilyen retrospektív-jellegű kiállítás megrendezését a Vajdaságban. A vajdasági elszármazott magyar művészek munkásságának bemutatását és értékelését ugyanis két körülmény nehezíti meg: az egyik összefügg a művészek Vajdaságon kívüli ténykedésével, melynek eredményeként a legjelentősebb műemlékek számunkra a megközelíthetetlenek, a művészek munkásságáról eddig megjelent értékelések pedig meghaladott és túlélt szempontok alapján készültek, a másik nehézség összefügg a Vajdaságban lévő magyar műemlékek és műtárgyak szakszerű és rendszeres feldolgozásának kezdetleges és ma még alig számbavehető eredményeivel. Sem a köztulajdonban, sem a magántulajdonban lévő műtárgyak lajstromozását és fototéka gyűjteményének elkészítését nem szorgalmaztuk, noha ezek nélkül semmiféle komoly, szakszerű kutató-munka és értékelés el nem képzelhető.

Ez a kiállítás — éppen a kiállított anyag művészi értéke és az alkotók komoly művészi törekvései alapján — arra ösztönöz bennünket, hogy a kérdést napirenden tartsuk és megoldásához mielőbb hozzáfogjunk.

Vonatkozik ez a megállapítás nemcsak a 19. sz. anyagára, hanem a századforduló, a világháború előtti és a két világháború közötti képzőművészeti törekvések és eredmények számbavételére is. Egy Pechán József, Farkas Béla, Tóth József, Nagyapáti-Kukac Péter, Várkonyi stb. munkásságának feltárása, értékelése, képzőművészeti mozgalmak, csoportok és kiállítások, sőt képzőművészetünkkel foglalkozó kritikák, tanulmányok, újságcikkek ismerete és feldolgozása nélkül ez a munka nem indulhat meg.

A legáttekinthetőbb és képzőművészetünk problematikáját leghívebben érzékeltető része a tárlatnak kétségtelenül az élő művészek alkotásait reprezentáló anyag. Itt a művészek válogatása mellett a zsüri

munkája is lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a tárlatnak ez a része kiegyensúlyozott legyen: a színvonalbeli esés itt a legminimálisabb és a művész-egyéniségek alaposabb megismerésére pedig itt kínálkozik legtöbb alkalom. Bizonyos, hogy a kiállítási-terem korlátolt befogadóképessége itt is megnehezítette mind a rendezőbizottság, mind a zsűri munkáját.

A tárlat több jelentős eredménye mellett, feltétlenül ki kell emelni a munkás-festők szereplését. Nem egy közülük olyan művet állított ki, melyet már „dilettáns“ és „amatőr“ mértékkel mérni felesleges óvatosságot és bizonyos fiktív művészi „céhbeliség“ védelmét jelentené. Természetesen ehhez hozzá kell fűzni azt is, hogy a munkás-festők közül, de főleg a kiállításon kvalitásos művel szereplő munkás-festők közül, túlsúlyban vannak azok, akik festő-iskolákban, szakszerű vezetés mellett tanulmányozták a művészetet és a képzőművészet mesterségbeli részét. Ennek a legláthatóbb eredménye a kiegyensúlyozottság a művekben; egyre ritkább jelenség a koncepcói állandó válogatása és a kiforratlanságok stílus-zavar, valamint a faktúrában jelentkező merevség.

S végül, de nem utolsó sorban szólni kell nem-vajdasági kiállító művészekről, Bezerédyről, Pandúrról és Gáborról. Mindhárman lényegesen hozzájárultak a kiállítás színvonalának emeléséhez és műveikkel értékes művész-egyéniségük megismerését segítették elő.

A kiállítás költségvetési keretei nem engedélyeztek semmi olyan kiadást, mely a kiállítási helység szerencsésebb megválasztását, vagy a jelenlegi kiállítási-helységek átalakítását, rendezését stb. tette volna lehetővé.

A puritán környezetben valóban csak a műalkotás beszélt önmagáért.

A 19. század művészei közül **Than Mór**-t csak reprodukciók alapján mutatta be a kiállítás. A Vajdaságban lévő művei közül legtöbb hatalmas méretei és hozzáférhetetlensége miatt alkalmatlan volt a szállításra. Bizonyos, hogy egy alaposabb kutatómunka nálunk is napfényre hozna néhány eddig lappangó, vagy ismeretlen Than alkotást, sőt majdnem valószínű, hogy a 48-as szabadságharc idejében készült akvarelljei közül néhány darab Vajdaság területén is akad. Sőt életrajzírói szerint még iskoláztatása előtt és művészi tanulmányainak kezdetén sokat tartózkodott Bácskában, különböző nemesi családok portréfestőjeként. Valószínű, hogy Triesztben is találunk Than alkotást, hisz itt érte a halál 1899-ben. Mindkét kiállított reprodukciójának eredetije (Attila lakomája, Ujoncok búcsúja) Budapesten van.

Szerencsésebben képviselt festő **Eisenhuth Ferenc**, akinek két olajképe (Gül Baba halála, Keleti tájkép), a kirívó nivőkülönbség ellenére is, bemutatja Eisenhuth festői törekvéseit. Az előbbi képe a festői tematika bizarrsága ellenére is józanul, lehiggadtan közli velünk az eseményeket és kiváló kompozíció-készséggel vetíti elénk a keleti-utcajelene-tet. Eisenhuth legnagyobb erénye a festőiségben rejlik. Tónusokban fest, rendkívül gazdag-skálájú szürkék és barnák finoman hangszerelt játékát figyelhetjük meg művén. Rajzai jó megfigyelőkészségről tanuskodó úti-vázlatok, melyeket keleti utazásai során rögzített le.

A régi festőnemzedék két legszerencsésebben képviselt művésze a tárlaton: a zombori származású Juhász Árpád és a zsablyai születésű Kálmán Péter. **Juhász Árpád** négy olajképe és egy ceruzavázlata kiváló

színérzékét, az intim hangulatok visszaadására vállalkozó festő-egyéni-ségét és az alföldi táj jellegzetességeit élményszerűen elénkvetítő alkotóképességét tárta elénk. Különösen két, aratást ábrázoló képe érdemel figyelmet. **Kálmán Péter** három képe közül a legszabadabban festett a **Fürdőző nők** c. alkotása. A kép kompozíciójában már nyomát sem találjuk a kötöttségnek és az akadémiai szabályoknak — lazuros technikával, széles ecsetkezeléssel festett akt-figurái tömörségükben és zártságukban Cézanne akvarelljeire emlékeztetnek. **Olvasó nő** c. műve inkább színeiben jelent próbálkozást.

Mály József egyetlen kiállított **Téli táj** c. képe szolid festői tudásáról tanuskodik.

A két világháború között, a kisebbségi élet idején működő alkotóművészek közül elsősorban **Pechán József** munkássága érdemel megkülönböztetett figyelmet. Valóban európai festői-kultúrájú művész volt, aki München, Bécs és Páris után Verbáson kénytelen bevárni művészi egyéniségének fokozatos eltorzulását. Művészetében nyomát találjuk a francia impresszionista művészet hagyományainak, a német expresszionista törekvéseknek, de felfedezhetjük a nagybányai festő-iskola minden pozitív erőnyeit is. Kiállított művei közül elsősorban két műve, a **Majális** és a **Fa** alatt képviseli legteljesebben Pechán művészetét. Míg az előbbi impresszionista felfogásban, a plen-air festészet tanulságait rögzíti le és foglalja össze a mű kompozíciójában és színeiben, addig a másik műve a napfény-árnyék ellentétén túl, hangulati elemével ragad meg bennünket. **Meglepetés** c. vázlatja fejlett kompozíció-készségét is bizonyítja.

Különösen érdekes anyag ismerteti meg velünk **Farkas Béla** művészetét. Pasztellképein illusztratív tehetségének érett kibontakozását szemlélhetjük. A hangulati elem fokozatos eluralkodása képein szükségszerűen hozza létre a tárgyak körvonalainak teljes felbomlását, a valóság elemeinek szimbólumokká való átlényegítését és a képszerűségnek, mint festői öncélúságnak a jelentkezését. Ilyen művei a vízió-szerű **Hollók**, a **Tábortűz**, az **Erdei idill** c. képei Rendkívül finom hangulati elemet sikerült megrögzítenie **Házak** c. pasztelljében, mely színeiben kétségtelenül a legrettebb alkotásai közé tartozik.

Várkonyi József Őnarckép-e és **Tanyarészlet-e** a nagybányai művésztelep levegőjét árasztja és a művész jellegzetes festői felfogását tárja elénk, míg **Bicskei Péter** két pasztellképe közül a **Falurészlet** c. műve érdekes festői próbálkozás eredménye perspektívájával és színezésével. **Aczél Henrik** mély tónusokból felépített **Tájkép-e**, **Eich János Edes-nyám** c. alkotása csak részben mutatják be ennek a két érdekes festő-egyéni-ségnek művészi felfogását. **Lenkei Jenő** művészetét mindössze egy női aktot ábrázoló festmény képviseli, de ez a műve is elárulja a nagykultúrájú művész érdekes újítási kísérleteit a kompozíció terén. **Geréb Klára** egyetlen ceruzarajza kiváló grafikai készségét igazolja.

Az elhunyt művészek között két eredeti utakon járó fiatal alkotóról külön kell megemlékeznünk. **Tóth József** szobrász hat faszobra meggyőzően igazolja azt az állítást, hogy benne a vajdasági szobrászat egyik legeredetibb és legnagyobb tehetségét veszítettük el. A szociális tematika tűnik fel szinte valamennyi alkotásában és művészi koncepciójában a művészet, az emberiség szabadságáért és az emberiség haladásáért vi-

vott küzdelem követelményei szervesen egybeesnek, áthatják egymást és jellegzetes alkotásokat hoznak létre (**Barát, Hajóvontatók, Munkás**). Szobrászi erényei nemcsak a tematikában és a tartalomban jutnak kifejezésre, hanem a szobrászati eszközök és az anyagmegmunkálás törvényeinek ismeretében és következetes alkalmazásában; szűkszavúan és a faszobrászat leegyszerűsített nyelvezetén közli velünk mondanivalóját.

A vajdasági magyar primitív festészet legjelentősebb alakja **Nagyapáti-Kukac Péter** a topolya-környéki parasztlelet festője volt. Látásmódja, festői előadásmodora és egyénisége az őstehetségekre emlékeztet. Bámulatos merészséggel rögzíti le a legösszetettebb festői problémát és szinte törekszik a nagy feladatok vállalására. **Kalászszedők** c. képén Millet-i festői látás keveredik egy brueghel-i kivitelezéssel. Rajzban rendkívül erős a másik képe is — **Gazda a családjával** című, melyben egy parasztcsalád számos tagját, gazdasági udvarát és egész életformáját rögzítette le. Alkotásainak egybegyűjtését és esetleg egy gyűjteményes kiállítás megrendezését feltétlenül tervbe kell vennünk. Megérné és megérdemelné.

Az élő festők anyaga rendkívül jelentékeny ezen a kiállításon. Az idősebb festőnemzedék tagjai közül Oláh, Husvéth, Ruzsicska és Csávos állítottak ki. **Oláh** Sándor képei közül tematikájánál fogva a **Pionirok a könyvtárban** c. alkotás érdemel figyelmet. A kép kompozíciójában nyomát találjuk annak az erőltettségnek, mely lényegében egy már meghaladott festői szemlélet mesterséges életbentartását jelenti. Oláhnak jóval sikerültebbek azok a művei, ahol a novellisztikus elem helyett a festői elemek dominálnak. Ilyen szempontból tájképe és csendélete jóval többet árul el Oláh festői kvalitásaiból. **Husvéth** Lajos műveiben túltunt a keresettség; az ünneplőbe öltözött falu arca és alakjai egy romantikus falulátás és a felületen mozgó valóság szemlélet eredménye, melyek valósággal gátolják szélesebb festői skálájnak kibontakozását. Pedig a **Tavaszfél** c. képe azt bizonyítja, hogy Husvéthnek van érzéke a kevésbé cikornyás és távolról sem „szindús“ valóság meglátására is. **Csávos** Sándor két képe közül a kevésbé beállított és minden teátrális alpthoszt nélküli tájképe, a **Virgő meggyfák** az értékesebb, festőileg megoldottabb és egyéniségét kifejezőbben reprezentáló. **Ruzsicska** Pál egyetlen tájképe megállapodott festő munkája.

Pechán Béla három műve értékes festő-egyéniiséget reprezentál. Két tájképe közül, elsősorban a kompozíció-jellegű **Árnyékos udvar** az erőteljesebb. Az előtér kidolgozása azonban jóval kötöttebb és élettelelenebb, mint a kép közeptere és főleg háttere, ahol egészen meglepően érett és festőileg hibátlanul megoldott részek vannak. A másik tájképén a nem eléggé differenciált zöldek zavarólag hatnak. **Ónarckép**-én a plasztikai felületek rajzos megoldása dominál és színekben egy kissé szűkszavú.

Hangya András három festményt és két grafikát állított ki. Festményein a grafikai elemek fokozatos és igen szerencsés háttérbeszorulását figyelhetjük meg és ezzel egyidőben a festőiség fokozatos kibontakozását és felülkerekedését észlelhetjük. A **Zágrábi utca részlet** c. munkája a legértettebb műve a kiállításon. A kép felépítése, a színek sikerült egybehangolása és a mélyebb tónusokkal való szerencsés operálás és ezáltal a világos színskála intenzitásának fokozása, az egységes látás és kivitelezés, és végül a novellisztikus elemek teljes felszámolása — a

festőiség javára — ez körvonalazza legvilágosabban Hangya mai fejlődési fázisát és ilyen szempontból ez a műve reprezentálja leghívebben mai művészi törekvéseit. A másik két műve már nem tartalmazza az erettségnek azt a fokát, melyet előbbi képe mutat. Két grafikája érdekes két fázisát örökíti meg; az egyik inkább tematikájánál fogva, a másik pedig a kivitelezés biztonságánál fogva értékes.

Ács József négy képet állított ki, mind a négy műve legutolsó fázisából való. Fejlődésének ezt a korszakát nagyfokú felszabadulás jellemzi mind színben, mind koncepcióban. Tiszai tájat fest — minden keresettség és „motivum-vadászat” nélkül, a valóság elemeinek alapos festői tanulmányozásából kiindulva. Rajzban mind a négy képe hibátlan, színekben azonban még néhány részletben megoldatlanok művei. Elsősorban a képek atmoszférájára vonatkozik ez a megállapítás. Több elmélyülést és főleg kevesebb egyhangúságot a táj megörökítésénél elsősorban a színek differenciáltabb alkalmazásával érhet el.

Pandúr Lajos két képe a zágrábi akadémia festői eredményeinek egyénien értelmezett és leszűrt tanításait vetíti elénk. A **Maribor** c. képe tónusos felépítésével, lazurosan kivitelezett folyópartjával és figurájával — tömörségre és egyszerűsége való törekvést fejez ki igen hatásosan. Művészi eszközök alkalmazása tekintetében a **Téli tájkép** c. alkotása már jóval igénytelenebb és kivitelezése is szerényebb művészi eszközökkel készült.

Gábor Zoltán néhány pasztellképe csak megközelítően ad betekintést a tehetséges fiatal művész fejlődésébe. Kiállított művei közül elsősorban női akt képei jelentősek. Színekben és rajzban egy új pasztelltechnika kibontakozását szemlélhetjük, mely lényegében a tónusos és rajzos eljárás érdekes és eredeti egybefogását jelenti.

Sáfrány Imre öt műve eredeti utakon járó, de még meg nem állapodott és ki nem forrott festő munkája. Egy-egy kép gyakran egy-egy festői kísérlet eredménye és az esetlegesség nem egyízben bántóan hat. Sáfrány egészen meglepő eredményhez jut — a részletekben, azonban gyakran nem győzi türelemmel a kép egészének, mint alkotási egységnek a megmunkálását és épen ezért a hullámlás nemcsak az öt kiállított művének összevetése alapján állapítható meg, hanem egy-egy alkotásának részletesebb vizsgálata nyomán is. Képei közül **J. G. arcképe** a legbefejezettebb és legérettebb alkotás. Sáfrány a kiállításon egy absztrakt **Kompozíció** c. alkotással is szerepelt. Az absztrakt festészet problémáit és létjogosultságát itt nem vitathatjuk meg, bizonyos azonban, hogy Sáfrány számára a további fejlődés útja nem erre vezet. Sáfrány komoly tehetség és elsőrendű feladata, hogy több rendszerrel és alaposabb elmélyedéssel közeledjen a festészet problémáihoz.

Petrik Pál bemutatkozása a palicsi tárlaton még festői körökben is meglepetést keltett. Mind a három kiállított műve szolid festői felkészültséget, kiegyensúlyozottságot és a művészi feladatok nagysága előtt nem meghátráló alkotót szemléltették. **Petőfi utca** c. alkotása mindenestre a legérettebb műve, noha itt is a részletek megmunkálása tekintetében — az egészséges látás és kivitelezés szemszögéből mérve — vannak és lehetnek kifogások. A másik tájképe már kisebb igényvel készült, de a részletek megmunkálása tekintetében szerencsésebb.

Ivanyos Sándor három temperával és egy tusrajzzal szerepelt. Erdekklődése így látszik elsősorban a figurális-kompozíció felé fordult és két figurális képen a rajz szerkezeti biztonságán túl, elsősorban a tematika megválasztása emelendő ki. Színek tekintetében azonban még ko-

moly feladatokkal kell megbírkóznia — festményein ugyanis még a grafikai elemek dominálnak és művei inkább a színes-rajz benyomását kel-
tik. Grafikája jó rajzkészségről és meglátásról tanuskodik.

Vinkler Imre és **Szilágyi Gábor** képeit még a mesterségbeli problé-
mákkal való viaskodás jellemzi, noha az előbbi **Női arcképe**, az utóbbi
Mlini c. akvarellje sikerült alkotás.

Bob Emil két tájképe igen értékes festő-egyéniesség munkája, aki a
színek és a rajz fogalmát meglehetősen ismeri és már rég túljutott a
mesterségbeli nehézségeken. Ez vonatkozik, noha némi fenntartással
Kubát Józsefre is, akinek mind a három műve tele van értékes festői
látással és gyakran meglepő festői kvalitással is — de csak a részletek-
ben. Mintha ő sem győzné akarattal és kitartással. Pedig a kép egysége
szempontjából igen fontos lenne nem visszariadni a nehézségtől a ki-
vitelezéskor. A legegységesebb műve a **Szegényember kamrája** című,
melynek finom szürke tónusa töretlenül és következetesen van végig-
vezetve.

Vass Kálmán két akvarellje a részletek megmunkálása tekintetében
képvisel értéket, míg **Tóth Károly** egyetlen kis temperájában annyi
festőiséget és erőt tudott összeszorítani, hogy ezzel a művével messze
kiválik a munkás-festők soraiból.

Pfeifer Károly akvarellje festői erényekről tanuskodik, éppen úgy
mint ahogyan **Wanyek Tivadar** egyetlen kiállított tájképe komoly festői
kvalitásokat árul el.

Külön figyelmet érdemel a munkás-festők újvidéki csoportja: **Melár**
Lajos értékes tájképe, **Blahó József** és **Zsadányi József** munkái, de kü-
lönösen **Klein Péter** frissen és bátran festett **Tájképe**, valamint **Vál**
András erőteljes **Május elseje c.** kompozíciója.

Még megemlíthetjük az értékes rajzokkal szereplő **Halmi Ibolyát**
és **Dévecs Imrét**, továbbá **Hubai Pál** olaj-arcképét, **Szilágyi László** ér-
dekes kivitelezésű **Tájkép**-ét és **Németh Horn Teréz** finom megfigyelő-
készséggel megfestett **Kislányom c.** művét.

Külön kell szólnunk a grafikusokról.

Elsőnek **Kovács Sztrikó** Zoltánt említjük meg, aki megkülönbözte-
tett figyelmet érdemel grafikai munkássága alapján. Sajnos, mindössze
két korábbi keltezésű linoleum-metszetét állította ki, melyek a két vi-
lágháború közötti **Híd**-ban jelentek meg és grafikai kifejezői voltak a
Népfront mozgalomnak a harmincas években.

Eszter József iparművészeti munkákat és grafikai lapokat állított
ki, valamint a Magyar Ünnepi Játékok plakátjának eredeti plakát-ter-
vét. **Boldizsár János** újságcímek, diplomák-, meghívók-, jelvények-ter-
veit állította ki, valamint több igen érdekes technikai megoldású ka-
liográfiai és litográfiai lapot.

Mindkét grafikus jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a ki-
állítás műfaji tekintetben is gazdag és változatos legyen.

Bezerédy Lajos négy munkája a kiállítás legeredetibb és legérté-
keesebb plasztikai műveit jelentette. Három terakottája közül főleg kettő
képviselt művészi felfogásában is eredeti munkát: a **Szinésznő** és a
Sphinx. Mig az előbbi műve gótikus reminiscenciákkal telített alkotás,

de eredeti hangszerelésben és plasztikailag is modernizálva, addig a másik műve teljesen zárt stilizálásban, a formák plasztikai egybefogására törekedve állítja elénk a Sphinx-motivum mai megoldását. **Kompozíció** c. majolika vázlata ismert kísérlete Bezerédynek a mozgó csoportok plasztikai egybefogására.

Almási Gábor művei közül **Petőfi** és **József Attila** arcképei jelentették fejlődő tehetségének két fontosabb határkövét. Míg Petőfiben a pillanat legrögzítésére vállalkozott és a forradalmár költő arcképét **merz** és kihívó fejtartással örököltette meg, addig József Attila szobrában több az elmélyülés, a lehiggadás, a részletek átfogóbb és határozottabb érzékeltetése. Figurális kompozíciói közül a **Munkásnő** c. faszobra az erőteljesebb és a plasztikai kivitelezés tekintetében is az érettebb alkotás.

Fekete László három műve tehetséges és fejlődő művész munkája. Legérettebb alkotásának a **Siptár leány** c. fehér márvány munkáját tartjuk, mely nemcsak az anyag megmunkálása tekintetében, hanem a portrészobrászat leegyszerűsített és minden felületességtől mentes felfogásában is komoly művészi tanulmány eredménye.

A palicsi kiállítás anyaga kétségtelenül megérdemelte és megérdemli közönségünk érdeklődését. Azok a radio- és sajtónyilatkozatok pedig, melyeket művészeink a palicsi Magyar Ünnepi Játékok idején adtak, valamint azok a cikkek, melyek a magyar sajtóban a kiállítás megnyitása óta napvilágot láttak, kétségtelenül hozzájárultak képzőművésztünk megismeréséhez és képzőművészeti életünk problémáinak tisztázásához.

B. Szabó György